

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

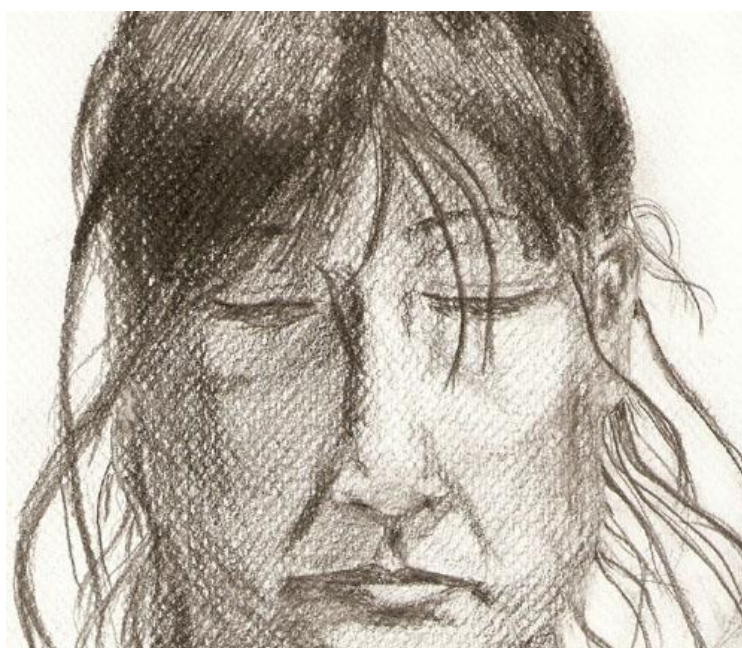
Π.Μ.Σ. στην ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Διπλωματική Εργασία

Γλώσσα & Πολιτισμός

Στάσεις απέναντι στη Γλώσσα του «Άλλου»

**Προσέγγιση των γλωσσικών στάσεων στο «Γάλα» του Β.Κατσικονούρη
μέσω της Ανάλυσης Λόγου**

Επιμέλεια: Καλλιντζής Παρασκευάς

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κακαβούλια Μαρία

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Π.Μ.Σ. στην ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Διπλωματική Εργασία

Γλώσσα & Πολιτισμός

Στάσεις απέναντι στη Γλώσσα του «Άλλου»

**Προσέγγιση των γλωσσικών στάσεων στο «Γάλα» του Β.Κατσικονούρη
μέσω της Ανάλυσης Λόγου**

Επιμέλεια: Καλλιντζής Παρασκευάς

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κακαβούλια Μαρία

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί το τελευταίο στάδιο της πορείας σ' ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα που με έφερε σε επαφή με άκρως ενδιαφέροντα ετερογενή αντικείμενα, των οποίων το συνδετικό νήμα ήταν πάντοτε ο πολιτισμός και η διαχείρισή του.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω εκ βάθρων την κ. Κακαβούλια για τις κατευθύνσεις, την προώθηση του κλίματος συνεργασίας, τη συνεχή διαθεσιμότητά της και την ευκαιρία που μου προσέφερε να ταξιδέψω στην απέραντη χώρα της γλώσσας.

Η μελέτη αυτή αφιερώνεται στους σημαντικούς «άλλους» της ζωής μου, τη Δώρα και την Αμαλία για όλα αυτά τα χρόνια που είναι δίπλα μου, και στη μνήμη των δικών μας ανθρώπων που ταξίδεψαν μακριά.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	8
1.1 Ο ΑΛΛΟΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ	8
1.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΤΑΣΗΣ	12
1.3 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ	16
1.4 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΣΤΑΣΗΣ	19
1.5 ΝΟΗΣΙΑΡΧΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ	21
1.6 ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ	22
1.7 ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ	26
1.7.1 Πριν από τη δεκαετία του '60	26
1.7.2 Δεκαετία '60	27
1.7.3 Δεκαετία '70	32
1.7.4 Δεκαετία '80	33
1.7.5 Δεκαετία 90 έως σήμερα	35
1.8 Η ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ	39
1.9 ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΘΕΜΑΤΑ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ	46
1.9.1 Γλωσσικές Στάσεις και Φύλο	46
1.9.2 Ο Ρόλος των Γονέων στη Διαμόρφωση των Γλωσσικών Στάσεων των Παιδιών	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ – ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	51
2.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ	51
2.1.1 Υποκειμενικότητα	52
2.1.2. Στρατηγικές Αξιολόγησης	53
2.1.3 Στρατηγικές Εμπλοκής	55
2.1.4. Η στρατηγική της αποδεικτικότητας	57
2.1.5. Η παρουσίαση του εγώ στο λόγο	58
2.2 Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ»	60
2.3 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΛΟΓΟΥ	72
2.4 ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	76
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ - ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ	79
3.1 ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ	79
3.1.1 ΠΟΣΟΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΩΝ ΛΕΚΤΙΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΩΝ	79
3.1.2 «ΕΜΕΙΣ» ΚΑΙ «ΑΥΤΟΙ»	84
3.1.3 ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΛΕΚΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΤΗ “ΓΛΩΣΣΑ”: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΩΣ ΜΗΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΩΣ ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ	87
3.1.3 ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ	90
3.2 ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ	96
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ	102
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	105

* Για το θεατρικό κείμενο «Το Γάλα» του Β.Κατσικονούρη, παρακαλώ απευθυνθείτε στην κ. Μαρία Κακαβούλια, καθώς δεν επισυνάπτεται στην παρούσα μελέτη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι αντιδράσεις μας στα ερεθίσματα του εξωτερικού περιβάλλοντος δεν υπαγορεύονται μόνο από τα ερεθίσματα καθαυτά, αλλά από τις *αντιλήψεις* που φέρουμε για τον κόσμο και τα αντικείμενα. Τα φίλτρα της αντίληψής μας είναι τόσο εξατομικευμένα λόγω του διαφορετικού μίγματος εμπειριών που φέρει ο καθένας μας, όσο και επιβεβλημένα από την κοινωνική κουλτούρα που μας περιβάλλει. Στο μαύρο κουτί του μυαλού μας, οι αντιλήψεις αυτές αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία αναπτύσσουμε σχέσεις, σχετιζόμαστε με τον διπλανό μας «άλλο» και δομούμε τις στάσεις μας απέναντι στα πράγματα. Το πιο ουσιαστικό κομμάτι αυτών των αντιλήψεων είναι αυτό που έχει να κάνει με τον τρόπο θεώρησης των παραγόντων μέσω των οποίων αυτοπροσδιοριζόμαστε και διαφοροποιούμαστε.

Η γλώσσα αποτελεί μία από τις σημαντικότερες παραμέτρους της ατομικής και κοινωνικής μας ταυτότητας. Μέσω αυτής ταυτιζόμαστε, εντασσόμαστε σε ομάδες και αποκλειόμαστε από άλλες. Οι στάσεις μας απέναντι στη δική μας και στις άλλες γλωσσικές ποικιλίες επηρεάζουν τις σχέσεις μας με τους διάφορους ομιλητές, δομούνται στα πλαίσια κοινωνικών προτύπων ή, ακόμη, και στερεοτύπων.

Η παρούσα μελέτη έχει ως κεντρικό της θέμα το πολύπλοκο και πολυσυλλεκτικό πεδίο των στάσεων απέναντι στη γλώσσα του «άλλου». Το έναυσμα για τη μελέτη δόθηκε από τον έντονο προβληματισμό που – ευτυχώς – ξυπνάει στις μέρες μας για τη γλώσσα του «άλλου», ιδίως στους καλλιτεχνικούς κύκλους, που άλλωστε πάντοτε πρωτοστατούσαν με την ευαισθησία τους σε τέτοια θέματα. Θεατρικά έργα σε τροχόσπιτα με θέμα τον ξένο και τον αποκλεισμένο, «Όψεις Αρχαίου Δράματος» με τη συμμετοχή των χωρών της Βαλκανικής χερσονήσου, παραστάσεις όπως οι Εμιγκρέδες του Μρόζεκ και το Ένας στους Δέκα όπου τον λόγο παίρνουν ηθοποιοί μετανάστες στη χώρα μας αποτελούν ελάχιστα μόνο παραδείγματα.

Μέσα σε αυτή την πληθώρα ενδιαφερόντων για μελέτη πεδίων, το ερευνητικό μέρος της παρούσης εργασίας εστιάζει σε ένα θεατρικό κείμενο το οποίο μιλώντας για την τραγωδία του μετανάστη, εγείρει σημαντικούς προβληματισμούς γύρω από το θέμα της γλώσσας και της ταυτότητας. Το κείμενο του έργου τίθεται, λοιπόν, στα πλαίσια του συγκεκριμένου ακαδημαϊκού εγχειρήματος, κάτω από το μικροσκόπιο

της Ανάλυσης Λόγου προκειμένου να αποσαφηνιστεί το πολύπλοκο πλέγμα των γλωσσικών στάσεων των εμπλεκόμενων χαρακτήρων.

Η δομή της εν λόγω μελέτης ακολουθεί μία διάρθρωση τριών βασικών κεφαλαίων, ενώ στο τέλος παρατίθενται τα συμπεράσματα που προκύπτουν.

Το **πρώτο κεφάλαιο** της εργασίας αφορά στο θεωρητικό πλαίσιο των γλωσσικών στάσεων. Συγκεκριμένα, μελετάται η έννοια της στάσης έτσι όπως δομήθηκε στους επιστημονικούς κόλπους της κοινωνικής ψυχολογίας και στη συνέχεια γίνεται μετάβαση στο κοινωνιογλωσσολογικό αντικείμενο των γλωσσικών στάσεων. Ένα μεγάλο μέρος του αρχικού κεφαλαίου αφιερώνεται στη διερεύνηση των ερευνητικών κατευθύνσεων, στη «φωτογράφιση» του προσανατολισμού τους ανά δεκαετία από το 1960 και έπειτα και στην σκιαγράφηση της εξέλιξης, όσον αφορά πρίσματα εστίασης, μεθοδολογικά εργαλεία, κλπ. Συνοπτικά, ο ψυχολογιοκεντρικός προσανατολισμός και ο περιγραφικός χαρακτήρας των ερευνών που ξεκίνησαν τη δεκαετία του '60, έχουν τα τελευταία χρόνια δώσει μεγάλο μέρος από τη θέση τους σε ερμηνευτικές και πολυκριτηριακές προσεγγίσεις οι οποίες εκτός των άλλων διερευνούν τις στάσεις σε γλωσσολογικό και μεταγλωσσολογικό επίπεδο. Η πληθώρα ποσοτικών και ποιοτικών εργαλείων μέτρησης των γλωσσικών στάσεων κάνει φανερά τα πολλαπλά πρίσματα υπό τα οποία μπορεί να ειδωθεί και τις διαφορετικές κατευθύνσεις που μπορεί να λάβει η ανάλυση. Σημαντικά είναι, επίσης, και κάποια ειδικά θέματα στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων όπως η σχέσεις τους με το φύλο και η επιρροή των γονέων στη δόμηση των γλωσσικών στάσεων των παιδιών τους.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** αποσαφηνίζονται διάφοροι μεθοδολογικοί όροι οι οποίοι θα χρησιμοποιηθούν στην Ανάλυση που ακολουθεί στο τρίτο κεφάλαιο. Οι διάφορες στρατηγικές υποκειμενικότητας, η πολυπλοκότητα του λόγου του «άλλου» ιδωμένη υπό το πρίσμα του Μιχαήλ Μπαχτίν, διάφορες γλωσσικές στρατηγικές που απορρέουν από και προωθούν την ανισοκατανομή της εξουσίας ορίζονται και αναπτύσσονται περαιτέρω. Ταυτόχρονα, τίθεται ένα σαφές μεθοδολογικό μοντέλο βάσει του οποίου θα λάβει χώρα η ανάλυση του θεατρικού κειμένου.

Στο **τρίτο κεφάλαιο** παρουσιάζεται η ανάλυση του θεατρικού κειμένου και οι γλωσσικές στάσεις που εκφράζουν τα πρόσωπα στους ρεαλιστικούς διαλόγους του σκιαγραφούνται μέσω των εργαλείων της ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης λόγου.

Γίνεται προσπάθεια καταγραφής των διαφόρων γλωσσικών επιλογών που ακολουθούνται από το συγγραφέα για την έκφραση των γλωσσικών στάσεων του κάθε προσώπου του έργου και σύνδεσής τους με αυτές τις στάσεις.

1.1 Ο ΑΛΛΟΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ

*Πως ήσουν εχθρός μου δεν το ήξερες
οι λέξεις σου το είπαν*

Κική Δημουλά, Επεισόδιο

Ξένος, ξένο σύστημα αξιών, ξένοι ήχοι, ξένος λόγος, ξένη γλώσσα, ακατανόητη και απωθητική. Ο άλλος απειλεί το «εγώ» μου, την ταυτότητά μου, τον αυτοπροσδιορισμό μου. Δεν ταυτίζομαι μαζί του, γι' αυτό και μια απόσταση ανοίγεται ανάμεσά μας που μας χωρίζει και μας τοποθετεί.

Αν και η έννοια του «Άλλου» εισήχθη τις τελευταίες δεκαετίες στην ορολογία των κοινωνικών επιστημών, στη φιλοσοφία ως όρος κατέχει θέση από αρχαιοτάτων χρόνων (Riggins, 1997). Ο όρος εντοπίζεται στον Πλάτωνα, ο οποίος τον χρησιμοποίησε στην αναπαράσταση της σχέσης μεταξύ του παρατηρητή («εαυτός») και του παρατηρούμενου («άλλος») (Helicon, 1994; Morfaux, 1980). Ακόμη και πέρα από τις ορολογίες, η θέση του ξένου υπαινίχθηκε, καταδείχτηκε και δραματοποιήθηκε από τους αρχαίους Έλληνες δραματικούς ποιητές (όπως πολύ εύστοχα αναφέρεται στην ιστορική μελέτη της Julia Kristeva, 2006). Η οιστροπληκτη Ιώ στον *Προμηθέα Δεσμώτη* του Αισχύλου οδηγείται στην ξενιτιά και έπειτα από κάποια χρόνια, σε μία αντίστροφη ψυχαναλυτική πορεία, οι απόγονοί της, οι κόρες του Δαναού, προσέρχονται ως Ικέτιδες (Αισχύλου *Ικέτιδες*) στην πατρίδα της Ιούς, το Άργος, κυνηγημένες από τους γιους του Αιγύπτιου.

Στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες, ο «εξωτερικός Άλλος» ή ο «κοινωνικός Άλλος» χρησιμοποιείται υπό ένα πιο στενό πρίσμα και αναφέρεται σε όλα τα πρόσωπα τα οποία ο Εαυτός *αντιλαμβάνεται* ως διαφορετικά, είτε σε μικρό είτε σε μεγάλο βαθμό (Riggins, 1997). Από την άλλη μεριά, η Julia Kristeva αναφέρει ότι είμαστε ξένοι μέσα στον εαυτό μας προσεγγίζοντας τον «εσωτερικό Άλλο», αυτόν που παραμένει κρυμμένος στο υποσυνείδητο και αντιλαμβανόμαστε κατά τον Φρόυντ το ξύπνημά του μέσω της εμπειρίας της «ανησυχητικής ξενότητας». Πριν από την Kristeva, ο Bakhtin μέσω των μελετών του για το μυθιστόρημα και ιδίως επάνω στα μυθιστορήματα του Ντοστογιέφσκυ απέδειξε ότι ο λόγος μας είναι ποτισμένος από

τον λόγο του ξένου. Ακόμη και μόνοι μας βρισκόμαστε σε μία ανοιχτή και ατέρμονη διαλογική σχέση με τον άλλο (Μπαχτίν, 2000).

Ο Εαυτός και ο Άλλος μπορούν να γίνουν κατανοητοί ως άτομα (Εγώ και Εσύ) ή ως συλλογικότητες που μοιράζονται παρόμοια χαρακτηριστικά (Εμείς και Αυτοί). Στις έρευνές του σχετικά με τις Αφρικανο-Καραϊβικές ταυτότητες, ο Hall (1994) προτείνει ότι η ταυτότητα του Εαυτού πρέπει να θεωρείται ως ένα «παραγόμενο» το οποίο δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένο, αλλά αντίθετα βρίσκεται συνεχώς υπό μια διαδικασία δόμησης. Κατά την ανάπτυξη της ταυτότητας, ένα άτομο πρέπει να παράγει λόγους διαφοράς και ομοιότητας, καθώς επίσης να απορρίπτει και να ασπάζεται συγκεκριμένες ταυτότητες. Ο εξωτερικός άλλος θα πρέπει, συνεπώς, να γίνεται αντιληπτός ως ένα εύρος τοποθετήσεων μέσα σε ένα σύστημα διαφορών (Riggins, 1997).

Οι κοινωνιολόγοι παλαιότερων γενεών όρισαν τους αποκλίνοντες ως «οι Άλλοι». Για παράδειγμα, οι στρουκτουραλιστές παρατήρησαν ότι τα μέλη μιας ομάδας δεν έτειναν να αντικατοπτρίζουν τις αξίες που τους ένωναν παρά μόνο όταν υπήρχαν αποκλίνοντες από τις νόρμες τους, οι οποίοι έγειραν πολιτικές και πολιτιστικές προκλήσεις (Erikson, 1966). Ο όρος του «Άλλου» ήρθε να υποκαταστήσει άλλους όρους όπως «ο αποκλίνων», τόσο λόγω της γενικότητας – και άρα της πιο ευρείας εφαρμογής του – όσο και εξαιτίας της εξάλειψης – ή έστω μείωσης – του χαρακτηρισμού που αγγίζει τα όρια του στιγματισμού. Οι κοινωνιολόγοι ενδέχεται να θεωρούν ότι η χρήση του όρου «απόκλιση» από μέρους τους δεν εμπεριέχει κάποια αξιολογική χροιά. Ωστόσο, η αντικειμενικότητα αυτού του επιχειρήματος μειώνεται από το γεγονός ότι η παρέκκλιση αποτελεί πάντοτε ένα περιορισμένο, «μειονοτικό» εύρος συμπεριφοράς, που ορίζεται ως «παρά φύση» από το ευρύ κοινό.

Οι μη εμπλεκόμενοι τείνουν να αντιλαμβάνονται τους «Άλλους» ως μία ομοιογενή κατηγορία. Αυτός είναι προφανώς και ο λόγος που ο Γερμανός φιλόσοφος Georg Simmel χρησιμοποίησε τον όρο «ο Ξένος» στον ενικό, ενώ «ο Εβραίος» (επίσης στον ενικό) είναι ένας σταθερά χρησιμοποιούμενος όρος από τους αντισημίτες (Simmel 1971 & Wodak 1997 στο Riggins 1997). Στην πραγματικότητα, και αντίθετα με την προαναφερθείσα «μαζική» προσέγγιση, ο Εαυτός τείνει να προβαίνει σε λεπτές διακρίσεις ανάμεσα στα μέλη της ομάδας στην οποία ανήκει, δημιουργώντας με την αντίληψή του επιμέρους υποομάδες. Για παράδειγμα, οι

Αγγλο-Καναδοί είναι πιο ευαίσθητοι στις εθνικές διαφορές (απέναντι στους Ουαλούς, Σκοτσέζους, Ιρλανδούς, Άγγλους, κλπ.) εντός του δικού τους πολιτισμικού πλαισίου, ενώ αγνοούν την εθνική μοναδικότητα του καθενός από τους πρώτους λαούς που κατοίκησαν στον Καναδά, αναφερόμενοι σε αυτούς ως «Αυτόχθονες» ή «Ινδιάνους». Από την άλλη μεριά, οι απόγονοι των πρώτων λαών που κατοικούσαν στον Καναδά μπορούν να διακρίνουν τις διαφορετικές εθνικές ρίζες (Mohawk, Cree, Ojibwa, κλπ.) ενώ αποκαλούν τους μετανάστες από τη Βρετανία «Αγγλο-Καναδούς» (Riggins, 1997).

Στην έρευνά του σχετικά με την κατάκτηση του Μεξικού από τους Ισπανούς, ο Todorov (1982) διακρίνει τρεις διαστάσεις της σχέσης μεταξύ του Εαυτού και του Άλλου:

A) Αξιακές Αξιολογικές Κρίσεις (για παράδειγμα ο Άλλος μπορεί να χαρακτηριστεί ως καλός ή κακός, ίσος ή κατώτερος από τον Εαυτό)

B) Κοινωνική Απόσταση (φυσική και ψυχολογική απόσταση του Εαυτού από τον Άλλο)

Γ) Γνώση (ο βαθμός στον οποίο η ιστορία και η κουλτούρα του Άλλου είναι γνωστή στον Εαυτό)

Θετικές αξιολογικές κρίσεις, μικρή κοινωνική απόσταση και γνώση του «Άλλου» συσχετίζονται σε μεγάλο βαθμό. Παρόλα αυτά, υπάρχουν πάντοτε εξαιρέσεις που εύκολα γίνονται ο κανόνας, ειδικά όταν ο Εαυτός και ο Άλλος ανταγωνίζονται στη βάση περιορισμένων πόρων. Ιστορικά, είναι αδιαμφισβήτητο ότι η διαφορά είναι κάτι που περισσότερο απωθείται παρά εκτιμάται (Riggins, 1997). Εξαίρεση, ωστόσο σε αυτό τον κανόνα αποτελεί η «μόδα» που ξεκίνησε από τον 19^ο αιώνα για τον «εξωτισμό». Σε αυτή την περίπτωση, στον «Άλλο» αποδίδεται η απόσταση αλλά και η αξιολογική κρίση του «όμορφου» και του «παράξενου» μέσω μίας γνώσης που περισσότερο παρά πραγματικής ήταν (Lutz & Collins, 1993).

Το κοινό που προβαίνει στη διάκριση μεταξύ του Εαυτού και του Άλλου σπάνια συνειδητοποιεί την επίπλαστη φύση αυτής της διαφοράς. Ο Σάρτρ (1965: 189-190) προσεγγίζει τον «Άλλο» ως απαραίτητο μέσο αυτοπροσδιορισμού λέγοντα ότι «Ο Άλλος είναι το απαραίτητο ενδιάμεσο ανάμεσα στον εαυτό μου και σε μένα. Χρειάζομαι τον Άλλο για να καταλάβω πλήρως όλες τις δομές της ύπαρξής μου». Ο

Μπαχτίν (2007), επίσης, θεωρεί ότι ο προσδιορισμός της ταυτότητάς μας γίνεται πάντα μέσω του Άλλου.

Ο λόγος των Άλλων αρθρώνεται τόσο από κυριαρχούσες πλειοψηφίες, όσο και από μειοψηφίες. Οι Άλλοι δεν είναι απλώς μειονοτικές ομάδες που υποτιμούνται, περιθωριοποιούνται ή φιμώνονται από τις άρχουσες πλειοψηφίες. Ο «Άλλος» μπορεί να ειπωθεί τόσο στην πλευρά της πλειοψηφίας («Ο Άλλος της πλειοψηφίας») όσο και στην πλευρά της μειοψηφίας («Ο Άλλος της μειοψηφίας»). Ο Riggings (1997) αναφέρει ότι για σαφείς πολιτικούς λόγους, το μεγαλύτερο κομμάτι της έρευνας επικεντρώνεται στο λόγο του Άλλου που παράγεται από τους πλειοψηφικούς πληθυσμούς.

Στην ανάλυση του θεατρικού κειμένου «Το Γάλα», στο τρίτο σκέλος της εν λόγω εργασίας, ο λόγος που αρθρώνεται είναι αυτός του μειονοτικού Άλλου και το ενδιαφέρον εδράζει στο γεγονός ότι αυτός ο Άλλος αυτοπροσδιορίζεται ως τέτοιος και μόνο από την προσπάθεια που καταβάλει να ενσωματωθεί στο γλωσσικό σύστημα της πλειοψηφίας. Ενώ από τη μια, ο προσανατολισμός της ενέργειας των προσώπων στην ενσωμάτωσή τους μέσα στην ελληνική κοινωνία είναι ιδιαίτερα έντονος, από την άλλη, τα υπονοήματά τους φανερώνουν την αυτοαντίληψη τους ως ξένων, ως άλλων. Μία συνεχής προδοσία λαμβάνει χώρα από μέρους τους απέναντι στην πατρίδα τους, στη μητρική τους γλώσσα, θυσία στο βωμό της αποδοχής από τους Έλληνες, συνθήκη για το πέρασμα από την ομάδα των ξένων στην ομάδα των ισχυρών.

Για το Ροζάνη (2002), η γλώσσα είναι αυτή που φέρει στους κόλπους της και συντηρεί το ρατσισμό. Αυτή οφείλεται για τη δημιουργία της αντίληψης της ξενότητας και της απειλούσας ετερότητας. Οι άνθρωποι αναπαράγουμε μία γλώσσα κατηγοριοποίησης του διπλανού μας παγιδευμένοι στο παιχνίδι της συνεχούς απλοποίησης και ευκολίας. Ο Ροζάνης (2002) συγκεκριμένα αναφέρει:

«Όταν η σκέψη και η γλώσσα υποβιβάζονται σε ετοιμοπαράδοτα σλόγκαν, όταν το άτομο χάνει την αυτονομία και την αυτεξουσιότητά του μέσα σε μαζικές πίστεις, σε ομαδοποιήσεις, σε άκριτες προσχωρήσεις, σε συνθήματα που προπαγανδίζουν την καθαρότητα των πάσης φύσεως ιδεολογιών, όταν τρομαγμένο το άτομο τρέχει να καταφύγει μέσα σε μια πλαστή κοινότητα, και όποιος βρίσκεται έξω από την κοινότητα αυτή θεωρείται εχθρός που απειλεί τη συνοχή της, τότε οι σκοτεινές φαντασιώσεις του

εθνικιστικού και του πολιτικού λαϊκισμού αναδύονται, παρασύροντας, με τη διεστραμμένη τους ορμή, όλες τις αξίες τις οποίες το ανθρώπινο πνεύμα μόχθησε επί αιώνες να οικοδομήσει, προασπιζόμενο την αξιοπρέπεια του πολιτισμού και της κουλτούρας».

Σε αυτή τη διαδικασία κατασκευής του «ξένου» μέσω της φορτισμένης με τυποποιημένες έννοιες γλώσσας η ξеноφοβία και ο ρατσισμός μολύνουν τις ανθρώπινες σχέσεις.

1.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΤΑΣΗΣ

Η στάση αποτελεί μία νοητική, θεωρητική κατασκευή που δημιουργήθηκε για να εξηγήσει την κατεύθυνση, τη συνεκτικότητα και τη συνέπεια της συμπεριφοράς (Baker, 1992). Συνηθίζουμε να ερμηνεύουμε τη συμπεριφορά κάποιου σχετίζοντάς τη με τις σταθερές διαθέσεις του [dispositions]. Μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα για τον άλλον απλώς παρατηρώντας τη συμπεριφορά του (ντροπαλός: αυτός που αποτραβιέται από συζητήσεις και δε συμμετέχει, θρήσκος: αυτός που πηγαίνει κάθε Κυριακή στην Εκκλησία). Παρόλα αυτά, οι στάσεις – σε αντίθεση με τις συμπεριφορές – δεν είναι δυνατόν να παρατηρηθούν, γεγονός που καθιστά τη μέτρησή τους ένα δύσκολο εγχείρημα. Τα συναισθήματα του ατόμου, οι σκέψεις του, το νοητικό σύστημα επεξεργασίας των σκέψεων αυτών και το μαύρο κουτί του μυαλού που τα περιπλέκει όλα μεταξύ τους παραμένουν καλυμμένα κάτω από ένα πέπλο. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι στάσεις υπάρχουν σε λανθάνον [latent] επίπεδο και γίνονται αντιληπτές εμμέσως, μέσα από την παρατήρηση της κατεύθυνσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Baker, 1992).

Οι στάσεις αποτελούν ένα μέσο ερμηνείας των κινήτρων της συμπεριφοράς, καθώς επίσης και έναν τρόπο να συνοψίσει και να προβλέψει κανείς την ανθρώπινη αντίδραση. Γνωρίζοντας, για παράδειγμα, ότι η στάση ενός ατόμου είναι ρατσιστική απέναντι στους μετανάστες, σημαίνει ότι αυτό το άτομο έχει καταρχήν εκδηλώσει λεκτικά ή φυσικά μία τέτοια συμπεριφορά, ενώ, επίσης, είναι δυνατό να προβλεφθεί με κάποια πιθανότητα η κατεύθυνση της συμπεριφοράς του σε περίπτωση που αυτό βρεθεί εντός πλαισίου όπου θα υπάρχουν ή θα γίνεται αναφορά σε μετανάστες.

Η αρχική σημασία του όρου «στάση» διαφέρει αρκετά από την έννοια που της αποδίδουμε σήμερα. Ο όρος “attitude” που χρησιμοποιείται στη διεθνή επιστημονική

έρευνα έχει λατινική ρίζα και προέρχεται από τη λατινική λέξη *aptitude* και την ιταλική λέξη *atto* (λατινικά: “actus”), οι οποίες μαζί της απέδωσαν το περιεχόμενο της «κλίσης/ τάσης για δράση». Η ελληνική λέξη *στάση* προέρχεται ετυμολογικά από το ρήμα *ίστημι* (*ίσταμαι* στην παθητική φωνή) το οποίο σημαίνει στήνω, στερεώνω αλλά και αναχαιτίζω. Σε διάφορες γλώσσες η λέξη *στάση* απέκτησε μία διττή σημασία η εξέλιξη της οποίας ακολούθησε μία πορεία, που ξεκινά με τη σημασία της πόζας/ σωματικής στάσης μιας φιγούρας στη ζωγραφική ή σε ένα θεατρικό δρώμενο και κατόπιν επεκτείνεται και στο νοητικό επίπεδο.

Ο πρώτος συγκροτημένος και επιστημονικός ορισμός της στάσης δόθηκε από τον Allport (1935 στο Baker 1992) και θεωρείται πλέον κλασικός. Σύμφωνα με αυτόν:

«Στάση είναι μία πνευματική και νευρική κατάσταση ετοιμότητας [readiness], που οργανώνεται μέσω της εμπειρίας και ασκεί μία καθοδηγητική ή δυναμική επιρροή στον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο αντιδρά στα αντικείμενα και τις καταστάσεις με τις οποίες σχετίζεται».

Στο διάβα των ετών, από την εποχή που ο Allport διατύπωσε αυτό τον ορισμό, οι θεωρητικοί, στα πλαίσια διαφωνιών ως προς τη σημασιολογία, την ευρύτητα ή τη στενότητά του, πρότειναν πλειάδα άλλων ορισμών. Κάποιοι ενδιαφέροντες ορισμοί, τους οποίους υιοθέτησε και ο Baker (1992) στην εκτεταμένη μελέτη του για τις στάσεις απέναντι στην Ιρλανδική γλώσσα είναι αυτοί του Ajzen (1988) και του McGuire (1985). Σύμφωνα με τον πρώτο, η στάση ορίζεται ως «η διάθεση να ανταποκριθούμε με ευνοϊκό ή δυσμενή τρόπο σε ένα αντικείμενο, άτομο, θεσμό ή γεγονός». Για τον McGuire (1985), οι στάσεις αποτελούν τις αξιολογικές κρίσεις απέναντι στα αντικείμενα. Για παράδειγμα, μία γλώσσα μπορεί να ειπωθεί ως αντικείμενο που αξιολογείται είτε θετικά, είτε αρνητικά. Τόσο η αξιολογική χροιά που δίνεται στη στάση από τους δύο ερευνητές, όσο και το γεγονός ότι ο Ajzen συγκεκριμενοποιεί τον στόχο της στάσης (αντικείμενο, άνθρωπος, θεσμός, γεγονός) βρίσκει εφαρμογή στο κοινωνιογλωσσολογικό πεδίο των γλωσσικών στάσεων οι οποίες είναι πολυδιάστατες και γι’ αυτό μπορούν να είναι στάσεις απέναντι στη γλώσσα, στάσεις απέναντι στο άτομο που ομιλεί μία άλλη γλώσσα, στάσεις απέναντι στη γλωσσική διατήρηση, κλπ.

Για τον Bern (1968), οι στάσεις – πέρα από το ότι στοχεύουν σε ένα αντικείμενο – λειτουργούν σε ένα παράλληλο επίπεδο σαν αυτο-περιγραφές και αυτό-αντιλήψεις. Υπό αυτό το πρίσμα, τα άτομα είναι σε θέση να αναγνωρίζουν τις στάσεις τους παρατηρώντας την (αυτόματη κυρίως) συμπεριφορά τους. Στο γλωσσικό επίπεδο, οι άνθρωποι μπορεί να «παρατηρούν» τους εαυτούς τους να μιλούν γαλλικά, για παράδειγμα. Συνεπώς, καταλήγουν στο ότι θα πρέπει να έχουν μία θετική στάση απέναντι σε αυτή τη γλώσσα. Έτσι, οι γλωσσικές στάσεις μπορούν να σχηματίζονται μέσω μιας επεξεργασίας αυτοπροσδιορισμού.

Στον κλάδο της κοινωνικής ψυχολογίας ο όρος *κοινωνικές αναπαραστάσεις* έρχεται να αντικαταστήσει (Doise, 1978) τη στατική έννοια της κοινωνικής στάσης, η οποία είχε αγγίξει προ πολλού τα όρια της σε πολλαπλά επίπεδα.

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν μια ιδιαίτερη εκδοχή της γνώσης που γενικά χαρακτηρίζεται ως “γνώση του κοινού νου”, της οποίας η ιδιομορφία έγκειται στον κοινωνικό χαρακτήρα των διαδικασιών που την παράγουν. Καλύπτουν λοιπόν το σύνολο των δοξασιών, των γνώσεων και των δομών τις οποίες **παράγουν** και **ασπάζονται** τα άτομα μιας ίδιας ομάδας για ένα συγκεκριμένο κοινωνικό αντικείμενο. Με την έννοια αυτή άλλωστε, όταν τις ορίζουμε, μιλάμε για απλοϊκές θεωρίες, αναφερόμενοι σε λίγο ή πολύ επεξεργασμένα οικοδομήματα τα οποία όμως έρχονται σε αντίθεση με αυτά του ειδικού ή του επιστήμονα. Αυτό το σημείο είναι θεμελιώδες. Γιατί σε αυτό είναι που οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν ένα προνομιακό χώρο όπου εκφράζεται η κοινωνική σκέψη (Guimelli, 1999). Σε αντίθεση με την κοινωνική νόηση, η οποία πρεσβεύει πως η κοινωνική σκέψη των ανθρώπων είναι ελεύθερη, η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων προϋπέθετε ευθύς εξ αρχής ότι η κοινωνική σκέψη είχε μια ιδιαίτερη λογική (Moscovici, 1981).

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι απαραίτητες στην καθημερινή μας ζωή, στις σχέσεις που αναπτύσσουμε με τους άλλους, στην επικοινωνία, στις ανθρώπινες γενικότερα δραστηριότητες. Είναι μέσα από αυτές που τα άτομα διαβάζουν, αποκωδικοποιούν και ελέγχουν κοινωνιογνωστικά την πραγματικότητα.

Ο όρος αυτός περικλείει οτιδήποτε έχει σχέση με την κοινή σκέψη. Είναι το αποτέλεσμα μιας κοινωνικά επεξεργασμένης και κοινά αποδεκτής γνώσης. Η στάση, λοιπόν, μέσω της μετουσίωσής της σε «κοινωνική αναπαράσταση» διευρύνεται και αποτελεί όχι μόνο το παράθυρο στα ενδότερα του ανθρώπινου νου, αλλά και το

παράθυρο του κοινού νου, των αναπαραστάσεων της γλώσσας (βλ. Ροζάνης, 2002). Θα μπορούσε κανείς να την χαρακτηρίσει ως μια μετάφραση της πραγματικότητας, ένα εργαλείο με τη βοήθεια του οποίου ένα άτομο ή μια κοινωνική ομάδα αντιλαμβάνεται και ιδιοποιείται τον περιβάλλοντα κόσμο. Η συγκεκριμένη κοινωνική πρόσληψη παίζει αδιαμφισβήτητα θεμελιώδη ρόλο στο επίπεδο της επικοινωνίας και της συμπεριφοράς (Moscovici, 1976).

Σύμφωνα με τον Moscovici οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έχουν δύο όψεις:

- Την παθητική, που συνίσταται σε μια ομοιόμορφη αντιγραφή της εξωτερικής περιγραφής σαν μια φωτογραφία που κατοικεί στον ανθρώπινο εγκέφαλο.
- Την ενεργητική, που αποτελεί την αναπαραγωγή των ερεθισμάτων (πράξεις, καταστάσεις, αντικείμενα κ.ά.) που βρίσκονται σε συνεχή κοινωνική αλληλεπίδραση μεταξύ τους και την ανοικοδόμηση αυτών των ερεθισμάτων μέσα σε ένα πλαίσιο κανόνων και εννοιών με το οποίο βρίσκονται αλληλέγγυα.

Όπως υποστηρίζει ο Abric (1987) η αναπαράσταση δεν είναι μια ενόραση του περιβάλλοντος κόσμου. Αντίθετα είναι σύστημα *προσδοκιών* και *προβλέψεων*. Δεν είναι δηλαδή μια στυγνή εικόνα της πραγματικότητας, ένα στατικό προϊόν, μη αντανάκλαση. Είναι μια ενέργεια που πηγαίνει πέρα του άμεσου, προετοιμάζει το μέλλον.

Η κοινωνία μας αποτελείται από «ερασιτέχνες επιστήμονες» οι οποίοι, θέλοντας να ανακαλύψουν, να ελέγξουν, να κυριαρχήσουν, να επικοινωνήσουν με τον περιβάλλοντα κόσμο, καταγράφουν τα εξωτερικά ερεθίσματα, περισυλλέγουν διάφορες πληροφορίες και εικόνες, τις ταξινομούν, τις επεξεργάζονται, τις αναπροσαρμόζουν στο προϋπάρχον γνωστικό τους σύστημα. Τα συστατικά στοιχεία της κοινωνιογνωστικής δομής που αποτελεί η κοινωνική αναπαράσταση χαρακτηρίζονται σύμφωνα με τον Moscovici ως «ο κόσμος των απόψεων». Η οργάνωση αυτού του κόσμου εξαρτάται από την κοινωνιοψυχολογική *ταυτότητα* των υποκειμένων (κοινωνική τάξη, ηλικία, φύλο, μορφωτικό επίπεδο και άλλα) και από το αξιολογικό σύστημα κάθε κοινωνίας. Ο κόσμος των απόψεων φαίνεται να έχει τρεις

διαστάσεις οι οποίες καθορίζουν τόσο το περιεχόμενο, όσο και την οργάνωση και σημασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Οι διαστάσεις αυτές είναι:

- Η πληροφορία

Το ποιοτικό και ποσοτικό επίπεδο της γνώσης που έχει ένα άτομο ή μια ομάδα για ένα κοινωνικό αντικείμενο.

- Η στάση

Μια ψυχική δομή, σχετικά σταθερή, που εκφράζει τον γενικό προσανατολισμό, αρνητικό ή θετικό ενός ατόμου ή μιας ομάδας απέναντι στο αντικείμενο της κοινωνικής αναπαράστασης.

- Το πεδίο αναπαράστασης

Η οργάνωση και η ποσότητα του περιεχομένου της κοινωνικής αναπαράστασης που προϋποθέτει ένα minimum πληροφοριών τις οποίες συγκεντρώνει σε ένα εικονικό επίπεδο που προσπαθεί να οργανώσει.

Η προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων είναι ιδιαίτερος χρήσιμη για να κατανοήσουμε τον πολύπλευρο χαρακτήρα των γλωσσικών στάσεων και τις παραμέτρους που περικλείουν. Στο χώρο της κοινωνιογλωσσολογίας, ο όρος με τον οποίο αναφερόμαστε στην εννοιολογική κατασκευή που αναλύθηκε παραπάνω είναι γλωσσικές στάσεις [language attitudes] – όχι αναπαραστάσεις – και με αυτό τον όρο θα διανύσουμε την πορεία της ανάλυσης στη συνέχεια.

1.3 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

Στον τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας, όπου έχει πραγματοποιηθεί η πιο εκτεταμένη έρευνα στο πεδίο των στάσεων, οι στάσεις θεωρούνται τρισδιάστατες και περιλαμβάνουν τα εξής στοιχεία (Baker, 1992):

- το γνωστικό στοιχείο [cognitive component]
- το συναισθηματικό στοιχείο [affective component], και
- το συμπεριφορικό στοιχείο [conative component/ behavior/ action]

Ένας ορισμός που βασίζεται στις τρεις διαστάσεις των στάσεων και είναι γενικά αποδεκτός παρατίθεται από τον Γεωργά (1986 στο Κωστούλα-Μακράκη 2001): «Με τη χρήση της έννοιας στάση προς κάποιο αντικείμενο, κάποια ιδέα ή κάποιο πρόσωπο, εννοείται ένα διαρκές σύστημα με γνωστικό στοιχείο, συναισθηματικό στοιχείο και, τέλος, με κάποια τάση προς έκφραση συμπεριφοράς».

Το **γνωστικό στοιχείο** της στάσης περιλαμβάνει σκέψεις και πιστεύω. Κατά συνέπεια, η γνωστική διάσταση μιας γλωσσικής στάσης αφορά σκέψεις και πιστεύω τόσο απέναντι στην γλώσσα του Άλλου, αλλά επίσης, και απέναντι στον ίδιο τον Άλλο. Δεδομένου του γνωστικού χαρακτήρα αυτής της διάστασης, η δόμησή της έχει γίνει είτε από ίδια εμπειρία ή μέσω αναφοράς σε εμπειρία τρίτων προσώπων.

Το **συναισθηματικό στοιχείο** της στάσης περιλαμβάνει τα συναισθήματα απέναντι στο αντικείμενο/ υποκείμενο της στάσης. Σε γλωσσικό επίπεδο, αυτό μεταφράζεται, για παράδειγμα, σε αγάπη ή απέχθεια για μία γλώσσα, σε πάθος για τη γαλλική ποίηση ή σε ανησυχία για την εκμάθηση μιας μειονοτικής γλώσσας.

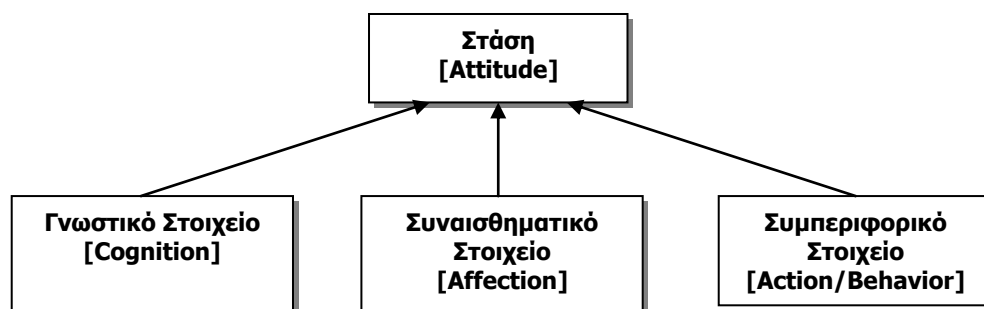
Η γνωστική και η συναισθηματική διάσταση μιας στάσης δεν είναι πάντοτε εναρμονισμένες (Baker, 1992). Αντίθετα, ενδέχεται να υπάρχει το φαινόμενο της «εσωτερικής αμφιθυμίας» της στάσης, σύμφωνα με το οποίο οι διάφορες διαστάσεις της έρχονται σε σύγκρουση, ενώ επικρατούσα θεωρείται αυτή που οδηγεί τελικά σε συμπεριφορά. Ένα άτομο μπορεί να εκφράζει ευνοϊκές στάσεις απέναντι στην εκμάθηση της ιρλανδικής γλώσσας. Ταυτόχρονα, όμως, αυτό το άτομο μπορεί να έχει αρνητικά αισθήματα γι' αυτή την εκμάθηση. Αβάσιμες προκαταλήψεις, ενδόμυχα άγχη και φόβοι μπορεί να διαφοροποιούν το συναισθηματικό στοιχείο από τα ρητά πιστεύω (γνωστικό στοιχείο). Στη μέτρηση των γλωσσικών στάσεων, οι ρητές απαντήσεις των ερωτώμενων συνήθως αποτελούν την επιφανειακή στοιβάδα της στάσης τους, δηλαδή απεικονίζουν τη γνωστική διάσταση. Η έρευνα θα πρέπει να ξεπεράσει πολλά εμπόδια και αμυντικούς μηχανισμούς του ατόμου προκειμένου να εισέλθει στα ενδόμυχα του ερωτώμενου, στα ιδιωτικά του αισθήματα – ειδικά όταν αυτά είναι σε αντίθεση με το “κοινωνικώς επιθυμητό”– προκειμένου να βγάλει ένα ολοκληρωμένο συμπέρασμα για τη στάση.

Το **συμπεριφορικό στοιχείο** της στάσης αφορά την *ετοιμότητα για δράση*, την πρόθεση για συμπεριφορά σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο και κάτω από δεδομένες περιστάσεις. Για παράδειγμα, ένα φλαμανδός με θετική στάση απέναντι στη γαλλική

γλώσσα μπορεί να στείλει τα παιδιά του σε δίγλωσσο γαλλο-φλαμανδικό σχολείο. Ένας ενήλικας με θετική στάση απέναντι στη διγλωσσία δείχνει περισσότερο έτοιμος να ξεκινήσει μαθήματα ξένης γλώσσας.

Είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί ότι το συμπεριφορικό στοιχείο προδιαγράφει την ύπαρξη πιθανότητας για πράξη, χωρίς να είναι πάντα δείκτης ότι η δράση θα εκδηλωθεί. Όπως θα αναλυθεί περαιτέρω, η σχέση μεταξύ της στάσης και της εκδηλούμενης συμπεριφοράς δεν είναι ούτε άμεση, ούτε απλή.

Το μοντέλο των τριών στοιχείων της στάσης μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητό στην ιεραρχική του μορφή (Rosenberg & Hovland, 1960), όπου το γνωστικό, το συναισθηματικό και το συμπεριφορικό στοιχείο αποτελούν τη βάση του. Αυτά τα τρία στοιχεία συγχωνεύονται σε ανώτερο και πιο αφηρημένο επίπεδο, σε μία μόνο εννοιολογική κατασκευή (αυτή της «Στάσης»), όπως φαίνεται και στο Σχήμα 1 (Ajzen, 1988; Rosenberg & Hovland, 1960; Ajzen & Fishbein, 1980).

Σχήμα 1. Τα 3 στοιχεία της στάσης

Ο Ajzen (1988) συνοψίζει αυτή την ιεράρχηση: «...Η πραγματική ή συμβολική παρουσία ενός αντικειμένου προκαλεί μία ευνοϊκή ή δυσμενή αξιολογική αντίδραση, η οποία είναι η στάση απέναντι στο αντικείμενο. Αυτή η στάση προδιαθέτει γνωστικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές αποκρίσεις στο αντικείμενο, αποκρίσεις των οποίων ο αξιολογικός τόνος είναι συνεπής με τη στάση».

1.4 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΣΤΑΣΗΣ

Σύμφωνα με την Αράπογλου (2002) με τον όρο *στάσεις απέναντι στη γλώσσα* εννοούνται:

- Στάσεις απέναντι στο γλωσσικό σύστημα, στο σύνολό του ή σε κάποιο επιμέρους γλωσσικό χαρακτηριστικό, που εκφράζονται με αξιολογικές διατυπώσεις όπως «πλούσια» γλώσσα, «όμορφη», «άσχημη», κλπ. Χαρακτηριστικό αυτού του είδους των στάσεων είναι η σύγκυση ανάμεσα στο σύστημα και τη χρήση του καθώς και ανάμεσα στο γραπτό και στον προφορικό λόγο.
- Στάσεις απέναντι στους/τις ομιλητές/τριες μιας γλώσσας, που δεν πρέπει να θεωρηθούν άσχετες με στερεότυπες αντιλήψεις που αφορούν διάφορα κοινωνικά χαρακτηριστικά (εθνικότητα, φύλο, κοινωνική τάξη, ηλικία, κλπ.).
- Στάσεις απέναντι σε θέματα γλωσσικής διατήρησης ή μετακίνησης, καθώς και σε θέματα γλωσσικού προγραμματισμού.

Σύμφωνα με τους Cooper και Fishman (1974), πολλά φαινόμενα συνδέονται με τις στάσεις απέναντι στη γλώσσα, φαινόμενα που καλύπτουν μια ευρεία περιοχή από τη γλωσσολογία ως την κοινωνιογλωσσολογία, την ψυχολογία και την παιδαγωγική. Οι στάσεις απέναντι στη γλώσσα έχουν άμεση σχέση με άλλα κοινωνικά και κοινωνιογλωσσολογικά φαινόμενα. Για παράδειγμα, οι γλωσσικές στάσεις μπορούν να καθορίσουν τη φωνητική αλλαγή και εξέλιξη, αλλά και τα όρια μιας γλωσσικής κοινότητας· μπορούν να αποτελούν αντανάκλαση των κοινωνικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων απέναντι σε εθνικές ομάδες και εθνότητες· μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο οι δάσκαλοι αντιμετωπίζουν τους μαθητές εντός της τάξης ή να σχετίζονται με την εκμάθηση μιας άλλης γλώσσας.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τονιστεί ότι οι αισθητικές αξιολογήσεις ενός γλωσσικού συστήματος αντανακλούν τις κοινωνικές συμβάσεις και τα στερεότυπα που επικρατούν στις γλωσσικές κοινότητες. Οι ξένοι προς την κοινότητα εκφράζουν διαφορετικές από τους «εντός» γλωσσικές στάσεις.

Η μελέτη των γλωσσικών στάσεων μπορεί να πραγματοποιηθεί υπό πολλαπλά πρίσματα. Αρχικά, είναι δυνατό να επιχειρείται μία περιγραφική σκιαγράφηση των γλωσσικών στάσεων. Επιπλέον, όμως, ιδιαίτερα σημαντική είναι η εξέταση των

λειτουργιών που αυτές επιτελούν στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης ομάδας ή κοινότητας, με στόχο την ανάλυση των πεδίων που αυτές επηρεάζουν. Αντίστοιχα, η διερεύνηση της προέλευσης των στάσεων (φύλο, στάσεις γονέων, κλπ.) αποτελεί ένα άλλο πεδίο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Τέλος, η ανάπτυξη μεθόδων για την αλλαγή τους (που σχετίζεται φυσικά με τις πηγές προέλευσης των στάσεων) αποτελεί άλλον ένα χώρο υπό μελέτη. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια (στο Κεφάλαιο «Ανασκόπηση των Ερευνητικών Κατευθύνσεων στο Πεδίο των Γλωσσικών Στάσεων»), οι έρευνες στο κομμάτι των γλωσσικών στάσεων έχουν προσανατολιστεί από την απλή περιγραφή τους, σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις με πολλαπλά πεδία εφαρμογής.

Σύμφωνα με την Αράπογλου (2002), οι βασικές, λοιπόν, λειτουργίες των γλωσσικών στάσεων είναι οι εξής:

α) *εργαλειακή-ωφελιμιστική*: αντανακλά την προσπάθεια του ατόμου να προσαρμοστεί σε έναν περίπλοκο κόσμο με στόχο να μεγιστοποιήσει τα πιθανά οφέλη του.

β) *γνωστική-οικονομική*: καλύπτει την ανάγκη του ατόμου να δομεί με οικονομικό τρόπο την πραγματικότητα. Η παρατεταμένη χρήση αυτής της λειτουργίας των γλωσσικών στάσεων οδηγεί στη δημιουργία των γλωσσικών στερεοτύπων και στη δημιουργία, μέσω της γλώσσας, της εικόνας του ξένου (βλ. Ροζάνης, 2002).

γ) *αξιολογική-εκφραστική*: αναφέρεται στην επιθυμία του ατόμου να εκφράσει το σύστημα αξιών του ορίζοντας έτσι την ταυτότητά του. Με αυτή τη λειτουργία των γλωσσικών στάσεων συνδέονται και οι στάσεις απέναντι σε άτομα διαφορετικών εθνικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, κ.α. ομάδων.

δ) *αυτοαμυντική*: υπηρετεί την προσπάθεια του ατόμου να κρύψει την πραγματική του ταυτότητα μεταθέτοντας και προβάλλοντας αξίες σε άλλα άτομα (Deprez & Persoons 1987 στο Αράπογλου 2002).

Μία πιο αδρή διάκριση των λειτουργιών των στάσεων προτείνεται από τον Gardner (1985) ο οποίος διακρίνει την *εργαλειακή* [instrumental] λειτουργία και την *ενοποιητική* [integrative] λειτουργία. Σύμφωνα με την πρώτη, οι γλωσσικές στάσεις τοποθετούνται ανάλογα με τους προσωπικούς στόχους του ατόμου, ενώ σύμφωνα με

τη δεύτερη, οι γλωσσικές στάσεις ενός ατόμου υποδηλώνουν τη διάθεση ενσωμάτωσής του σε μία ομάδα.

1.5 ΝΟΗΣΙΑΡΧΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

Σύμφωνα με τον Fasold (1991), υπάρχουν δύο θεωρίες που αντιμετωπίζουν διαφορετικά τη φύση των στάσεων απέναντι στη γλώσσα. Η πρώτη προσέγγιση, που ονομάζεται *νοησιαρχική* ή *μενταλιστική* [mentalist approach], προτείνει ότι η στάση προετοιμάζει τον άνθρωπο για να αντιδράσει σε ένα δεδομένο ερέθισμα που δέχεται, με μία συγκεκριμένη κατεύθυνση. Με άλλα λόγια, η στάση είναι έννοια ενδιαμέσης του ερεθίσματος και της αντίδρασης σε αυτό (Αράπογλου, 2002). Ο Williams (1974, στο Αράπογλου 2002) προτείνει τον εξής ορισμό της στάσης βάσει αυτής της προσέγγισης: «Στάση θεωρείται μία εσωτερική κατάσταση που προκαλείται από ένα ερέθισμα ορισμένου είδους και που μπορεί να μεσολαβήσει της παρεπόμενης αντίδρασης του οργανισμού». Η προσέγγιση αυτή θεωρεί τη στάση ως το καταστάλαγμα ενός εσωτερικού, πνευματικού μηχανισμού ο οποίος εκκινείται από κάποιο εξωτερικό ερέθισμα και προκαλεί, στη συνέχεια, την εξωτερική αντίδραση του οργανισμού.

Η οπτική αυτή περί των στάσεων δημιουργεί διάφορα προβλήματα και θέτει ανάλογους περιορισμούς στην ερευνητική μέθοδο. Εάν η στάση, λοιπόν, συνίσταται σε μία εσωτερική κατάσταση ετοιμότητας, και συνεπώς όχι παρατηρήσιμη αντίδραση, οι ερευνητές θα πρέπει να στηρίζονται στις απαντήσεις και στις αναφορές των ανθρώπων για να σκιαγραφήσουν τις στάσεις τους, ή θα πρέπει να βγάζουν επαγωγικά συμπεράσματα για τη στάση παρατηρώντας πρότυπα συμπεριφοράς.

Η δεύτερη προσέγγιση των γλωσσικών στάσεων είναι η *συμπεριφορική* ή *μπεχaviorιστική* [behaviourist approach]. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι στάσεις είναι δυνατό να βρεθούν από τις ανταποκρίσεις των ανθρώπων σε διάφορες κοινωνικές καταστάσεις, καθώς οι στάσεις με τις αντιδράσεις των υποκειμένων εξισώνονται. Αυτή η θεώρηση αποβάλλει τους περιορισμούς της νοησιαρχικής προσέγγισης, καθώς δεν απαιτεί έμμεσα συμπεράσματα για τη στάση. Μέσω της παρατήρησης της συμπεριφοράς, καθίσταται δυνατός ο εντοπισμός και η ανάλυση της στάσης. Ωστόσο, η προσέγγιση φέρει τα δικά της όρια, καθώς δεν μπορεί να έχει προβλεπτικό χαρακτήρα, δηλαδή δε μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι στάσεις για την

πρόβλεψη της γλωσσικής ή κάποιας άλλης συμπεριφοράς. Γι' αυτό το λόγο, στην πλειοψηφία των ερευνών χρησιμοποιείται η πρώτη προσέγγιση, παρά τα προβλήματα που παρουσιάζει.

1.6 ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Το ενδιαφέρον για το πεδίο των *γλωσσικών στάσεων* υποκινήθηκε ιδιαίτερα από τη σύνδεσή τους με τις *γλωσσικές επιλογές* του ατόμου, δηλαδή από τη *συμπεριφορά* του. Σύμφωνα με την κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση στο πεδίο των γλωσσικών επιλογών, οι άνθρωποι έχουν την τάση να τροποποιούν ή να προσαρμόζουν την ομιλία τους εκφράζοντας με αυτό τον τρόπο αξίες, στάσεις και προθέσεις απέναντι στους άλλους (Κωστούλα-Μακράκη, 2001).

Μία από τις σημαντικές θεωρίες που εξηγεί τις συνέπειες της γλωσσικής ποικιλίας επάνω στις στάσεις είναι η «Θεωρία Προσαρμογής της Ομιλίας» [Speech Accommodation Theory], που αναπτύχθηκε από τον κοινωνικό ψυχολόγο της γλώσσας Howard Giles (1977). Συνοπτικά, κατά τη διάρκεια μιας διαπροσωπικής επαφής, ένας ομιλητής μπορεί να επιλέξει να «συγκλίνει» ή να «αποκλίνει» από τη γλωσσική ποικιλία του άλλου ομιλητή. Αυτή η συμπεριφορά *γλωσσικής σύγκλισης* ή *γλωσσικής απόκλισης* μπορεί να ερμηνευτεί ως απολύτως συνειδητή επιλογή του ομιλητή ή ως κίνηση υπαγορευόμενη από το ευρύτερο πλαίσιο και τις συνθήκες (π.χ. κοινωνική πίεση). Σύμφωνα με τον Bradac (1996), η συμπεριφορά που θα γίνει αντιληπτή από τον άλλο ομιλητή ως συνειδητή επιλογή θα λάβει τις περισσότερες πολωτικές αξιολογήσεις: ιδιαίτερα θετικές για τη σύγκλιση και έντονα αρνητικές για τη γλωσσική απόκλιση. Η αντίληψη ότι η συμπεριφορά του άλλου ομιλητή επηρεάζεται από τις εξωτερικές συνθήκες θα μετριάσει την ένταση αυτών των αξιολογήσεων. Ο Giles (1977), λοιπόν, στην ανάλυση της προσαρμογής της ομιλίας καταλήγει σε συγκεκριμένες κατηγορίες συμπεριφοράς:

1. **Γλωσσική Σύγκλιση** [convergence]: ορίζεται η προσαρμογή του ενός ομιλητή έτσι ώστε ο λόγος του να μοιάζει περισσότερο με αυτόν του συνομιλητή του. Αυτές οι προσαρμογές μπορεί να περιλαμβάνουν λεξιλογικές, μορφολογικές, συντακτικές ή φωνολογικές αλλαγές.

2. **Γλωσσική Απόκλιση** [divergence]: αναφέρεται στις προσαρμογές που κάνουν οι ομιλητές, έτσι ώστε ο λόγος τους να μοιάζει περισσότερο με αυτόν των συνομιλητών τους.
3. **Γλωσσική Διατήρηση** [speech maintenance]: αναφέρεται στο γεγονός ότι δεν γίνεται κάποια αλλαγή στην ομιλία. Οι ερευνητές θεωρούν το φαινόμενο ως άρνηση για σύγκλιση, άρα ως έναν ειδικό τύπο απόκλισης.
4. **Ψυχολογική Σύγκλιση** [psychological convergence]: η κατάσταση κατά την οποία ο ομιλητής σκοπεύει να συγκλίνει, αλλά μπορεί στην ουσία να αποκλίνει γλωσσικά. Αυτό συμβαίνει συχνά όταν το άτομο έχει την πρόθεση να συγκλίνει στην ομιλία του συνομιλητή του, αλλά στην πραγματικότητα συγκλίνει σε ένα στερεότυπο της ομιλίας του, φτάνοντας, κατ' αυτό τον τρόπο, πολλές φορές στην υπερβολή.

Δεδομένου ότι ένα μεγάλο ρεπερτόριο γλωσσικών επιλογών καθορίζεται συνειδητά, η σύγκλιση είναι μία έκφραση ενός αισθήματος ενότητας μεταξύ των ατόμων που εμπλέκονται στη συνομιλία, ενώ η απόκλιση είναι μία έκφραση διαχωρισμού ή αυτονόμησης από τους συνομιλητές ή την έσω-ομάδα (Κωστούλα-Μακράκη, 2001). Η γλωσσική προσαρμογή μπορεί να πάρει διάφορες μορφές, όπως επιλογή μιας άλλης γλώσσας, πιο αργή ομιλία, εκφορά των λέξεων με περισσότερη έμφαση, καθώς, επίσης, και χρήση στοιχείων ιδιοματικής προφοράς.

Ο Giles (1977) εντόπισε ότι οι γλωσσικές επιλογές των ατόμων επηρεάζονται από τις στάσεις τους απέναντι σε καταστάσεις ασυμμετρίας κύρους. Έτσι, οι προσαρμογές των ατόμων με άνισο κύρος μπορούν να λάβουν τις εξής μορφές (στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001):

1. **Ανώτερη Σύγκλιση** [upward convergence]: εμφανίζεται όταν ένα άτομο χαμηλότερου κύρους προσαρμόζει την ομιλία του σε αυτήν ενός ατόμου υψηλότερου κύρους.
2. **Κατώτερη Σύγκλιση** [downward convergence]: εμφανίζεται όταν ένα άτομο υψηλότερου κύρους προσαρμόζεται σε ένα άτομο χαμηλότερου κύρους.
3. **Ανώτερη Απόκλιση** [upward divergence]: εμφανίζεται όταν το άτομο με υψηλότερο κύρος δίνει έμφαση σε αυτά τα χαρακτηριστικά της ομιλίας του που υποδηλώνουν υψηλότερο κύρος.

4. Κατώτερη Απόκλιση [downward divergence]: εμφανίζεται όταν το άτομο με χαμηλότερο κύρος δίνει έμφαση στα χαρακτηριστικά που τονίζουν το χαμηλότερο κύρος.

Σε αυτή τη θεώρηση, οι αντιλήψεις και οι στάσεις του ομιλητή για το κύρος του συνομιλητή του αλλά και της γλώσσας του επηρεάζουν τη γλωσσική του συμπεριφορά.

Όπως είδαμε παραπάνω, η συμπεριφορά των ατόμων μπορεί να είναι το αποτέλεσμα των γλωσσικών τους στάσεων. Τα ερωτήματα, ωστόσο, που προκύπτουν είναι τα εξής: Μπορούν οι στάσεις να προβλέψουν τη συμπεριφορά; Μπορούμε από την παρατήρηση της γλωσσικής συμπεριφοράς να βγάλουμε συμπεράσματα για τις γλωσσικές στάσεις;

Η σύνδεση μεταξύ στάσης και συμπεριφοράς διερευνήθηκε αρχικά στο πεδίο ανάπτυξης της έννοιας της στάσης, δηλαδή στο χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Από τη δεκαετία του 1960 διατυπώθηκαν κριτικές αναφορικά με το ρόλο και τη χρησιμότητα των στάσεων στην πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η πρώτη κριτική εστίασε στη χρονική συνέπεια της συμπεριφοράς. Οι άνθρωποι, για παράδειγμα, μπορούν να είναι ευγενικοί σε μία περίπτωση και αγενείς σε μία άλλη. Επίσης, μπορεί να ισχυρίζονται κάτι σε μία περίπτωση και το εντελώς αντίθετο σε μία άλλη. Σε πολλές περιπτώσεις διαπιστώνεται το φαινόμενο της χρονικής ασυμφωνίας.

Αυτό δε σημαίνει ότι η παρατήρηση της συμπεριφοράς οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα για τη στάση ενώ η άρθρωση των στάσεων σε λανθασμένα. Η παρατήρηση της εξωτερικής συμπεριφοράς μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένη ερμηνεία των στάσεων για τον απλό λόγο ότι οι άνθρωποι μέσω της συμπεριφοράς τους ενδέχεται συνειδητά ή ασυνείδητα να παραλλάσσουν ή να αποκρύπτουν τις στάσεις τους (Baker, 1992). Μία απόλυτη προβλεπτική, λοιπόν, σχέση μεταξύ στάσης και συμπεριφοράς είναι επισφαλής, καθώς η εναλλαγή των εξωτερικών συνθηκών οδηγεί τα άτομα σε ασυνεπείς συμπεριφορές.

Οι κριτικές που ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1960 σχετικά με την αξία της στάσης ως εννοιολογικής κατασκευής οδήγησαν σε επαναπροσδιορισμό κάποιων πτυχών της έννοιας. Αρχικά, ο απόλυτος διαχωρισμός της στάσης από τη συμπεριφορά αναγνωρίστηκε ως εσφαλμένος. Η συμπεριφορά και η δράση είναι το αποτέλεσμα ενός πολύπλοκου περιβάλλοντος προσωπικών, διαπροσωπικών και συγκυριακών

παραμέτρων (Baker, 1992). Οι μηχανισμοί ανταπόκρισης του ατόμου και οι διαθέσεις του [dispositions] δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν μέσω μεμονωμένων πράξεων ή προσωπικών συνεντεύξεων, αλλά μέσω συνεχούς παρατήρησης της συμπεριφοράς που αποκαλύπτει το σταθερό στοιχείο της στάσης, διατηρώντας πάντα ανοιχτό ένα περιθώριο πιθανού λάθους. Η συνέπεια, λοιπόν, της συμπεριφοράς μέσα σε ένα πλήθος διαφορετικών καταστάσεων μπορεί να αποτελέσει δείκτη της στάσης ενός ατόμου.

Ένα άλλο στοιχείο-κλειδί, σύμφωνα με τον Baker (1992) αφορά στη γενικότητα [generality] και στην ειδικότητα [specificity] της υπό μελέτη στάσης. Στάση απέναντι στις μειονοτικές γλώσσες, στάση απέναντι στη ρουμανική γλώσσα, στάση απέναντι στην προσευχή στη ρουμανική γλώσσα μέσα σε μία ελληνορθόδοξη εκκλησία αντιπροσωπεύουν τρία επίπεδα γενικότητας. Οι συμπεριφορές, επιπλέον, διαφέρουν ως προς τη γενικότητά τους (π.χ. αλληλεπίδραση με αρμένιους, αλληλεπίδραση με αρμένιους στην αρμενική εκκλησία, κλπ.). Η προβλεπτική ικανότητα της στάσης αυξάνεται όταν διερευνάται η σύνδεση μεταξύ στάσεων και συμπεριφορών που βρίσκονται στο ίδιο σημείο επάνω στην κλίμακα της γενικότητας. Για παράδειγμα, η γλωσσική σύγκλιση ή απόκλιση ενός ατόμου που κατάγεται από ένα χωριό της Θεσσαλίας με την τοπική ιδιόλεκτο του χωριού του κάθε φορά που επιστρέφει στον πατρίο τόπο, σχετίζεται σε πολύ μικρό βαθμό με τη γενικότερη στάση του απέναντι στις τοπικές ιδιολέκτους.

Οι βελτιώσεις στις μετρήσεις των στάσεων και ο συνυπολογισμός επιπλέον παραμέτρων στην προσπάθεια καθορισμού τους οδήγησε σε αναπροσδιορισμό της έννοιάς τους και στην εκ νέου ανάδειξή τους ως ένα σημαντικό παράγοντα – ανάμεσα σε άλλους – για την κατανόηση και την ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οι διάφορες μέθοδοι εντοπισμού και μέτρησης των γλωσσικών στάσεων οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τις σχέσεις στάσης-συμπεριφοράς προκειμένου να εξάγουν περισσότερο αξιόπιστα και έγκυρα αποτελέσματα¹.

¹ Βλ. παρακάτω «Η Μέτρηση των Γλωσσικών Στάσεων»

1.7 ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

Το πεδίο των γλωσσικών στάσεων αποτελεί ένα πολυσυλλεκτικό χώρο σύζευξης των επιστημών της γλωσσολογίας – ιδίως της κοινωνιογλωσσολογίας – της κοινωνικής ψυχολογίας, της κοινωνικής έρευνας, κλπ. Η συνεισφορά αυτών των κλάδων στην έρευνα και τη μελέτη των γλωσσικών στάσεων ανά τις δεκαετίες αναδεικνυε συνεχώς νέες ευκαιρίες για περαιτέρω ενδοσκόπηση.

Στο κομμάτι που ακολουθεί, επιχειρείται η αποτύπωση των βασικών κατευθύνσεων στις οποίες κινήθηκε η έρευνα στο χώρο των γλωσσικών στάσεων σε συνάρτηση με το χρόνο. Με άλλα λόγια σκιαγραφείται η εξέλιξη του ερευνητικού προσανατολισμού σε σχέση με τα ερωτήματα τα οποία ανέκυπταν κάθε φορά.

Στο τέλος της ενότητας συνοψίζονται σε μορφή πίνακα τα βασικά σημεία εστίασης των ερευνών ανά δεκαετία καθώς και οι κύριες μεθοδολογικές κατευθύνσεις. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τονιστεί ότι στον εν λόγω πίνακα αποτυπώνονται οι κύριες τάσεις που επικρατούσαν στον ερευνητικό χώρο, καθώς και οι πιο αξιόλογες πρωτοπορίες που σημειώθηκαν, χωρίς να σημαίνει ότι μια μερίδα επιστημόνων δεν ασχολήθηκε με το θέμα των γλωσσικών στάσεων εστιάζοντας υπό διαφορετικά πρίσματα και χρησιμοποιώντας διαφορετικά μεθοδολογικά εργαλεία.

1.7.1 Πριν από τη δεκαετία του '60

Η σύνδεση της γλώσσας με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του ανθρώπου και η αξιολογική τοποθέτηση απέναντί της υπάρχει εδώ και πολλούς αιώνες, από τις πρώτες περιόδους ανάπτυξης των πολιτισμικών ταυτοτήτων. Ο Αριστοτέλης πίστευε στη σύνδεση της γλώσσας που ομιλεί το άτομο με το ήθος του (Bradac, 1990). Στις *Ικέτιδες* του Αισχύλου, στην αρχή του Πρώτου Επεισοδίου, ο Δαναός λέει απευθυνόμενος στις κόρες του μπροστά από τις πύλες του Άργους:

σεμνῶς ἔχουσαι διὰ χερῶν εὐωύμων
αἰδοῖα καὶ γοεδνὰ καὶ ζαχρεῖ' ἔπη
ξένους ἀμείβεσθ' ὥς ἐπήλυδας πρέπει,
τορῶς λέγουσαι τάσδ' ἀναιμάκτους φυγὰς.

φθογγῇ δ' ἐπέσθω πρῶτα μὲν τὸ μὴ θρασὺ
τὸ μὴ μάταιον δ' ἐκ μετώπῳ σωφρονῶν
ἴτω προσώπων ὄμματος παρ' ἡσυχου·
καὶ μὴ πρόσλεχος μηδ' ἐφολκὸς ἐν λόγῳ

γένη· τὸ τῆδε κάρτ' ἐπίφθονον γένος.
μέμνησο δ' εἵκειν· χρεῖος εἴ ξένη φυγὰς·
θρασσυτομεῖν γὰρ οὐ πρέπει τοὺς ἥσσονας.
ν' ἀπαντᾷτε τοὺς ξένους ταπεινά και κλαυτὰ
και γνοιασμένα, καθὼς στέκει
σε πρόσφυγες· σταράτα
να πείτε πως ἀναίμακτο πήρατε δρόμο.

Ἡ φωνή στην αρχὴ δίχως θράσος να βγαίνει·
ἡρεμο βλέμμα στην ὄψη να δείχνει
φρονιμάδα δίχως δόλο κρυμμένο.
Μη μιλάς πριν ρωτήσουν· αν μιλάς, μην ξεχνιέσαι
μιλώντας· το ξετάζουν οι ντόπιοι πολύ.
Θυμήσου να σκύβεις κεφάλι στη χρεία·
πρόσφυγας εἶσαι· γλώσσα δε βγάζουν οι ταπεινοί
(Μετάφραση του Κ.Χ. Μύρη)

Ωστόσο, μέχρι και τη δεκαετία του 60, η κοινωνική και γλωσσολογική έρευνα στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Τα πρώτα ψήγματα σύνδεσης της γλώσσας με διάφορες αξιολογικές κρίσεις, που δημιουργούν την υποψία ανάδυσης του πεδίου των γλωσσικών στάσεων, διαφαίνονται στις γεωγραφικές μελέτες για τη «χαρτογράφηση» των διαφόρων γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Bradac (1990), στην πρώιμη μελέτη του Bloomfield (1935), *“Language”*, επάνω στις διάφορες διαλέκτους γίνεται διαχωρισμός τους ανάμεσα σε αυτές που *στιγματίζονται* και σε αυτές που έχουν περισσότερο *κύρος*. Προς αυτή την κατεύθυνση, μία σειρά ερευνών που διεξήχθησαν τις δεκαετίες του '30 και του '40 στη Μεγάλη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, που σχετίζονταν με την ψυχολογική υφή του προφορικού λόγου και τις αντιδράσεις απέναντι σε συγκεκριμένους τρόπους εκφώνησης, όπως αυτές που διεξήγαγαν οι Cantril και Allport το 1935 (*“The psychology of radio”*), ο Pear το 1931 (*“Voice and Personality”*) και ο Taylor το 1934 (*“Social agreement on personality traits as judged from speech”*, *Journal of Social Psychology*, 5, 244-248), κατάφεραν να υποδείξουν ότι οι άνθρωποι προβαίνουν σε αξιόπιστες και ακριβείς κρίσεις για τη φυσική κατάσταση, την εμφάνιση και την προσωπικότητα των ομιλητών, βασισμένοι στην ομιλία τους.

1.7.2 Δεκαετία '60

Η πρώτη σύγχρονη έρευνα, που έλαβε χώρα στο στενότερο και ακριβέστερα ορισμένο επιστημονικό πλαίσιο των γλωσσικών στάσεων και διερεύνησε τις επιπτώσεις που είχαν οι διαφορετικές γλωσσικές ποικιλίες στη δόμηση των στάσεων των ακροατών, ήταν αυτή που διεξήγαγαν οι Lambert, Hodgson, Gardner και Fillenbaum το 1960. Ο σκοπός της εν λόγω έρευνας συνίστατο στην εξέταση των

αξιολογήσεων στις οποίες προέβαινε μία ομάδα ακροατών ακούγοντας κείμενα στην αγγλική και στη γαλλική γλώσσα. Η μέθοδος που ακολούθησαν οι προαναφερθέντες γλωσσολόγοι ήταν εν συντομία η εξής: Ένα γαλλικό κείμενο πρόζας και η μετάφρασή του στα αγγλικά μαγνητοφωνήθηκε από τέσσερις δίγλωσσους ομιλητές και αυτές οι ηχογραφήσεις χρησιμοποιήθηκαν ως πειραματικά ερεθίσματα. Γαλλόφωνοι και αγγλόφωνοι ακροατές άκουσαν τόσο τη γαλλική όσο και την αγγλική εκδοχή του κειμένου και κατόπιν κλήθηκαν να αξιολογήσουν τον ομιλητή σε 14 παραμέτρους μέσω εξαβάθμιων κλιμάκων. Σε αυτές τις παραμέτρους περιλαμβάνονταν για παράδειγμα η «ευφυΐα», η «προσήνεια» και η «κοινωνικότητα».

Οι βαθμολογίες που έλαβαν οι οκτώ συνδυασμοί ομιλητών-κειμένων συγκρίθηκαν στατιστικώς, σε επόμενο στάδιο. Ο Lambert και οι συνεργάτες του (1960) ανακάλυψαν ότι τόσο οι αγγλόφωνοι όσο και οι γαλλόφωνοι ακροατές αξιολόγησαν τους ομιλητές της αγγλικής γλώσσας πιο ευνοϊκά σε διάφορα χαρακτηριστικά, συμπεριλαμβανομένης της ευγένειας και της νοημοσύνης. Ακόμη και οι γαλλόφωνοι ακροατές βρήκαν τους αγγλόφωνους ομιλητές περισσότερο ελκυστικούς (Bradac, 1990).

Πολλές πλευρές αυτής της πρώτης συγκροτημένης έρευνας στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων είναι άξιες λόγου. Αρχικά, σε αυτή την έρευνα έγινε μία πρώιμη χρήση της μεθόδου των «εναρμονισμένων αμφιέσεων» [matched-guised test] η οποία αποτελεί ένα από τα βασικότερα εργαλεία μέτρησης των γλωσσικών στάσεων (για περισσότερα, βλ. «Μέτρηση Γλωσσικών Στάσεων»). Επίσης, έγινε για πρώτη φορά σε γλωσσολογικό επίπεδο η χρήση τυποποιημένων κλιμάκων τύπου Likert, οι οποίες επικράτησαν στο πεδίο μέτρησης των γλωσσικών στάσεων μέχρι και σήμερα. Τέλος, ερευνητές, στην προσπάθειά τους να μειώσουν την επίδραση που ενδεχομένως θα είχε το μεταδιδόμενο μήνυμα στις αξιολογικές αντιδράσεις των ακροατών, χρησιμοποίησαν ένα τυπικό κείμενο γαλλικής πρόζας σαν κεντρικό πυρήνα της έρευνας².

² Βέβαια, όπως θα δούμε αργότερα, οι μετέπειτα έρευνες θεώρησαν ότι αυτή η τεχνική προάγει την παραγωγή παραπλανητικών αποτελεσμάτων, και γι' αυτό το λόγο τα κείμενα αυτά αντικαταστάθηκαν από νατουραλιστικά μηνύματα ως μέσα σύγκρισης των επιδράσεων των διαφορών της γλώσσας ή των διαλέκτων. Ωστόσο, κατά τη δεκαετία του 1960, η συνειδητή χρήση ενός τυποποιημένου μηνύματος αποτελούσε μεθοδολογικό κανόνα, με πιο χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα τη χρήση από τον Buck (1968) κειμένων από το βιβλίο «Η Αλίκη στη Χώρα των Θαυμάτων» με σκοπό να συγκρίνει τις στάσεις απέναντι στην αγγλική γλώσσα των λευκών και των νέγρων.

Ο Lambert με τους Anisfeld και Yeni-Komshian διεξήγαγαν το 1965 μία παρόμοια έρευνα, αν και περισσότερο περίπλοκη όσον αφορά το σχεδιασμό της. Σε αυτή την περίπτωση, ένα συγκεκριμένο κείμενο φιλοσοφικού περιεχομένου ηχογραφήθηκε στα αραβικά και στα εβραϊκά από δίγλωσσους ομιλητές. Μάλιστα, στην περίπτωση των εβραϊκών, δύο διαφορετικές διάλεκτοι χρησιμοποιήθηκαν, η υεμενίτικη και η ασκεναζική. Εβραίοι και Άραβες μαθητές λυκείου κλήθηκαν να ακούσουν τις διάφορες εκδοχές του κειμένου και να εκφράσουν την άποψή τους για τον ομιλητή μέσω εξαβάθμιων κλιμάκων. Συμπληρωματικά, οι Εβραίοι μαθητές συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια που μετρούσαν άμεσα (χωρίς την ακρόαση κειμένου) τις στάσεις τους απέναντι στα αραβικά και στα εβραϊκά (τόσο στην υεμενιτική όσο και στην ασκεναζική διάλεκτο).

Μεταξύ άλλων, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι Εβραίοι ήταν σχετικά αρνητικοί απέναντι στους Άραβες όσον αφορά τα χαρακτηριστικά του χιούμορ, της φιλικότητας και της ειλικρίνειας. Από μέρους τους, οι Άραβες υποβάθμιζαν τους Εβραίους σε νοημοσύνη, αυτοπεποίθηση, προσήνεια, φιλικότητα και ειλικρίνεια. Και στις δύο περιπτώσεις υπήρξε, δηλαδή, απαξίωση του «άλλου» που άνηκε στην εξω-ομάδα. Επιπλέον, το γεγονός ότι διαπιστώθηκε χαμηλή έως και ανύπαρκτη συσχέτιση μεταξύ των απαντήσεων που έδωσαν οι Εβραίοι ομιλητές με τη χρήση της μεθόδου των «συνταιριασμένων αμφιέσεων» και με τη χρήση του άμεσου ερωτηματολογίου δημιούργησε προβληματισμό στους ερευνητές αναφορικά με τη μεθοδολογία της έρευνας, οδηγώντας τους καταληκτικά στο συμπέρασμα ότι η μέθοδος των «συνταιριασμένων αμφιέσεων» εκμαιεύει περισσότερο αξιόπιστες απαντήσεις που δεν υπακούουν σε μεγάλο βαθμό στα επιβεβλημένα στερεότυπα, και ελαχιστοποιεί την ανεπιθύμητη καθοδήγηση προς συγκεκριμένες απαντήσεις.

Και αυτή η έρευνα του Lambert αποτελεί παράδειγμα των παραδοσιακών ερευνών στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων, οι οποίες μελετούν κυρίως τις σχέσεις που αναπτύσσονται σε διομαδικό-διαγλωσσικό επίπεδο. Οι αρχικές αυτές μελέτες ασχολήθηκαν με το να καταγράψουν τις συνέπειες που έχουν οι γλωσσικές διαφορές των ομάδων που ανήκουν σε διαφορετικές κουλτούρες στις στάσεις και τις αξιολογικές κρίσεις που αναπτύσσουν τα μέλη τους. Οι γλωσσικές διαφορές ήταν

κυρίως αποτέλεσμα γεωγραφικών αποστάσεων που πολλές φορές συνοδευόταν με σημαντικές εθνικές, πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές διαφορές.³

Παρόμοιες μεθοδολογικά έρευνες με αυτές του Lambert, στις οποίες αξιοποιήθηκε η μέθοδος των «συνταιριασμένων αμφιέσεων» πραγματοποιήθηκαν από τους Strongman και Woosley (1967) και από τον Cheyne (1970). Παρότι και οι δύο εξακολουθούν να ερευνούν στη βάση γλωσσικών διαφορών που ενισχύονται λόγω της γεωγραφικής απόστασης, η πρωτοπορία και το ενδιαφέρον των ερευνών τους έχει να κάνει με το γεγονός ότι από τη μελέτη των στάσεων απέναντι στην ξένη γλώσσα περνάει στη μελέτη των στάσεων απέναντι στη διαφορετική *προφορά*.

Στην έρευνά τους, οι Strongman και Woosley (1967) επεχείρησαν να συγκρίνουν τις αξιολογικές αντιδράσεις των Άγγλων που διαμένουν στα βόρεια και των Άγγλων που διαμένουν στα νότια απέναντι στις προφορές του Γιορκσάιρ και του Λονδίνου. Και για τις δύο ομάδες η λονδρέζικη προφορά συσχετιζόταν θετικά με υψηλότερη αντιλαμβανόμενη αυτοπεποίθηση ενώ η προφορά του Γιόρκσάιρ δημιουργούσε την αίσθηση ότι ο ομιλητής ήταν πιο ειλικρινής, αξιόπιστος και γενναιόδωρος. Επιπλέον, οι Άγγλοι που διαμένουν στα βόρεια έδωσαν υψηλές αξιολογήσεις στους ομιλητές της προφοράς του Γιορκσάιρ, θεωρώντας τους πιο φιλικούς και καλόκαρδους, γεγονός που σύμφωνα με τους Giles και Powesland (1975) μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος *πιστότητας στην τοπική προφορά*.

Ο Cheyne (1970), με τη σειρά του, συνέκρινε τις αξιολογικές αντιδράσεις των Σκοτσέζων και των Άγγλων ακροατών στις διαφορετικές προφορές της Αγγλίας και της Σκοτίας. Και οι δύο ομάδες ακροατών έδωσαν υψηλές αξιολογήσεις σε κύρος και νοημοσύνη στους ομιλητές της αγγλικής προφοράς, ενώ σε φιλικότητα στους ομιλητές της σκωτσέζικης προφοράς. Αυτό αποτελεί ξεκάθαρα ένα παράδειγμα διάκρισης μεταξύ των κρίσεων **κύρους** [status, prestige] και **αλληλεγγύης** (προσήνεια, φιλικότητα) που από τότε άρχισε να διαφαίνεται ότι δεσπόζει στις γλωσσικές στάσεις των ατόμων.

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και η έρευνα του Giles (1970), ο οποίος συνέκρινε τις αξιολογήσεις κύρους μεταξύ δεκατριών προφορών της αγγλικής

³ Οι σύγχρονες έρευνες, παρότι εξακολουθούν να ερευνούν τις γλωσσικές στάσεις στο επίπεδο των διαμαδικών διαφορών, έχουν ανοίξει ένα παράθυρο προς τις διαφορές που προέρχονται από τους κοινωνικούς ρόλους που αποδίδονται στους ανθρώπους. Σε αυτό το πλαίσιο, για παράδειγμα, πραγματοποιούνται έρευνες σχετικές με τις στάσεις απέναντι στη «γλώσσα των αντρών» και στη «γλώσσα των γυναικών».

γλώσσας στο Ηνωμένο Βασίλειο. Υψηλότερες αξιολογήσεις έλαβε η τυποποιημένη προφορά [Received Pronunciation], ενώ χαμηλότερες οι κατά τόπους ποικιλίες προφορών (όπως αυτές του Cockney και του Birmingham).

Άλλες μελέτες που διεξήχθησαν στις ΗΠΑ και εξέτασαν τις στάσεις απέναντι στις διαφορετικές προφορές κυρίως μεταξύ βόρειων-νότιων καθώς και λευκών-νέγρων ήταν αυτές των Tucker και Lambert (1969), Houck και Bowers (1969) και Buck (1968). Οι Giles και Powesland (1975) σχολιάζοντας τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών και συγκρίνοντάς τα με αυτά των ερευνών που διεξήχθησαν στο Ηνωμένο Βασίλειο, καταλήγουν στο ότι ενώ στη Μεγάλη Βρετανία η ομιλία μιας τοπικής προφοράς τείνει να θεωρείται ως δείκτης χαμηλότερου κύρους, στις Η.Π.Α. δε φαίνεται να υπάρχει τόσο ισχυρή διάκριση, καθώς οι ομιλητές φαίνεται να μπορούν να μεταβαίνουν από την “ιδιαιτέρη” («μη τυποποιημένη») τοπική προφορά στην «τυποποιημένη» με μεγάλη ευκολία. Διαπιστώνεται, συνεπώς, μεγαλύτερη ευελιξία και ευκολία στην επίτευξη της *γλωσσική σύγκλισης*.

Διάφορες άλλες μελέτες πραγματοποιήθηκαν κατά τη δεκαετία του '60 οι οποίες, μαζί με τις προαναφερθείσες, αποτέλεσαν τον πρώτο ολοκληρωμένο ερευνητικό κορμό στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων. Επιχειρώντας τη συλλογή των βασικών τάσεων που μοιράζονται αυτές οι έρευνες, μπορούμε να συνοψίσουμε ως κοινά τους σημεία σε μεθοδολογικό επίπεδο τα εξής:

1. Τη συχνή χρήση της μεθόδου «συνταιριασμένων αμφιέσεων» [matched-guised technique].
2. Τη χρήση κλιμάκων τύπου Likert ως αντιδραστικών τρόπων μέτρησης των γλωσσικών στάσεων.
3. Τον περιγραφικό τους χαρακτήρα.

Όσον αφορά το τελευταίο σημείο, γίνεται παραδεκτό ότι η πλειοψηφία αυτών των ερευνών είχε ως στόχο περισσότερο να *περιγράψει* τις διαφορετικές στάσεις που προκαλούνται από τις διαφορετικές γλώσσες, διαλέκτους και προφορές, παρά να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει αυτό, να διατυπώσει αξιώματα και να αναπτύξει θεωρίες. Ο περιγραφικός τους χαρακτήρας προσθέτει ένα περιορισμό στη διαχρονική ισχύ των αποτελεσμάτων των ερευνών αυτών, καθώς οι στάσεις που καταγράφηκαν μεταβάλλονται εύκολα ως αποτέλεσμα γενικότερων κοινωνικοπολιτισμικών ζυμώσεων, που λαμβάνουν χώρα. Κατά συνέπεια, τα ίδια τα

αποτελέσματα αναπόφευκτα απαξιώνονται με ταχείς ρυθμούς. Παρόλα αυτά, είναι ευνόητο ότι αυτές οι έρευνες αποτελούν το μεθοδολογικό υπόδειγμα της εποχής τους και αποτέλεσαν τη βάση εξέλιξης αυτών που ακολούθησαν.

1.7.3 Δεκαετία '70

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '60, οι έρευνες εστίαζαν στις γλωσσικές στάσεις απέναντι στην ετερότητα της γλώσσας, της διαλέκτου και της προφοράς. Οι έρευνες από το 1970 και έπειτα αναγνώρισαν ότι υπάρχει ποικιλία ακόμη και εντός ενός δεδομένου τύπου προφοράς, και μάλιστα, αυτό το είδος ποικιλίας επιδρά στη δόμηση των στάσεων των ακροατών. Για παράδειγμα, ο Giles (1972) συνέκρινε την επίδραση της ήπιας και της έντονης τοπικής προφοράς στις αξιολογικές κρίσεις των ενηλίκων και των εφήβων. Η έρευνα έδειξε ότι ο βαθμός έντασης της προφοράς συσχετίζεται με τις κρίσεις των ανθρώπων και, συγκεκριμένα, ότι όσο πιο έντονη είναι η προφορά, τόσο πιο αρνητικές είναι οι αξιολογήσεις.

Οι Brennan, Ryan και Dawson (1975) κατέδειξαν ότι πραγματοποιούνται διακρίσεις που βασίζονται σε διαφορετικούς βαθμούς έντασης της ισπανικής προφοράς της αγγλικής γλώσσας. Παράλληλα, οι Ryan, Carranza και Moffie (1977) απέδειξαν ότι ο βαθμός έντασης της ισπανικής προφοράς επηρεάζει τις αξιολογήσεις των ακροατών, και μάλιστα ότι όσο πιο έντονη ήταν η προφορά, τόσο περισσότερο αρνητικές ήταν οι αξιολογήσεις των ατόμων.

Προς το τέλος της δεκαετίας, αρχίζουν να διαφαίνονται οι πρώτες εφαρμογές των ερευνών επάνω στις γλωσσικές στάσεις, με έρευνες που σχετίζονταν με τον εργασιακό χώρο⁴. Για παράδειγμα, οι de la Zerda και Hopper (1979) έδειξαν ότι οι εργοδότες ήταν περισσότερο πιθανό να στελεχώσουν θέσεις χαμηλού κύρους με ομιλητές της μεξικανικής-αμερικανικής προφοράς, ενώ θέσεις υψηλού κύρους με ομιλητές της τυποποιημένης αμερικανικής προφοράς (βλ. επίσης «Δεκαετία '80»).

Κατά τη δεκαετία του 1970, λοιπόν, η έρευνα στο πεδίο της γλωσσικής ετερότητας συνεχίζεται. Διαπιστώνεται, ωστόσο, η ανάγκη καταγραφής των γλωσσικών στάσεων εντός της ίδιας της γλωσσικής ομάδας (εσω-ομάδας), στη βάση της έντασης της προφοράς με την οποία ομιλείται η εκάστοτε γλώσσα.

⁴ Αργότερα, στη δεκαετία του 80, οι έρευνες θα αγγίζουν και άλλους τομείς όπως αυτόν της υγείας, και, κυρίως, τον χώρο της εκπαίδευσης.

1.7.4 Δεκαετία '80

Από το 1980, οι γλωσσολόγοι ερευνητές αρχίζουν να εντάσσουν στην έρευνά τους επιπλέον μεταβλητές πέρα από τη γλωσσική ποικιλία (γλώσσα, διάλεκτος, προφορά) οι οποίες μπορούν να επιδρούν στις γλωσσικές στάσεις και στις αξιολογήσεις των ακροατών. Ο Giles (1981) εξέτασε τις γλωσσικές στάσεις απέναντι στην τυποποιημένη βρετανική προφορά και στην ουαλική προφορά όταν αυτές αρθρώνονταν με *πλούσιο λεξιλόγιο* από τη μία, και με *φτωχό λεξιλόγιο* από την άλλη. Υπαισχύεται, λοιπόν, σε αυτό το επίπεδο μία νέα μεταβλητή η οποία φαίνεται να επηρεάζει σε συσχέτιση με την προφορά (τη γλωσσική ποικιλία, γενικά) τις γλωσσικές στάσεις.

Οι Giles και Sassoon (1983) ερεύνησαν τη συνδυαστική επίδραση της προφοράς (τυποποιημένης προφοράς έναντι της προφοράς του Cockney) και του πλούτου του λεξιλογίου που χρησιμοποιεί ο ομιλητής. Τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν τα εξής: Οι ομιλητές της τυποποιημένης (υψηλής) προφοράς, που χρησιμοποιούσαν πλούσιο λεξιλόγιο αξιολογήθηκαν περισσότερο θετικά (υψηλότερο σημείο της κλίμακας), ενώ αξιολογήθηκαν αρνητικά όταν χρησιμοποιούσαν φτωχό λεξιλόγιο (χαμηλότερο σημείο της κλίμακας). Οι αξιολογήσεις για τους ομιλητές της προφοράς του Cockney ήταν ανάμεσα στα δύο προαναφερθέντα άκρα τόσο γι' αυτούς που χρησιμοποιούσαν πλούσιο λεξιλόγιο όσο και για αυτούς που χρησιμοποιούσαν φτωχότερο.

Οι Bradac και Wisegraver (1984) συνέκριναν τις επιδράσεις της τυποποιημένης αμερικανικής προφοράς, έναντι της μεξικανοαμερικανικής προφοράς όταν αυτή κωδικοποιείται μέσω πλούσιου ή φτωχού λεξιλογίου. Για τις παραμέτρους «αντιληπτή διανοητική ικανότητα» και «αντιληπτός έλεγχος επικοινωνιακής συμπεριφοράς» ο συνδυασμός πλούσιο λεξιλόγιο/ τυποποιημένη προφορά αξιολογήθηκε πιο ευνοϊκά από κάθε άλλο συνδυασμό. Ο συνδυασμός πλούσιο λεξιλόγιο/ μεξικανική προφορά αξιολογήθηκε ελαφρώς χαμηλότερα για τις προαναφερθείσες παραμέτρους. Αρνητικά και στα ίδια επίπεδα περίπου αξιολογήθηκαν οι συνδυασμοί φτωχό λεξιλόγιο/ τυποποιημένη προφορά και φτωχό λεξιλόγιο/ μεξικανοαμερικανική προφορά. Για τις παραμέτρους που αφορούν στην «αλληλεγγύη» [solidarity], η μεξικανοαμερικανική προφορά αξιολογήθηκε

υψηλότερα σε σχέση με την τυποποιημένη αμερικανική προφορά, γεγονός που συμφωνεί με τα ερευνητικά αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών (βλ. Δεκαετία '70) και υποδεικνύει μία σχέση μεταξύ των γλωσσικών στάσεων και του γλωσσικού ηγεμονισμού.

Η έρευνα στις αρχές της δεκαετίας του 1980 συνέχισε, λοιπόν, να εξετάζει τις γλωσσικές στάσεις στη βάση λεπτών διομαδικών διαφορών στη γλωσσική συμπεριφορά, ενώ παράλληλα, ερεύνησε τον τρόπο με τον οποίο μία γλωσσική μεταβλητή (π.χ. προφορά) σχετίζεται με κάποια άλλη (π.χ. λεξιλογικός πλούτος) και κατόπιν ο συνδυασμός τους επηρεάζει τη γλωσσική στάση. Εκτός αυτού, παρατηρήθηκε η εγκατάλειψη των μονολόγων ή κειμένων πρόζας ως πειραματικών ερεθισμάτων, και η αντικατάστασή τους από ρεαλιστικούς διαλόγους στα πλαίσια καθημερινών συνδιαλλαγών (Bradac, 1990).

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, οι έρευνες στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων αρχίζουν να έχουν έναν περισσότερο εφαρμοσμένο χαρακτήρα (βλ. για παράδειγμα De la Zerda & Hopper, 1970). Οι Kalin και Rayko (1980) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ομιλητές που χρησιμοποιούν ξένες προφορές γίνονταν αντιληπτοί ως πιο κατάλληλοι για θέσεις εργασίας χαμηλού κύρους, ενώ ομιλητές της τυπικής αγγλο-καναδικής προφοράς ως πιο κατάλληλοι για θέσεις υψηλού κύρους. Ο Giles κ.α. (1981) οδηγείται σε παρόμοια συμπεράσματα έχοντας υπό τον ερευνητικό του φακό την ουαλική έναντι της τυπικής αγγλικής προφοράς. Η έρευνα των Bradac και Wisgraver (1984), που αναφέρθηκε παραπάνω, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι ομιλητές που είχαν μεξικανοαμερικανική προφορά θεωρήθηκαν περισσότερο κατάλληλοι για θέσεις εργασίας χαμηλού κύρους. Ο Kalin (1982) γενικεύει τα συμπεράσματα των ερευνών αυτών, λέγοντας ότι το κύρος της γλώσσας την οποία ομιλούν οι υποψήφιοι για μία θέση εργασίας σχετίζεται άμεσα με το κύρος της θέσης για την οποία θεωρούνται κατάλληλοι.

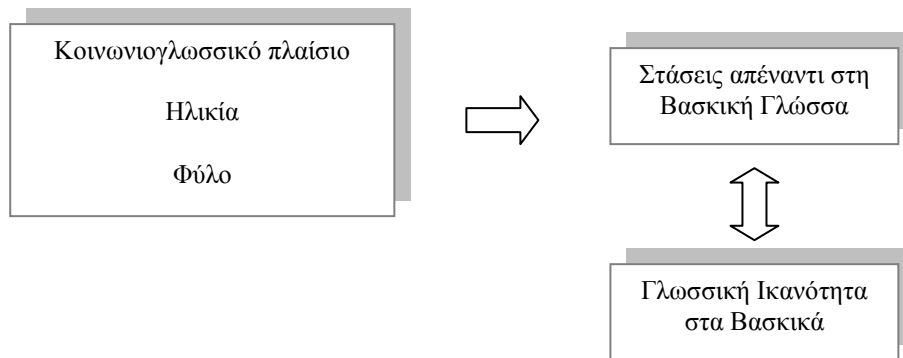
Μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '80, η μελέτη των γλωσσικών στάσεων λάμβανε χώρα κυρίως υπό το πρίσμα της κοινωνικής ψυχολογίας και της ψυχολογίας της γλώσσας. Τις ανησυχίες περί γλωσσικών στάσεων τις μοιράζονταν και οι κοινωνιογλωσσολόγοι, αλλά οι έως τότε μελέτες πραγματοποιούνταν κυρίως με τις μεθόδους και τα εργαλεία της κοινωνικής ψυχολογίας. Από τη δεκαετία του '80 οι κοινωνιογλωσσολόγοι στρέφονται σε περισσότερο «γλωσσολογικές» μεθόδους μελέτης των γλωσσικών στάσεων, όπως η ανάλυση λόγου και η ανάλυση

περιεχομένου (Garrett 2001). Επιπλέον, η επιρροή των προσεγγίσεων που χρησιμοποιούνται στις εθνογραφικές μελέτες αρχίζει να γίνεται πιο έντονη, οδηγώντας σε ποικιλία μεθόδων με γλωσσολογικό προσανατολισμό. Ενώ οι έως τώρα μελέτες ασχολούνταν με τις αξιολογήσεις στις οποίες προβαίνουν διάφορες ομάδες για τις γλώσσες, οι κοινωνιογλωσσολόγοι άρχισαν να ασχολούνται με τη διερεύνηση των συγκεκριμένων γλωσσικών στοιχείων που παράγουν αυτές τις αξιολογήσεις. Ο Edwards (1999) αναφέρει ότι οι γλωσσολόγοι που μελέτησαν την αγγλική γλώσσα σε αυτή τη βάση κατέληξαν σε μία σειρά φαινομένων που διαφοροποιούν τις γλώσσες μεταξύ τους και στα οποία βασίζονται οι γλωσσικές στάσεις των ατόμων. Αυτές οι γλωσσικές διαστάσεις είναι: α) ο ένρινος τόνος με τον οποίο εκφέρονται ορισμένες τοπικές ποικιλίες της αγγλικής γλώσσας, β) οι διαφοροποιήσεις στην προφορά των συμφώνων, γ) οι γραμματικές διαφοροποιήσεις (π.χ. παραλείψεις του βοηθητικού ρήματος σε ορισμένες ποικιλίες), και δ) οι λεξιλογικές διαφορές.

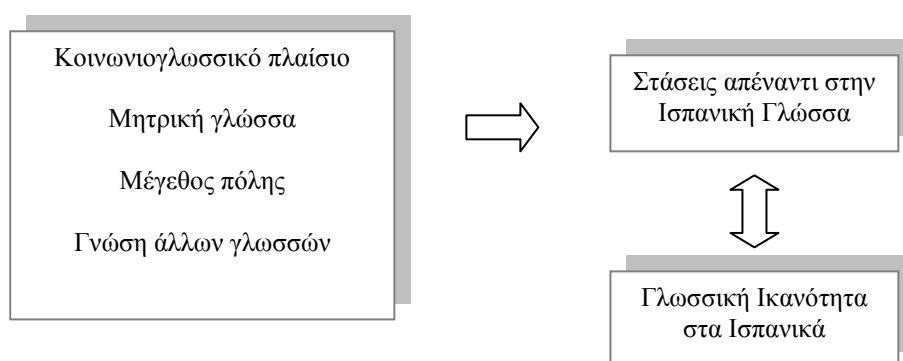
1.7.5 Δεκαετία 90 έως σήμερα

Οι έρευνες από τη δεκαετία του 90 και έπειτα λαμβάνουν τον χαρακτήρα των πολυδιάστατων αναλύσεων. Κάτω από το μικροσκόπιο του ερευνητή μπαίνουν μία σειρά μεταβλητών οι οποίες είναι καθαρά εξωγλωσσικές και ερμηνεύουν τη συγκρότηση της στάσης. Ο προσανατολισμός τους είναι προς τη συγκρότηση μοντέλων ή/ και θεωριών που φωτίζουν περισσότερο τις μεταβλητές οι οποίες επηρεάζουν τους ανθρώπους στη δόμηση των γλωσσικών στάσεων.

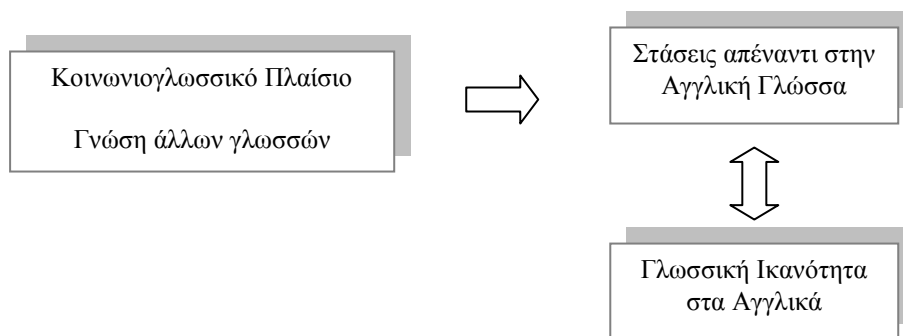
Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πολυκριτηριακής ανάλυσης είναι αυτή που εφαρμόζει στην έρευνά του ο Lasagabaster (2005). Στην εν λόγω μελέτη, διερευνήθηκε η στάση απέναντι στο γλωσσικό ηγεμονισμό της αγγλικής γλώσσας, μέσα σε ένα περιβάλλον όπου δύο γλώσσες, μία κυρίαρχη (ισπανικά) και μία μειονοτική γλώσσα (βασκική), συνυπάρχουν. Ταυτόχρονα, όμως, με την σκιαγράφηση των στάσεων που διατηρούν οι ισπανοί απέναντι σε αυτές τις γλώσσες, διερευνήθηκαν και οι παράγοντες που επηρεάζουν αυτές τις γλωσσικές στάσεις. Η ανάλυση του κατέληξε σε τρία μοντέλα – ένα για κάθε γλώσσα – τα οποία αναπαράστησε σχηματικά και παρουσιάζονται ακολούθως:

Μοντέλο 1 Lasagabaster (2005): Γλωσσικές Στάσεις απέναντι στη Βασκική Γλώσσα

Μοντέλο 2 Lasagabaster (2005): Γλωσσικές Στάσεις απέναντι στην Ισπανική Γλώσσα

Μοντέλο 31 Lasagabaster (2005): Γλωσσικές Στάσεις απέναντι στην Αγγλική Γλώσσα

Το πιο ενδιαφέρον κομμάτι σε μία τέτοιου είδους ανάλυση δεν είναι τόσο τα περιγραφικά στοιχεία – δηλαδή αν οι στάσεις ήταν θετικές ή αρνητικές – αλλά η προσπάθεια συγκρότησης πολυπαραγοντικών μοντέλων τα οποία επιχειρούν να καθορίσουν τις βασικές μεταβλητές που, ουσιαστικά, επηρεάζουν τις γλωσσικές στάσεις. Ο Lasagabaster, στη συγκεκριμένη περίπτωση, συγκέντρωσε μία πληθώρα μεταβλητών που βάσει ενός θεωρητικού πλαισίου υπέθεσε ότι επηρεάζουν τις

γλωσσικές στάσεις απέναντι στις τρεις γλώσσες (ισπανική, βασκική, αγγλική), έλεγξε τις υποθέσεις αυτές μέσω ποσοτικής ανάλυσης και κατέληξε στην ύπαρξη σχέσεων που παρουσιάζουν «στατιστική σημαντικότητα» και συνεπώς μπορούν να γενικευθούν από το υπό μελέτη δείγμα στον σχετικό πληθυσμό.

Ένα σημαντικό κομμάτι του ερευνητικού κορμού επάνω στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων εστιάζει, επίσης, στην επίδραση του φύλου. Διάφοροι ερευνητές διαπίστωσαν την τάση των γυναικών να κρατούν μία πιο θετική στάση απέναντι στις υψηλές ποικιλίες και στη «σωστή» χρήση του λόγου (Vassberg, 1993). Η εστίαση στο φύλο ως παράγοντα που επηρεάζει τις γλωσσικές στάσεις ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970 ως αποτέλεσμα της γενικότερης στροφής προς τις Σπουδές Γένους [Gender Studies], αλλά αναπτύχθηκε σημαντικά στη δεκαετία του 90. Οι Barks και Robertson (2000), μάλιστα, επεχείρησαν τη δημιουργία ενός εξειδικευμένου εργαλείου μέτρησης των γλωσσικών στάσεων απέναντι στη σεξιστική γλώσσα. Συγκεκριμένα δημιούργησαν το εργαλείο “Inventory of Attitudes towards Sexist/ Nonsexist Language” (IASNL) βασιζόμενες σε ένα θεωρητικό πλαίσιο που σχετίζεται με τα «πιστεύω» για τη γλώσσα, με την αναγνώριση της σεξιστικής γλώσσας και με την επιθυμία χρήσης περιεκτικής γλώσσας.

Όσον αφορά τις κατευθύνσεις στη μεθοδολογία, κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες η χρήση της τεχνικής των συνταιριασμένων αμφιέσεων [matched guised technique] έχει μειωθεί. Αυτό οφείλεται κυρίως στη στροφή των μελετών από τον *περιγραφικό* χαρακτήρα στον *ερμηνευτικό*. Αυτό που ενδιαφέρει πλέον δεν είναι η περιγραφή των στάσεων μιας κοινότητας αλλά η διερεύνηση των αιτιακών σχέσεων και των συσχετίσεων μεταξύ των γλωσσικών στάσεων και διάφορων άλλων μεταβλητών. Σε αυτό το πλαίσιο, οι μέθοδοι μέτρησης που χρησιμοποιούνται κυρίως είναι τα ερωτηματολόγια (είτε τυποποιημένα είτε σχεδιασμένα *ad hoc*), οι προσωπικές συνεντεύξεις και η ανάλυση λόγου.

	Πριν τη δεκαετία του 60	Δεκαετία του 60	Δεκαετία του 70	Δεκαετία του 80	Δεκαετία του 90 έως σήμερα
Είδος Ερευνών	Διερευνητικές	Περιγραφικές	Περιγραφικές	Εφαρμοσμένες	Πολυκριτηριακές, Ερμηνευτικές & Εφαρμοσμένες
Πεδία Εστίασης Ερευνών	- Γεωγραφικές μελέτες κατανομής γλωσσών - Σύνδεση τρόπων εκφώνησης και στυλ προσωπικής ομιλίας με ατομικά χαρακτηριστικά	- Γλωσσικές στάσεις απέναντι σε διαφορετικές γλώσσες και προφορές (ετερότητα λόγω γεωγραφικής απόστασης) - Περιγραφικές Μελέτες	- Γλωσσικές στάσεις απέναντι σε διαφορετικές γλώσσες και προφορές - Γλωσσικές στάσεις απέναντι στην ένταση των προφορών - Περιγραφικές Μελέτες	- Συσχέτιση ετερότητας με άλλα χαρακτηριστικά ομιλίας και λόγου (π.χ. πλούτος λεξιλογίου) - Χώροι Εφαρμογής (π.χ. εργασία, εκπαίδευση) - Γλωσσικά χαρακτηριστικά	- Παράγοντες επιρροής της συγκρότηση των γλωσσικών στάσεων - Εστίαση σε φύλο
Μεθοδολογικά Εργαλεία	Επιτόπια έρευνα πεδίου	- Πρώτη χρήση της τεχνικής εναρμονισμένων αμφιέσεων [matched-guised technique] - Πρώτη χρήση κλιμάκων Likert	Χρήση της τεχνικής εναρμονισμένων αμφιέσεων [matched-guised technique]	- Ανάλυση Λόγου - Χρήση της τεχνικής εναρμονισμένων αμφιέσεων [matched-guised technique]	- Ερωτηματολόγια & Ποσοτική Ανάλυση - Συνεντεύξεις - Ανάλυση Λόγου

Πίνακας 1.1 – Ανά δεκαετία «χαρτογράφηση» των ερευνητικών τάσεων στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων

1.8 Η ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

Η μεθοδολογία για τον εντοπισμό και την καταγραφή των γλωσσικών στάσεων περιλαμβάνει διάφορες τεχνικές οι οποίες κατηγοριοποιούνται σε **άμεσες** και σε **έμμεσες**. Οι άμεσες μέθοδοι διερευνούν τις στάσεις των ατόμων απέναντι σε γλωσσικές παραμέτρους χωρίς να αποκρύπτουν το σκοπό της έρευνας, ενώ οι έμμεσες μέθοδοι αποσιωπούν το ερευνητικό αντικείμενο ή υποδεικνύουν κάποιο άλλο που αποκλίνει από το πραγματικό. Επιπλέον, διάφορες άλλες τεχνικές και εργαλεία έχουν αναπτυχθεί παράλληλα με τις άμεσες και έμμεσες τεχνικές. Μία ανασκόπηση των μεθόδων μέτρησης που χρησιμοποιούνται στην έρευνα των γλωσσικών στάσεων λαμβάνει χώρα στη συνέχεια.

1. Ερωτηματολόγια

Η συχνότερη μέθοδος καταγραφής των γλωσσικών στάσεων είναι μέσω της χρήσης **ερωτηματολογίου** που περιλαμβάνει σειρά άμεσων ερωτήσεων και απευθύνεται σε άτομα ή σε ομάδες ατόμων. Στα ερωτηματολόγια αυτά, ζητείται από τους ερωτώμενους να καταθέσουν την άποψή τους σχετικά με κάποια γλώσσα, τη γλωσσική τους προτίμηση, την αξία της διγλωσσίας, το γλωσσικό προγραμματισμό, κλπ. απαντώντας σε μία σειρά από **ανοιχτές** ή/ και **κλειστές ερωτήσεις**.

Οι ανοικτές ερωτήσεις αφήνουν το υποκείμενο να εκφράσει τη γνώμη του ελεύθερα χωρίς να υπεισέρχεται οποιουδήποτε είδους καθοδήγηση (για παράδειγμα «*Πώς αισθάνεστε όταν ακούτε μετανάστες στο λεωφορείο να μιλάνε στη γλώσσα τους;*»). Οι ερωτήσεις αυτές, αν διατυπωθούν με σωστό τρόπο, δίνουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να συλλέξει σημαντικές πληροφορίες, ιδιαίτερα σε πολύπλοκα θέματα, καθώς και σε θέματα στα οποία δεν είναι εφικτή η πρόβλεψη πιθανών απαντήσεων (Κωστούλα-Μακράκη, 2001). Από την άλλη μεριά, οι ανοιχτές ερωτήσεις αφήνουν μεγάλο περιθώριο στον ερωτώμενο να ξεφύγει από το ζητούμενο και να υπάρξει, κατά συνέπεια, απαξίωση της απάντησης λόγω χαμηλής εγκυρότητας. Η ανάλυση των ανοικτών ερωτήσεων επίσης, αποτελεί ένα δύσκολο έργο για τον ερευνητή, ο οποίος οφείλει να τις ταξινομήσει και κατόπιν να τις ποσοτικοποιήσει μέσω μεθόδων Ανάλυσης Περιεχομένου και Ανάλυσης Λόγου.

Εξαιτίας των περιορισμών που παρουσιάζει η χρήση των ανοιχτών ερωτήσεων στην καταγραφή των γλωσσικών στάσεων, οι ερευνητές συχνά προτιμούν τις **κλειστές ερωτήσεις**, δηλαδή ερωτήσεις στις οποίες παρέχονται προκαθορισμένες

κατηγορίες απαντήσεων από τις οποίες καλείται να επιλέξει ο ερωτώμενος. Οι ευρύτερα χρησιμοποιούμενες κλειστές ερωτήσεις βασίζονται στην *κλίμακα Likert*, βάσει της οποίας η άποψη του ερωτώμενου επάνω σε μία δήλωση αξιολογείται σε κλιμακωτό βαθμό. Για παράδειγμα:

«Με ενοχλεί να ακούω μετανάστες στο δρόμο να μιλούν στη μητρική τους γλώσσα»

Συμφωνώ Απόλυτα	Συμφωνώ	Ουδέτερος	Διαφωνώ	Διαφωνώ Απόλυτα
☐	☐	☐	☐	☐

Ένας άλλος τύπος κλειστών ερωτήσεων που χρησιμοποιούνται στην έρευνα των γλωσσικών στάσεων είναι οι *ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής*. Για παράδειγμα, ένας δίγλωσσος ρουμάνος μετανάστης θα μπορούσε να κληθεί να απαντήσει στην εξής ερώτηση πολλαπλής επιλογής:

Όταν βρίσκεστε στο σπίτι, σε ποια γλώσσα μιλάτε στα παιδιά σας;

- ☐ Στα ελληνικά
- ☐ Στα ρουμανικά
- ☐ Και στις δύο γλώσσες

Οι κλίμακες σημασιολογικής διαφοροποίησης [semantic differential scales] αποτελούν ένα εξ ίσου συχνά εφαρμοζόμενο εργαλείο. Τα υποκείμενα της έρευνας καλούνται να κρίνουν κάποιες έννοιες μέσω μίας σειράς διπολικών κλιμάκων που ορίζονται με βάση συγκεκριμένα περιγραφικά αντίθετα (Κωστούλα-Μακράκη, 2001). Ένα τυπικό παράδειγμα τέτοιας κλίμακας είναι η εξής:

	<i>Η αλβανική γλώσσα είναι:</i>								
εύηχη	—	—	—	—	—	—	—	—	κακόηχη
χρήσιμη	—	—	—	—	—	—	—	—	άχρηστη
πλούσια	—	—	—	—	—	—	—	—	φτωχή

Η χρήση κλειστών ερωτηματολογίων αποτελεί μία πολύ χρήσιμη μέθοδο μέτρησης των γλωσσικών στάσεων, καθώς επιτρέπει την εξέταση ενός μεγάλου

δείγματος ελέγχου και την εύκολη ποσοτική ανάλυση των απαντήσεων. Ωστόσο, οι ερευνητές οφείλουν να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί απέναντι στις εγγενείς αδυναμίες των μεθόδων αυτών. Αρχικά, στις τυποποιημένες επιλογές απαντήσεων που δίνονται σε κάθε ερώτηση υπάρχει πάντοτε το ενδεχόμενο να μην έχει προβλεφθεί όλο το φάσμα των δυνατών απαντήσεων. Επιπλέον, η ερώτηση είναι πιθανό, εξαιτίας του τρόπου διατύπωσής της και των επιλογών που παρέχει ως εναλλακτικές απαντήσεις, να κατευθύνει τον ερωτώμενο. Γι' αυτό, η τεκμηρίωση των κατηγοριών των ερωτήσεων με βάση την προηγούμενη συναφή γνώση καθώς και τη θεώρηση των ιδιαίτερων κοινωνικο-πολιτισμικών χαρακτηριστικών των υποκειμένων της έρευνας παίζουν καθοριστικό παράγοντα στην εγκυρότητα και την αξιοπιστία των δεδομένων που προέρχονται από κλειστές ερωτήσεις (Κωστούλα-Μακράκη, 2001). Μία πιλοτική έρευνα με ανοιχτές ερωτήσεις, της οποίας τα αποτελέσματα θα χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή ενός κλειστού ερωτηματολογίου μοιάζει να είναι ο ιδανικός συνδυασμός.

Οι ποσοτικές μέθοδοι συχνά συνδυάζονται με τη χρήση ποιοτικών μεθόδων προκειμένου να εξαχθούν περισσότερο ακριβή και έγκυρα αποτελέσματα. Τέτοιες ποιοτικές μέθοδοι είναι η ανοιχτή συνέντευξη, η παρατήρηση, η έρευνα πεδίου και η ανάλυση λόγου και περιεχομένου. Μάλιστα η τελευταία έχει βρει εφαρμογή στην ανάλυση κυβερνητικών, εκπαιδευτικών και ευρωπαϊκών πολιτικών ή νομοθετικών πλαισίων που σχετίζονται με τη γλώσσα⁵. Τέλος, στα κλειστά ερωτηματολόγια συνηθίζεται η προσθήκη ανοιχτών ερωτήσεων (π.χ. κατηγορία «Άλλο») στην οποία οι ερωτηθέντες καλούνται να συμπληρώσουν οποιαδήποτε παράμετρο θεωρούν σημαντική αλλά δεν καλύπτεται από το τυποποιημένο ερωτηματολόγιο.

2. Τεχνική Εναρμονισμένων Αμφιέσεων

Το γνωστότερο εργαλείο που αποσκοπεί στην καταγραφή των γλωσσικών στάσεων είναι το **τεστ των εναρμονισμένων (ή συνταιριασμένων) αμφιέσεων** [**matched guised test**] (Τσιτσιπής, 2001), τεχνική που αναπτύχθηκε στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας από τον William Lambert (Κωστούλα-Μακράκη, 2001). Η πειραματική διαδικασία με βάση αυτή τη μέθοδο περιλαμβάνει τα εξής στάδια:

- α)** Αρχικά, μία ομάδα ατόμων (ακροατές-ερωτώμενοι) ακούει μαγνητοφωνημένα αποσπάσματα λόγου ενός αριθμού ομιλητών οι οποίοι

⁵ Βλ. για παράδειγμα Παπαρίζος Χ. (1997), *Η Ελληνική Γλώσσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα: Γρηγόρη

μιλούν με διαφορετική γλώσσα, διάλεκτο ή προφορά. Οι ακροατές δε γνωρίζουν ότι αυτό που εξετάζεται είναι οι γλωσσικές τους στάσεις. Οι ομιλητές που μαγνητοφωνούνται χειρίζονται ικανοποιητικά όλες τις υπό διερεύνηση γλωσσικές ποικιλίες και διαβάζουν ακριβώς το ίδιο κείμενο ή συμμετέχουν σε μία μαγνητοφωνημένη συνομιλία συγκεκριμένου θέματος με όλες τις γλώσσες ή ποικιλίες (π.χ. συνέντευξη εργασίας). Τα μαγνητοφωνημένα κείμενα εναλλάσσονται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην είναι δυνατό να αναγνωρισθεί ο ίδιος ομιλητής όταν διαβάζει το κείμενο σε διαφορετική ποικιλία ή γλώσσα από αυτή που το διάβασε αρχικά.

- β) Στη συνέχεια, οι ακροατές καλούνται να αξιολογήσουν τους ομιλητές ως προς συγκεκριμένες κοινωνικοψυχολογικές διαστάσεις, κατατάσσοντάς τους κατ' αυτό τον τρόπο σε διάφορες αξιολογικές κλίμακες κύρους, εξυπνάδας, μόρφωσης, φιλικότητας, καταλληλότητας για κάποιο επάγγελμα, κ.α. Οι διαφορές που υποδεικνύουν οι ακροατές συχνά παραπέμπουν στον ίδιο μαγνητοφωνημένο ομιλητή⁶ – κάτι που οι ερωτώμενοι δεν το γνωρίζουν – και έτσι συμπεραίνεται ότι η μόνη παράμετρος που επηρεάζει τις κατηγοριοποιήσεις στις οποίες προβαίνουν είναι η γλωσσική ποικιλία και οι στάσεις τους απέναντι σε αυτή, και όχι ο ομιλητής, η χροιά της φωνής του ή το περιεχόμενο του κειμένου⁷ (Τσιτσιπής, 2001· Κακριδή-Φερράρι, 2006· Αρχάκης & Κονδύλη, 2004).

⁶ Σε κάποιες περιπτώσεις, οι μαγνητοφωνημένοι λόγοι που άκουσε η ομάδα των ερωτώμενων προέρχεται από διαφορετικά άτομα, αλλά ο αριθμός των ομιλητών είναι μικρότερος από τον αριθμό των αποσπασμάτων.

⁷ Ένα παράδειγμα αυτής της προσέγγισης περιγράφεται από τους Cooper και Fishman (1974) και παρατίθεται από την Κωστούλα-Μακράκη (2001). Οι ερευνητές ήθελαν να ελέγξουν τις εξής δύο υποθέσεις:

H1: Τα Εβραϊκά είναι περισσότερο αποτελεσματικά για να συζητήσει κανείς επιστημονικά επιχειρήματα.

H2: Τα Αραβικά είναι περισσότερο αποτελεσματικά για να μεταφέρουν παραδοσιακά, ισλαμικά επιχειρήματα.

Για να ελεγχθεί αυτή η υπόθεση, ζητήθηκε από μία ομάδα μουσουλμάνων που ήταν δίγλωσσοι να ακούσουν τέσσερα κείμενα του ενός λεπτού, τα οποία είχαν μαγνητοφωνηθεί από άριστους ομιλητές και των δύο γλωσσών. Το πρώτο κομμάτι παρέθετε τα αρνητικά του καπνίσματος και έδινε επιστημονικές αποδείξεις που στήριζαν τη θέση αυτή. Το δεύτερο κομμάτι επιχειρηματολογούσε ενάντια στη χρήση του αλκόολ χρησιμοποιώντας παραδοσιακά, ισλαμικά επιχειρήματα. Τα υποκείμενα χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, η μία από τις οποίες άκουσε το κομμάτι για το κάπνισμα στα εβραϊκά και το κομμάτι για το αλκόολ στα αραβικά, ενώ η άλλη ομάδα άκουγε τον αντίστροφο συνδυασμό. Κατόπιν, τα υποκείμενα της έρευνας ρωτήθηκαν αν θα υποστήριζαν την αυξημένη φορολογία στον καπνό ή στο αλκόολ προκειμένου να αποθαρρύνουν τη χρήση τους. Οι διαφορές ανάμεσα στις απόψεις των δύο ομάδων ήταν σημαντικές. Η ομάδα που είχε ακούσει το επιστημονικό κομμάτι για τον καπνό στα εβραϊκά είπε πως θα υποστήριζε τη φορολογία στον καπνό με αναλογία 2:1 σε σχέση με αυτούς που είχαν ακούσει το ίδιο είδος επιχειρήματος στα αραβικά. Τα αντίθετα αποτελέσματα υπήρξαν στην

Η μέθοδος των εναρμονισμένων αμφιέσεων παρέχει έναν έμμεσο τρόπο εκμαίευσης γλωσσικών στάσεων που δεν αντανakλά το κοινωνικά αποδεκτό ή το επιθυμητό, όπως συμβαίνει με τις ευθείες ερωτήσεις (Κωστούλα-Μακράκη, 2001). Σύμφωνα με τον Wardhaugh (1994), η συγκεκριμένη μέθοδος επιχειρεί να ερευνήσει πώς οι ακροατές αντιδρούν σε διάφορα χαρακτηριστικά της ομιλίας. Αφού ο μόνος παράγοντας που ποικίλλει είναι η γλώσσα που χρησιμοποιείται, οι απαντήσεις περιέχουν ομαδικές αξιολογήσεις των ομιλητών ή των γλωσσών, και άρα αντανakλούν τα κοινωνικά στερεότυπα.

Δύο είναι τα βασικά προβλήματα της μεθόδου αυτής. Οι ομιλητές που διαβάζουν το μαγνητοφωνημένο κείμενο είναι δυνατό να κριθούν ως *εκτελεστές της ανάγνωσης* και όχι με βάση τη γλωσσική ποικιλία την οποία χρησιμοποιούν. Για να εξαλειφθεί αυτό το φαινόμενο σε κάποιες έρευνες οι ομιλητές συζητούν ένα θέμα (εντός δεδομένων ορίων) αντί να διαβάζουν ένα συγκεκριμένο κείμενο. Ένα άλλο πρόβλημα που μπορεί να προκύψει είναι η πιθανή ασυμφωνία μεταξύ της γλωσσικής ποικιλίας και του θέματος (Κωστούλα-Μακράκη, 2001). Εάν, για παράδειγμα, ένα νομικό κείμενο διαβαστεί τόσο στην υψηλή όσο και στη χαμηλή ποικιλία, γνωρίζουμε εκ των προτέρων ότι η υψηλή ποικιλία θα λάβει θετικότερες αξιολογήσεις από τη χαμηλή. Έτσι, τα υποκείμενα μπορεί να αξιολογήσουν αρνητικά τη μία ποικιλία όχι επειδή έχουν αρνητική άποψη για το γλωσσικό τύπο καθεαυτό, αλλά γιατί θεωρούν ότι δεν είναι ο «σωστός» για το συγκεκριμένο θέμα.

3. Ανάλυση Μεταγλωσσικών Λόγων

Πέρα από τις άμεσες και έμμεσες μεθόδους διακρίβωσης των γλωσσικών στάσεων υπάρχει και ένας τρίτος τύπος που δεν έχει χρησιμοποιηθεί ακόμη ευρέως. Πρόκειται για την ανάλυση των μεταγλωσσικών λόγων [discourses metalinguistiques] μιας γλωσσικής κοινότητας έτσι όπως εκφράζονται μέσα από τον καθημερινό προφορικό ή γραπτό λόγο, ιδίως μέσω των μέσων ενημέρωσης: άρθρα, σχόλια, δηλώσεις, ανακοινώσεις στο ραδιόφωνο, την τηλεόραση, στις εφημερίδες και τα περιοδικά, στο διαδίκτυο. Το βασικό πλεονέκτημα που παρουσιάζει αυτή η μέθοδος συνίσταται στη μείωση των παρεμβατικών ενεργειών του γλωσσολόγου

περίπτωση των παραδοσιακών επιχειρημάτων για το αλκοόλ. Συνεπώς, η υπόθεση φαίνεται να επαληθεύτηκε, δηλαδή τα εβραϊκά θεωρούνται πιο κατάλληλη γλώσσα για τη συζήτηση επιστημονικών θεμάτων, ενώ τα αραβικά για θρησκευτικά θέματα. Τα υποκείμενα της έρευνας, όμως, δεν είχαν ιδέα ότι εξετάζονταν οι γλωσσικές τους στάσεις, καθώς η προσοχή τους είχε στραφεί στα θέματα του καπνού και του αλκοόλ.

κατά τη διάρκεια της συγκρότησης του corpus (Καρυολαίμου, 1993). Το υλικό που τίθεται υπό το φως της ανάλυσης είναι προφορικοί και γραπτοί λόγοι που έχουν συλλεχθεί *in vivo*, δηλαδή αυθεντικοί λόγοι που δημιουργούνται από τους ίδιους τους ομιλητές τους για να λειτουργήσουν μέσα σε μία δεδομένη γλωσσική κοινότητα. Σύμφωνα με την Καρυολαίμου (1993), η μέθοδος αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περιπτώσεις όπου η γλωσσική κοινότητα υπό μελέτη:

1. είναι ευαισθητοποιημένη τόσο σε θέματα γλώσσας όσο και σε θέματα γλωσσικής πολιτικής, με λίγα λόγια σε ό,τι σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με τη δομή ή τη θέση του ιδιώματος,
2. επιτρέπει στους ομιλητές της να εκφράσουν αυθόρμητα τις απόψεις τους γύρω από γλωσσικά θέματα καθώς αυτά δεν αποτελούν ταμπού.

Οι περιορισμοί που παρουσιάζει αυτή η μέθοδος οφείλονται στην πιθανότητα ανεπαρκούς αντιπροσωπευτικότητας των απόψεων στους λόγους που θα συλλέξει ο ερευνητής. Υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος να γίνει σύγχυση των λόγων που εκφράζουν προσωπικές απόψεις με αυτούς που πραγματικά εκφράζουν την ευρύτερη κοινή γνώμη. Για την ευρύτερη αντιπροσώπευση των διαφόρων απόψεων, ο ερευνητής οφείλει να επιλέγει πηγές που ποικίλλουν ως προς την πολιτική και ιδεολογική τους τοποθέτηση.

4. Ανάλυση Παραγόντων

Η μέθοδος της ανάλυσης παραγόντων [factor analysis] είναι διαδεδομένη κυρίως στο πεδίο της Κοινωνικής Ψυχολογίας και επικεντρώνεται στη μέτρηση των διαστάσεων στις οποίες εστιάζουν τα άτομα όταν αξιολογούν ομιλητές μιας διαφορετικής γλωσσικής ποικιλίας. Ο Mulac (1975, 1976 στο Bradac 1996) δημιούργησε τη λεγόμενη “Speech Dialect Attitudinal Scale” (SDAS) για την μέτρηση των αντιδράσεων απέναντι στην ομιλία και τη γλωσσική ποικιλία. Σε μία σειρά ερευνών με την κλίμακα SDAS, τρεις φαίνονται να είναι οι παράγοντες στους οποίους ομαδοποιούνται οι αξιολογικές κρίσεις: το Κοινωνικό & Μορφωτικό Επίπεδο, η Αισθητική Ποιότητα και ο Δυναμισμός (Mulac κ.α., 1985, 1986). Οι Zahn και Hopper (1985) δημιούργησαν μία παραλλαγή της κλίμακας SDAS, το “Speech Evaluation Instrument” (SIS). Αυτό το εργαλείο μετράει τις αντιδράσεις σε τρία επίπεδα: την Ανωτερότητα (γενικευμένη εκδοχή του Κοινωνικού & Διανοητικού

Επιπέδου), την Ελκυστικότητα (γενικευμένη εκδοχή της Αισθητικής Ποιότητας) και το Δυναμισμό.

Οι έρευνες, συνεπώς, καταδεικνύουν ότι οι γλωσσικές στάσεις επικεντρώνονται σε παράγοντες που αποτελούν ομάδες χαρακτηριστικών των ομιλητών και επηρεάζουν τη διαπροσωπική τους συμπεριφορά. Για παράδειγμα, ο Brown (1965, στο Bradac 1996) πρότεινε ότι οι δύο κύριες διαστάσεις της διαπροσωπικής συμπεριφοράς που αξιολογούνται μέσω της γλώσσας είναι το «κύρος» [status] και η «αλληλεγγύη» [solidarity]. Οι Giles και Ryan (1982) προτείνουν μία τρίτη διάσταση, τον ατομικό-ομαδικό προσανατολισμό [person-group orientation], δηλαδή το βαθμό στον οποίο το άτομο δρα περισσότερο ατομιστικά ή ομαδικά. Προβαίνοντας, λοιπόν, σε ένα συνοπτικό απολογισμό των παραγόντων στις οποίες φαίνεται να ομαδοποιούνται οι αξιολογικές κρίσεις των ατόμων για τους ομιλητές διαφορετικών γλωσσικών ποικιλιών, αυτές περιλαμβάνουν:

1. Το κύρος
2. Την αλληλεγγύη
3. Την ατομικότητα
4. Το δυναμισμό

Περαιτέρω σχολιασμός της Ανάλυσης Παραγόντων εντάσσεται στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας και βρίσκεται πέρα από το πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

Οι ερευνητές στο πεδίο των γλωσσικών στάσεων θα πρέπει να έχουν σαφή επίγνωση των ορίων και περιορισμών της κάθε μεθόδου. Γι' αυτό το λόγο, ο συνδυασμός διαφορετικών μεθόδων καταγραφής στάσεων αποτελεί μία ελκυστική λύση, ανάλογα και με τους ερευνητικούς στόχους.

1.9 ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΘΕΜΑΤΑ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

1.9.1 Γλωσσικές Στάσεις και Φύλο

Η μελέτη της σχέσης των γλωσσικών στάσεων με το φύλο στρέφεται κυρίως γύρω από δύο άξονες. α) Ένα μέρος των μελετών διερευνά τις στάσεις απέναντι σε τύπους ομιλίας που χαρακτηρίζονται ως θηλυκοί, ενώ, β) το υπόλοιπο μέρος των μελετών εστιάζει στις στάσεις που έχουν οι γυναίκες απέναντι στη γλώσσα και πώς το φύλο τους επηρεάζει τις γλωσσικές τους στάσεις και συμπεριφορές.

Παρότι η έρευνα στο πεδίο της προσδιορισμένης από το φύλο ομιλίας ξεκινάει πριν από τη δεκαετία του 1970, η πρώτη σημαντική μελέτη που προώθησε την ιδέα ότι υπάρχουν διαφοροποιημένοι τύποι ομιλίας που χαρακτηρίζονται ως «αρσενικοί» ή «θηλυκοί» και επηρεάζουν τις γλωσσικές στάσεις των ακροατών είναι αυτή της Lakoff (1975) με τον τίτλο “Language and woman’s place”. Το βασικό συμπέρασμα αυτής της μελέτης συνίστατο στο ότι η χρήση ενός «θηλυκού» ιδιώματος αποδυναμώνει τους ισχυρισμούς του ομιλητή, αποτελεί έναν τύπο ομιλίας χαμηλής ισχύος και επιρροής (στο Bradac, 1996). Τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης επιβεβαιώθηκαν και από κατοπινές έρευνες. Συγκεκριμένα, ο Kramer (1977) ανακάλυψε ότι οι φοιτητές ταυτίζουν τις αξιολογήσεις για τη γλώσσα των αντρών και των γυναικών με τις αξιολογήσεις τους για τα ίδια τα πρόσωπα. Έτσι, οι άντρες είναι κυριαρχικοί, ηχηροί, περιεκτικοί και ωμοί, και αυτά αποτελούν επίσης τα χαρακτηριστικά της ομιλίας τους. Από την άλλη μεριά, οι γυναίκες είναι ευγενικές, συναισθηματικές, ήπιες και φλύαρες και αυτά τα χαρακτηριστικά τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τον τρόπο ομιλίας τους. Επιπλέον, οι Newcombe και Arnkoff (1979) εντόπισαν συγκεκριμένα γλωσσικά χαρακτηριστικά των γυναικών όπως οι περιφράσεις και οι ρητορικές ερωτήσεις οι οποίες ήταν οι αιτίες να αξιολογηθούν οι γυναίκες ως ομιλητές με χαμηλή δύναμη επιβολής (στο Bradac, 1996).

Επανερχόμενοι στις έρευνες των κοινωνικών ψυχολόγων κατά τη δεκαετία του 1980, με τη χρήση της μεθόδου της Ανάλυσης Παραγόντων, η έρευνα των Mulac, Lundell και Bradac (1986) έδειξαν ότι η «αρσενική» γλώσσα αξιολογήθηκε υψηλότερα σε Δυναμισμό, μέσω μιας σειράς κλιμάκων σημασιολογικής διαφοροποίησης όπως *ισχυρή-ασθενής, ενεργητική-παθητική, επιθετική-μη επιθετική, ηχηρή-απαλή*. Η «θηλυκή» γλώσσα βαθμολογήθηκε υψηλότερα στον παράγοντα της Αισθητικής Ποιότητας, σε κλίμακες όπως *ευχάριστη-δυσάρεστη, γλυκιά-ξινή, ωραία-*

απαίσια, όμορφη-άσχημη. Οι διαφορές αυτές στις στάσεις παρατηρήθηκαν ακόμη και σε περιπτώσεις που οι ερευνητές είχαν παραμόρφωναν τη φωνή του ομιλητή ώστε να μην είναι αντιληπτό ότι αυτός που μιλά είναι άντρας ή γυναίκα⁸.

Στο επίπεδο διερεύνησης της διαφοροποίησης των γλωσσικών στάσεων μεταξύ αντρών και γυναικών, η Αράπογλου (2002) αναφέρει ότι οι σχετικές έρευνες ανέδειξαν το λεγόμενο σχήμα της *κοινωνιογλωσσικής συμπεριφοράς των φύλων* [sociolinguistic gender pattern] σύμφωνα με το οποίο οι άντρες έχουν την τάση να χρησιμοποιούν τύπους που θεωρούνται «σωστοί» λιγότερο συχνά απ' ό,τι οι γυναίκες (Labov 1966, Sankoff 1975, Trudgill 1974, Milroy 1980). Οι έρευνες διαπιστώνουν διαφορές στην προφορά, καθώς και στη χρήση γραμματικών τύπων και επικοινωνιακών πρακτικών. Η συχνότερη χρήση της πρότυπης γλώσσας από τις γυναίκες θεωρήθηκε ως συστατικό της γυναικείας ομιλίας και ερμηνεύτηκε ως ένας τρόπος για την απόκτηση κύρους του οποίου στερούνται σε άλλες πλευρές της ζωής τους (Αράπογλου, 2002). Σύμφωνα με την Key (1975, στο Αράπογλου 2002), «φαίνεται ότι οι γυναίκες δεν έχουν αποδεχθεί καθολικά τη χαμηλή τους θέση και ότι, χωρίς να το συνειδητοποιούν, με έναν κοινωνικά αποδεκτό τρόπο που δεν επισύρει την τιμωρία, οι γυναίκες επαναστατούν».

Ο Trudgill (1972 & 1974, στο Αράπογλου 2002) στις έρευνες του για τη γλωσσική χρήση στο Norwich διαπίστωσε ότι οι γυναίκες χρησιμοποιούσαν μικρότερο ποσοστό στιγματισμένων τύπων και, σε περιπτώσεις αυτοαξιολογήσεων, ταυτίζονταν με τύπους μεγαλύτερου κύρους από αυτούς που οι ίδιες χρησιμοποιούσαν. Η Gal (1978, στο Αράπογλου 2002) μελετώντας τη δίγλωσση κοινότητα της Αυστρίας (ουγγρικά-γερμανικά), διαπιστώνει ότι οι γυναίκες χρησιμοποιούν πολύ περισσότερο από τους άντρες τη γερμανική και πολύ λιγότερο την ουγγρική, εκφράζοντας έτσι την επιθυμία τους να εγκαταλείψουν την αγροτική ζωή που συνδέεται με την ουγγρική γλώσσα και να υιοθετήσουν το αστικό τρόπο ζωής που αντιπροσωπεύεται από τη γερμανική. Επιπλέον, σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγουν και οι έρευνες στην περιοχή της Αλσατίας (Vassberg, 1993 & Tabouret-Keller, 1972), σύμφωνα με τις οποίες οι γυναίκες χρησιμοποιούν περισσότερο από τους άντρες τη γαλλική (υψηλή) ποικιλία, σε σχέση με την αλσατική διάλεκτο (χαμηλή ποικιλία). Μάλιστα, παρουσιάζονται περισσότερο ευαισθητοποιημένες

⁸ Είναι ενόητο ότι σε περιπτώσεις όπου το φύλο του ομιλητή δεν αποκρυπτόταν, οι διαφορές των στάσεων ανάμεσα στη γλώσσα του άντρα ομιλητή και της γυναίκας ομιλήτριας ήταν περισσότερο εκτεταμένες.

απέναντι στη «σωστή» γλωσσική χρήση, τόσο όσον αφορά στον εαυτό τους, όσο και στα παιδιά τους.

Αξιοσημείωτη είναι και η έρευνα του Hogg (1985) η οποία επικεντρώνεται στις καταστάσεις οι οποίες αναδεικνύουν το φύλο ως εξέχων χαρακτηριστικό και οι οποίες επηρεάζουν την παραγωγή «αρσενικών» και «θηλυκών» γλωσσών. Από τη μελέτη διαπιστώθηκε ότι κατά τη συνδιαλλαγή τους σε μικτές ομάδες αντρών και γυναικών, οι γυναίκες τείνουν να χρησιμοποιούν περισσότερα στοιχεία «αρσενικής» γλώσσας σε σχέση με τις ομιλίες τους με άλλες γυναίκες. Το συμπέρασμα συνίσταται στο ότι οι γυναίκες τείνουν να *συγκλίνουν* στον αντρικό τύπο ομιλίας ή να *αποκλίνουν* από αυτών ανάλογα με το φύλο των συνομιλητών τους.

Στον ελληνικό χώρο, σημαντική έρευνα για τον εντοπισμό της σχέσης των γλωσσικών στάσεων και του φύλου είναι αυτή που πραγματοποίησε η Αράπογλου (2002). Σε αυτήν διερευνήθηκαν οι στάσεις των δύο φύλων απέναντι στη χρήση καθαρεύουσας και δημοτικής και διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των αξιολογήσεων της κάθε ποικιλίας και του φύλου. Συγκεκριμένα, τα γυναίκες αξιολογούσαν θετικότερα το ομιλητή που χρησιμοποιούσε στοιχεία καθαρεύουσας, σε σχέση με τους άντρες.

1.9.2 Ο Ρόλος των Γονέων στη Διαμόρφωση των Γλωσσικών Στάσεων των Παιδιών

Πολλές έρευνες έχουν καταδείξει το ρόλο που παίζουν οι στάσεις των γονέων στη *γλωσσική διατήρηση* της μητρικής γλώσσας από τα παιδιά, μέσα σε πολύγλωσσες κοινωνίες. Επιπλέον, οι στάσεις των γονέων επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τις γλωσσικές στάσεις των παιδιών τους.

Ο Wong Fillmore (2000) πραγματοποίησε μία ποιοτική μελέτη εστιάζοντας σε μία οικογένεια κινέζων που είχαν μεταναστεύσει στις Η.Π.Α. προκειμένου να διερευνήσει τις γλωσσικές στάσεις, σε συνάρτηση με τα φαινόμενα της *γλωσσικής αλλαγής* και του *γλωσσικού θανάτου*. Τα αποτελέσματα της έρευνας αποκάλυψαν ότι είναι κοινό φαινόμενο για τις οικογένειες των μεταναστών να σταματούν να μιλούν σταδιακά στη μητρική τους γλώσσα. Τα νεαρά μέλη της οικογένειας σταματούν να μιλούν τη μητρική γλώσσα πιο εύκολα, κυρίως κατά τα πρώτα χρόνια της σχολικής τους εκπαίδευσης. Η έρευνα έδειξε ότι η γλωσσική αλλαγή στην οικογένεια ξεκίνησε

από τα παιδιά, και ότι αυτή η αλλαγή είχε αρνητικές συνέπειες στις οικογενειακές σχέσεις, καθώς τα μέλη της οικογένειας δε μπορούσαν να καταλάβουν το ένα το άλλο λόγω των διαφορετικών γλωσσών που χρησιμοποιούσαν τα παιδιά από τους γονείς. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο ρόλος των γονέων στη διατήρηση της μειονοτικής μητρικής γλώσσας είναι κρίσιμος (Wong Fillmore, 2000).

Στα πλαίσια της διερεύνησης της σχέσης μεταξύ της διατήρησης της μητρικής γλώσσας και της οικογένειας, οι Tannenbaum και Howie (2002) εστίασαν σε θέματα οικογενειακών δεσμών. Τα αποτελέσματά τους έδειξαν ότι τα παιδιά είναι πιο πιθανό να διατηρήσουν τη μητρική τους γλώσσα όταν αντιλαμβάνονται ότι τα μέλη της οικογένειας διατηρούν μεταξύ τους πιο στενούς και συνεκτικούς δεσμούς. Επιπλέον, όμως, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι αυτοί οι δεσμοί δεν αποτελούν εμπόδιο στη εκμάθηση της νέας γλώσσας.

Ο Guardado (2002) εξέτασε τη γλωσσική διατήρηση και απώλεια της ισπανικής γλώσσας σε παιδιά μεταναστών στο Βανκούβερ του Καναδά. Τα αποτελέσματα που προέκυψαν, έδειξαν ότι οι γονείς σε οικογένειες που προσανατολίζονται στη γλωσσική διατήρηση χρησιμοποιούσαν περισσότερο θετικές και ψυχαγωγικές μεθόδους προκειμένου να ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα, σε μία προσπάθεια δημιουργίας θετικών στάσεων απέναντι σε αυτή. Επιπλέον, ο ρόλος των γονέων στη γλωσσική διατήρηση της μητρικής γλώσσας από τα παιδιά κρίθηκε ο σημαντικότερος από πλειάδα άλλων παραγόντων.

Ο Lao (2004) πραγματοποίησε επίσης μία έρευνα σχετική με τις στάσεις των 86 γονέων στις Η.Π.Α. απέναντι στη δίγλωσση κινεζο-αγγλική εκπαίδευση. Η πλειοψηφία των γονέων φάνηκε να υποστηρίζει τη δίγλωσση εκπαίδευση των παιδιών τους, ενώ ως κύριος λόγος αναδείχθηκαν τα πρακτικά οφέλη που προκύπτουν από τη διγλωσσία, όπως περισσότερες και καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης, θετική αυτοεικόνα και αποτελεσματική επικοινωνία με τα μέλη της εθνικής τους κοινότητας. Εξ ίσου με τους υπόλοιπους ερευνητές, ο Lao (2004) υπογραμμίζει τη σημασία της δέσμευσης των γονέων απέναντι στη γλωσσική διατήρηση και ανάπτυξη των παιδιών.

Μία πρόσφατη έρευνα σχετική με την επίδραση των στάσεων των γονέων απέναντι στη γλωσσική διατήρηση των παιδιών είναι αυτή των Park και Sarkar (2007), η οποία επικεντρώθηκε σε κορεάτες μετανάστες στον Καναδά έδειξε ότι οι

γονείς είχαν θετικές στάσεις απέναντι στη γλωσσική διατήρηση της μητρικής γλώσσας από μέρους των παιδιών τους. Ο βασικός λόγος ύπαρξης αυτών των στάσεων συνίστατο στην αντίληψη της κορεάτικης γλώσσας ως βασικό στοιχείο της ταυτότητας των παιδιών τους. Αυτό το συμπέρασμα υποστηρίζεται και από τον Cavallaro (2005), ο οποίος αναφέρει ότι η γλώσσα είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες διατήρησης της εθνικής ταυτότητας σε πολυγλωσσικά πλαίσια. Επιπλέον, η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας από τα παιδιά των μεταναστών δύναται να τα βοηθήσει να καθορίσουν πιο θετικά την πολιτισμική τους ταυτότητα σε πολυπολιτισμικά και πολυγλωσσικά περιβάλλοντα, καθώς η ατομική διγλωσσία προωθεί την αποδοχή τόσο της κουλτούρας της πλειοψηφίας όσο και της μειονοτικής κουλτούρας (Cho & Krashen, 1998). Κάποιοι δευτερεύοντες λόγοι για τους οποίους οι γονείς διατηρούσαν θετικές στάσεις απέναντι στην εκμάθηση της μητρικής γλώσσας από τα παιδιά ήταν η βελτίωση των γλωσσικών τους ικανοτήτων και η σύσφιξη των οικογενειακών σχέσεων, ειδικά μεταξύ παιδιών και παππούδων.

Επιπλέον, οι Park και Sarkar (2007) ανακάλυψαν ότι μερίδα των γονέων που δεν έστρεφε τα παιδιά τους προς την εκμάθηση της μητρικής τους γλώσσας το έκανε προκειμένου να μην τα επιβαρύνει με μία επιπλέον υποχρέωση τη στιγμή που μάθαιναν τις κυρίαρχουσες γλώσσες (αγγλικά και γαλλικά στο Μόντρεαλ) οι οποίες θα τους ήταν περισσότερο χρήσιμες στο μέλλον. Στον αντίποδα αυτής της στάσης, μία άλλη μερίδα γονέων θεωρούσε ότι η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας παράλληλα με τις κυρίαρχες βελτίωνε τη γνωστική και διανοητική ανάπτυξη των παιδιών και επιπλέον τους έδινε περισσότερα εφόδια να ανταποκριθούν σε μία πολύγλωσση κοινωνία. Γι' αυτό το λόγο, παρακινούσαν τα παιδιά προς αυτή την κατεύθυνση. Ο κυριότερος τρόπος ομιλίας της μητρικής γλώσσας αναδείχθηκε, όπως αναμενόταν, το σπίτι. Για την εκμάθηση της μητρικής χρησιμοποιούνταν βιβλία στα κορεάτικα (ιδίως γραμματική και λεξικό), ενώ κάποια εναλλακτικά μέσα ήταν το ίντερνετ, οι εκπαιδευτικές βιντεοκασέτες και η τηλεφωνικές συνομιλίες με άλλα μέλη της οικογένειας, ιδίως τους παππούδες. Τα συμπεράσματα αυτής της έρευνας καταδεικνύουν ότι οι θετικές στάσεις των γονέων απέναντι στη γλωσσική διατήρηση των παιδιών θα βοηθήσει τα παιδιά να αναπτύξουν και να βελτιώσουν τις γλωσσικές τους δεξιότητες στη μητρική τους γλώσσα, στα πλαίσια μιας πολυφωνικής κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ – ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το παρόν μέρος της μελέτης αφορά στην προσέγγιση εννοιών της ανάλυσης λόγου, μέσω της οποίας θα αποκρυπτογραφήσουμε τις γλωσσικές στάσεις των προσώπων στο «Γάλα» του Β.Κατσικονούρη.

Τρεις είναι οι βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους θα κινηθεί η Ανάλυση Λόγου. Η επιλογή τους έγινε με βασικό κριτήριο τη δυναμική τους για συνεισφορά στη μελέτη των γλωσσικών στάσεων. Αρχικά, πρόκειται να ορισθούν διάφορα *περικειμενικά στοιχεία* και συγκεκριμένα οι στρατηγικές εμπλοκής, αξιολόγησης, αποδεικτικότητας και παρουσίασης του «εγώ», ως βασικές τακτικές με τις οποίες ένα άτομο παρουσιάζει, στηρίζει ή καλύπτει τη δική του ή κάποια ξένη γλωσσική στάση. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στο *λόγο του «άλλου»*, όπως προσεγγίσθηκε πρωτοποριακά από τον *Μιχαήλ Μπαχτίν*. Έννοιες όπως η μεταβίβαση του ξένου λόγου, ο εσωτερικός διάλογος και η καλυμμένη πολεμική διαφωτίζουν εδώ τις πιο εσωτερικές πτυχές των γλωσσικών στάσεων. Τέλος, γίνεται αναφορά σε ορισμένα στοιχεία της *Κριτικής Ανάλυσης Λόγου*, δεδομένου ότι οι γλωσσικές στάσεις δημιουργούνται και εντάσσονται σε ένα δυναμικό πλαίσιο σχέσεων και αποστάσεων εξουσίας και δύναμης, όπου στερεότυπα και προκαταλήψεις αναπαράγονται.

2.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Κατά την παραγωγή εκφωνημάτων λόγου και τη δημιουργία ενός κειμένου, ο «δημιουργός» του αφήνει κατά κάποιο τρόπο τα αποτυπώματά του, εγγράφοντας στοιχεία της ίδιας του της ταυτότητας και του συστήματος αξιών του. Αυτά τα ίχνη αποτελούν ένα από τα βασικότερα αντικείμενα της Ανάλυσης Λόγου, σύμφωνα και με τους Γεωργακοπούλου και Γούτσο (1999). Κατά τη διαδικασία της επικοινωνίας, ο πομπός είναι άρρητα συνδεδεμένος με το περικείμενο του λόγου του, τόσο το καταστασιακό (αποδέκτης, συγκυρία, κλπ.) όσο και το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, το οποίο είναι καθοριστικής σημασίας για τη συγκρότηση της ταυτότητάς του. Μέσω αυτής της διαδικασίας, ο δημιουργός του μηνύματος εκφράζει το συνειδητό και ασυνείδητο εγώ του, αναπαράγει την ταυτότητα του μέσω της σχέσης του με τον «Άλλο», ταυτόχρονα, όμως, τη δομεί και την αυτοεκπληρώνει μέσω της εσωτερίκευσης των προσδοκιών, των προφητειών και των πιέσεων που ασκούνται από το εξωτερικό του περιβάλλον.

Υπό αυτό το πρίσμα, και στα πλαίσια της Ανάλυσης Λόγου, για την βαθύτερη κατανόηση διαστάσεων της ταυτότητας του ομιλητή και αποτύπωση των στάσεων του απέναντι στη δική του γλώσσα, στη γλώσσα του «Άλλου» και, σε τελικό επίπεδο, απέναντι στον «Άλλο» που προσδιορίζεται από την ομιλία μιας «άλλης» γλώσσας, η τομή σε διαστάσεις που αφορούν τον ομιλούντα – τον δημιουργό του λόγου – όπως η υποκειμενικότητα, οι στρατηγικές αξιολόγησης και εμπλοκής που χρησιμοποιεί, η παρουσίαση του εγώ και η αυτοαντίληψη, οι ρόλοι και οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα σε αυτόν και στον ακροατή κρίνεται αναγκαία.

Στο τέλος του κεφαλαίου παρουσιάζεται υπό σχηματική μορφή το σύνολο του μεθοδολογικού μοντέλου που συνδέει τη θεωρία των Γλωσσικών Στάσεων (βλ. Πρώτο Κεφάλαιο) με τα στοιχεία ανάλυσης λόγου και στο οποίο θα βασιστεί η αποκρυπτογράφηση των γλωσσικών στάσεων των προσώπων του θεατρικού έργου. Επιπλέον, παρατίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα που ζητούν απάντηση μέσω της παρούσας μελέτης.

2.1.1 Υποκειμενικότητα

Η υποκειμενικότητα σε γλωσσολογικό επίπεδο συνοψίζει το κράμα των προσωπικών πτυχών του δημιουργού του κειμένου, του εκφωνητή του (δικού του) λόγου. Είναι αναμφισβήτητο ότι ο λόγος, πέρα από τη δήλωση αναφορικών ή λογικών σχέσεων, είναι εξίσου σημαντικό πεδίο έκφρασης υποκειμενικότητας και βιωματικότητας (Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 1999). Η έμφαση της έρευνας βρίσκεται κυρίως στις γλωσσικές στρατηγικές που κωδικοποιούν τις *στάσεις*, τα *συναισθήματα* και τη *σχέση* του ομιλητή με το παραγόμενο κείμενο, καθώς και στη διαδικασία *αλληλεπίδρασης* του κειμένου με τους αποδέκτες του. Κατά συνέπεια, η λεπτομερής ανάλυση του φάσματος των στρατηγικών έκφρασης της **υποκειμενικότητας** και **βιωματικότητας**, καθώς και των τακτικών **αξιολόγησης**, **εμπλοκής**, **αποδεικτικότητας** και **έντασης**, δύναται να μας βοηθήσει στον προσδιορισμό των στάσεων του ομιλούντα απέναντι στη δική του γλώσσα και στη γλώσσα του «Άλλου», είτε αυτό είναι ο ακροατής είτε κάποιο τρίτο αναφερόμενο πρόσωπο ή ομάδα.

Η μελέτη διαστάσεων της υποκειμενικότητας του ομιλητή αποτελεί κεντρικό σημείο για την αποτύπωση των γλωσσικών τους στάσεων δεδομένου ότι, σύμφωνα με τους Γεωργακοπούλου και Γούτσο (1999), το ευρύ φάσμα των εσωτερικευμένων συναισθηματικών καταστάσεων του δημιουργού, των γλωσσικών στρατηγικών με τις οποίες εκφράζονται και των επιδράσεων ή αποτελεσμάτων τους στους αποδέκτες καλύπτεται γενικά από τον όρο *υποκειμενικότητα*. Η διάσταση της υποκειμενικότητας περιλαμβάνει εκτός των άλλων, τις **στρατηγικές αξιολόγησης** και **στρατηγικές εμπλοκής** για τις οποίες γίνεται αναφορά στη συνέχεια.

2.1.2. Στρατηγικές Αξιολόγησης

Η αξιολόγηση αποτελεί έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με το περιεχόμενο του λόγου και συνιστά την απόδοση προσωπικού χρώματος στο κείμενο βάσει της *αξίας* και *σπουδαιότητας* που αποδίδει ο ομιλητής στην μεταδιδόμενη μέσω του κειμένου πληροφορία. Στα ευρήματα της έρευνας του Labon πάνω στις στρατηγικές αξιολόγησης συγκαταλέγεται και η διάκριση ανάμεσα σε τεχνικές **εξωτερικής** και **εσωτερικής** αξιολόγησης. Στην εξωτερική αξιολόγηση, το κυρίαρχο στοιχείο είναι η αφηγηματική φωνή (εξωγενής του αφηγούμενου περιστατικού), ενώ στις τεχνικές της εσωτερικής (ή «υπονοούμενης») αξιολόγησης τόσο ο δημιουργός όσο και οι

αποδέκτες μετέχουν στην αφήγηση και τη βιώνουν ως εμπειρία. Χαρακτηριστικές τεχνικές εσωτερικής αξιολόγησης αποτελούν σύμφωνα με τους Γεωργακοπούλου και Γούτσο (1999) ο ιστορικός ενεστώτας, οι μιμήσεις του λόγου των χαρακτήρων, η εκφραστική φωνολογία, η επανάληψη, οι εξαντλητικές λεπτομέρειες, η χρήση εικόνων, κλπ. Παρακάτω παρατίθεται ένα απόσπασμα από το μονόλογο «Η Βρομιά» του Ρόμπερτ Σνάιντερ όπου μέσω της εμφατικής αξιολόγησης μπορούμε να συμπεράνουμε τις στάσεις του πρωταγωνιστή (ιρανός μετανάστης στη Γερμανία) για τη γερμανική γλώσσα:

«...Αλλά προηγουμένως ήθελα άλλη μια φορά να πω πόσο σημαντικά είναι για μένα τα γερμανικά. Έχει σημασία. Με τα πρώτα μου λεφτά αγόρασα το καλύτερο γερμανοαραβικό λεξικό που υπήρχε. Μπορώ να σας το δείξω.»

Φεύγει.

Επιστρέφει με το βιβλίο.

«Μου στοίχισε 348 τριαντάφυλλα. Όταν έρχεται κανείς σ' αυτή την πόλη, αγοράζει πρώτα πρώτα κανένα χάρτη, ηλεκτρικές λάμπες και ποντικοφάρμακο. Εγώ αγόρασα το καλύτερο γερμανοαραβικό λεξικό. Να το!»

Στο παραπάνω απόσπασμα είναι εμφανής η πολλαπλότητα των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους αναπτύσσεται η στρατηγική της αξιολόγησης (αλλά και «αποδεικτικότητας» - βλ. παρακάτω) από τον ομιλητή: επανάληψη (όπως διαφαίνεται από τη φράση «άλλη μια φορά»), αξιολογικοί προσδιορισμοί («το καλύτερο»), αντίθεση (τι αγοράζω «εγώ» σε αντίθεση με τους «άλλους»), εκφραστικά εκφωνήματα άμεσης αποδεικτικότητας («Μπορώ να σας το δείξω» - «Νά το») και αναφορά σε συμπεριφορές του παρελθόντος που τονίζουν την υψηλή σημασία του γεγονότος («Με τα πρώτα μου λεφτά αγόρασα...»). Όλο αυτό το μίγμα των διαφορετικών τύπων έκφρασης της αξιολογικής βαρύτητας του ομιλητή αποτελούν τρόπους ανάδειξης της έμφασης της αρχικής θετικής στάσης του προσώπου (μετανάστη) απέναντι στη γλώσσα της χώρας υποδοχής (γερμανικά).

Η αξιολόγηση είναι ευνόητο πως αποτελεί συνάρτηση της εγγενούς αφηγησιμότητας ενός γεγονότος, του βαθμού δηλαδή στον οποίο το γεγονός είναι απροσδόκητο και συναρπαστικό, της σπουδαιότητάς του, σε τελικό επίπεδο, να αποτελέσει αντικείμενο αφήγησης. Ωστόσο, εξίσου σημαντική είναι η διερεύνηση της διάστασης της αξιολόγησης της κειμενικής απεικόνισης καταστάσεων που

περιλαμβάνουν το γνωστό και το κοινότυπο. Οι αφηγήσεις αυτές αποτελούν συνήθως ιστορίες που δρουν σαν συγκολλητική ουσία μεταξύ των μελών μιας ομάδας (π.χ. αφηγήσεις μιας οικογένειας, μιας παρέας φίλων) και είναι καθοριστικής σημασίας για τη συνοχή των μελών. Η ανάκληση περιστατικών από το παρελθόν είτε αυτά είναι ευχάριστα, είτε δυσάρεστα, συσφίγγει τους δεσμούς και αντανakλά την οικειότητα των διαπροσωπικών σχέσεων. Γι' αυτό και ο Norrick (1997) όρισε αυτού του είδους τις αφηγήσεις ως οικείες (παρατίθεται στο Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 1999).

Στον μη αφηγηματικό λόγο, η διάσταση της αξιολόγησης αποτυπώνεται στο σχήμα πρόβλημα-λύση. Παράλληλα με την ανάπτυξη των γεγονότων που γύρω από αυτό το σχήμα, λαμβάνει χώρα και η έκφραση απόψεων καθώς και η παράθεση στοιχείων ή εμπειριών στα οποία βασίζονται αυτές οι απόψεις. Σε αυτό το επίπεδο, μπορούμε να μελετήσουμε τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο διαχειρίζεται τον λόγο του, την ευρύτερη αξία που του αποδίδει καθώς και τον τρόπο που παρουσιάζει την πληροφορία σε σχέση με τον αποδέκτη. Η επιλογή του λεξιλογίου, η επιλογή της στίξης (π.χ. θαυμαστικό) και η ρητή αναφορά στον εννοούμενο αποδέκτη του κειμένου αποτελούν τρόπους έκφρασης των διαστάσεων αξιολόγησης από μέρους του πομπού. Στο παρακάτω απόσπασμα διαλόγου από το θεατρικό έργο του Λαέρτη Βασιλείου «Ένας στους Δέκα» διαφαίνεται η στάση του Εργοδότη απέναντι στην ξένη ταυτότητα του Νταβίντ μέσω του τονισμού (χρήση θαυμαστικού) και της απότομης διακοπής του διαλόγου:

Εργοδότης: *Πώς σε λένε;*

Νταβίντ: *Νταβίντ.*

Εργοδότης: *Τι;*

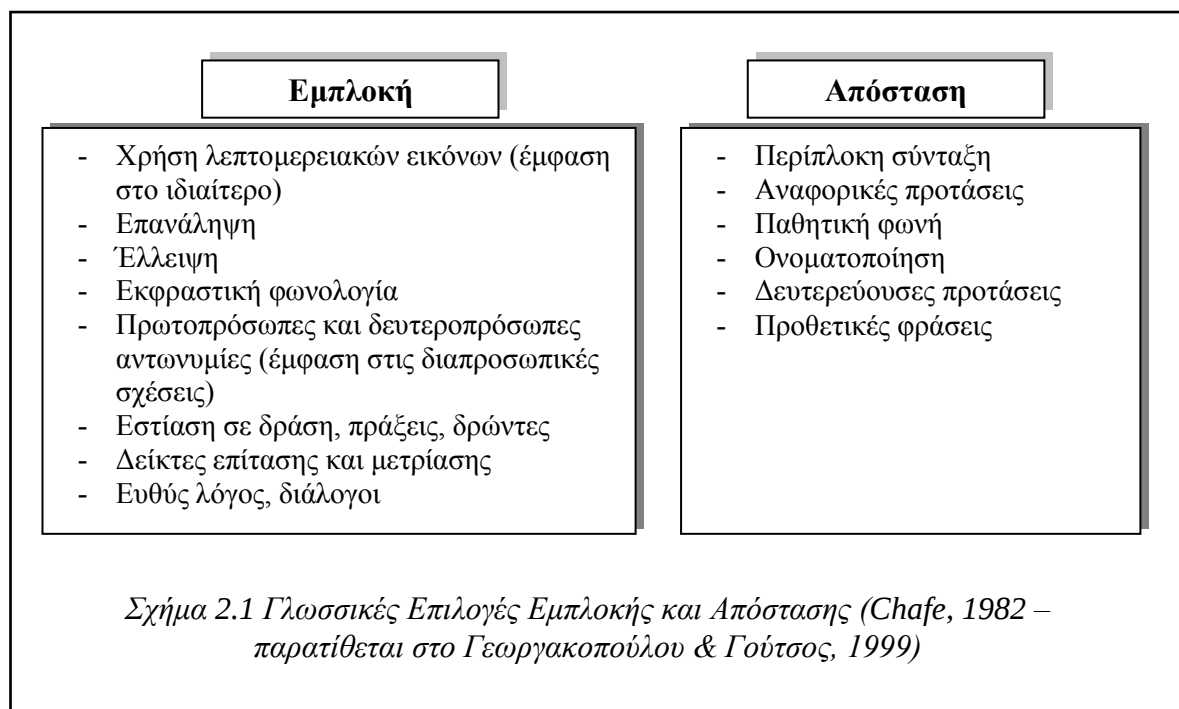
Νταβίντ: *Νταβίντ.*

Εργοδότης: *Εβραίος είσαι; Αλέκο σε λένε. Δουλειά!*

2.1.3 Στρατηγικές Εμπλοκής

Το κείμενο μπορεί να αποτελέσει μέσω έκφρασης της **εμπλοκής** του ομιλούντος/ δημιουργού του λόγου και του αποδέκτη του, γι' αυτό, σε αυτή τη βάση, αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο διατύπωσης των γλωσσικών στάσεων του ενός απέναντι στον άλλο. Η έννοια της εμπλοκής περιλαμβάνει σύμφωνα με τους

Γεωργακοπούλου και Γούτσο (1999), τη βιωματική σχέση του δημιουργού και του αποδέκτη τόσο μεταξύ τους όσο και με το κείμενο. Η έκφραση της *εγγύτητας* ή της *απόστασης*, και ο τρόπος μεταβολής αυτών των βαθμών μέσω του παραγόμενου κειμένου αποτελεί ένα βασικό όχημα σκιαγράφησης των στάσεων και των αξιολογήσεων των ατόμων. Σύμφωνα με τον Chafe (1982) οι δύο πόλοι «εγγύτητα-απόσταση» έχουν συσχετιστεί με τις γλωσσικές επιλογές που παρουσιάζονται στον κάτωθι πίνακα (παρατίθενται στο Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 1999):

Οι στρατηγικές εμπλοκής μπορούν επίσης να κατηγοριοποιηθούν σε *ρυθμικές* και *νοηματικές*. Οι **ρυθμικές** στρατηγικές βασίζονται στην εμπλοκή μέσω της δημιουργίας ενός κειμενικού ρυθμού που συμπαρασύρει ασυναίσθητα και βιωματικά τους αποδέκτες σε μία μορφή ενσυναίσθησης ή διαισθητικής εμπλοκής στο λόγο. Οι **νοηματικές** στρατηγικές βασίζουν την εμπλοκή του αποδέκτη στην ενεργό δράση του στα κειμενικά συμβάντα, είτε επειδή του δίνεται η δυνατότητα να τα ανασυνθέσει και άρα να τα βιώσει, είτε γιατί καλείται να συμπληρώσει τα κενά στα δρώμενα και άρα να τα συμπαραγάγει με το δημιουργό του κειμένου. Και οι δύο αυτές κατηγορίες της στατηγικής εμπλοκής αποσκοπούν στη δημιουργία οικειότητας και εγγύτητας μεταξύ του κειμένου και των αποδεκτών του, και στο πλαίσιο αυτό μπορούν να εκφραστούν διάφορες γλωσσικές στάσεις. Ταυτόχρονα, ωστόσο, η επιλογή αποστασιοποίησης σε έναν διάλογο μπορεί από μόνη της να αποτελέσει ενδείκτη της γλωσσικής στάσης ενός προσώπου, σε ένα διγλωσσικό ή πολυγλωσσικό πλαίσιο. Σαν ένας γενικός

κανόνες, στις προφορικές, αυθόρμητες συζητήσεις διαπιστώνονται κυρίως στρατηγικές εμπλοκής, ενώ οι στρατηγικές απόστασης απαντώνται κυρίως σε γραπτά, επίσημα και μη αφηγηματικά κείμενα. Αυτή η γενίκευση ωστόσο, δεν έχει πάντοτε καθολική εφαρμογή, και συνεπώς, θα πρέπει να επανεξετάζεται σε σχέση με το εκάστοτε πλαίσιο.

Το παρακάτω απόσπασμα από το θεατρικό έργο «Ένας στους Δέκα» παρατίθεται για περαιτέρω σχολιασμό στο θέμα της εμπλοκής και της σχέσης της με τις γλωσσικές στάσεις:

Κρις: *«Είμαι pizza boy. Κάθε φορά που πηγαίνω πίτσα σε ένα σπίτι με ρωτάνε από πού είμαι. Από Ραφήνα, λέω. “Όχι που μένεις, γλυκέ μου! Από πού είσαι.” Γαμώτο, πώς καταλαβαίνουν ότι είμαι ξένος; Αφού μια χαρά τα μιλάω τα ελληνικά.»*

Η χρήση του ενεστώτα για να περιγράψει ένα συνεχόμενο πρότυπο συμπεριφοράς που αντιμετωπίζει ο Κρις, η ευθύτητα του λόγου του, η εστίαση σε πράξεις, η ερώτηση στον εαυτό του («Γαμώτο, πώς καταλαβαίνουν ότι είμαι ξένος») και κυριότερα, η μίμηση του λόγου του ξένου («Όχι που μένεις, γλυκέ μου! Από πού είσαι.») αποτελούν διαφορετικούς τρόπους ανάδειξης της εμπλοκής του σε περιστατικά που αφορούν στην διαφορετικότητα του λόγου του και στην αντιμετώπιση των στάσεων των «άλλων» απέναντι στη γλώσσα που ομιλεί. Ο λόγος του Κρις στο παραπάνω παρατιθέμενο απόσπασμα αποτελεί την μεταεπικοινωνιακή, συμπεριφορική και λεκτική του αντίδραση (υψηλά εμπλεκόμενη θέση) που έπεται της βιωματικής εμπειρίας των γλωσσικών στάσεων των άλλων απέναντί του.

2.1.4. Η στρατηγική της αποδεικτικότητας

Η αποδεικτικότητα αποτελεί το φάσμα των στρατηγικών που ακολουθεί ένα υποκείμενο προκειμένου να αποδείξει την εγκυρότητα και αξιοπιστία των εκφωνημάτων του. Σύμφωνα με τους Γούτσο και Γεωργακοπούλου (1999), η αποδεικτικότητα καλύπτει το πλέγμα των στάσεων απέναντι στη γνώση, τις πηγές της και γενικότερα την εγκυρότητα και αξιοπιστία των εκφωνημάτων του. Η αποδεικτικότητα εκφράζεται γλωσσικά κυρίως με δείκτες *τροπικότητας* (ενδείξεις βεβαιότητας, πιθανότητας, κλπ.) οι οποίοι συνοδεύονται με επιρρήματα όπως «μάλλον», «πιθανόν», «σίγουρα» και δοξαστικά ρήματα όπως «νομίζω», «πιστεύω»,

«ισχυρίζομαι», κλπ. Ο Halliday διακρίνει τέσσερις κατηγορίες έκφρασης της τροπικότητας: (α) υποκειμενική έμμεση (προσωπικά ή απρόσωπα ρήματα με υποτακτική: μπορεί/ θα μπορούσε να, φαίνεται να, κλπ), (β) υποκειμενική άμεση (συμπληρώματα σε οριστική: είμαι σίγουρος/ βέβαιος ότι), (γ) αντικειμενική έμμεση (επιρρήματα όπως προφανώς, σαφώς, κλπ) και (δ) αντικειμενικά άμεση (προσωπικά ή απρόσωπα ρήματα με υποτακτική, ειδικές προτάσεις σε οριστική: είναι πιθανό/ αδύνατο να, υποδεικνύει ότι, κλπ). υποστηρίζουμε μία άποψη μας ενισχύοντάς την με την *αφήγηση* προσωπικών βιωμάτων. Τέλος ιδιαίτερα συχνή είναι η απόδοση μιας δικής μας διατύπωσης στα χείλη ενός «άλλου» - που συνήθως παραμένει απρόσωπος. Παραπέμπουμε, δηλαδή, τα λεγόμενά μας σε κάποιον άλλο που «ξέρει καλύτερα», που είναι γνωστός μας ή που είναι κεκαλυμμένος, «Λέγεται ότι», «Όλοι το λένε ότι» κλπ.

2.1.5. Η παρουσίαση του εγώ στο λόγο

Η τοποθέτηση του εαυτού στο λόγο αποτελεί έναν χρήσιμο τρόπο για τη σκιαγράφηση πτυχών των γλωσσικών στάσεων ενός ατόμου. Οι έρευνες αποδεικνύουν ότι η προσωπική δείξη διαπλέκεται σε ένα συνεχές παιχνίδι διακρίσεων του εγώ σε διάφορα επίπεδα. Καταρχάς, οφείλουμε να προβούμε στη διάκριση μεταξύ του ομιλητή/ πηγής και του εκπροσώπου/ φερέφωνου. Ο μεν αποτελεί τη βασική πηγή του εκφωνήματος, ο δε το μέσο που εκφέρει το εκφώνημα του πρώτου. Στην ίδια κατεύθυνση, οφείλουμε να διακρίνουμε τον αποδέκτη από τον στόχο του μηνύματος, όπως επίσης πρέπει να ξεχωρίσουμε τους παριστάμενους ή τυχαίους ακροατές.

Ο τρόπος παρουσίασης του εγώ αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα που συνεισφέρει στη σύνθεση ενός κειμένου που προβάλλει την αξιολόγηση καθώς και τις βιωματικές και υποκειμενικές πτυχές του. Με άλλα λόγια, η τοποθέτηση του εγώ είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη στρατηγική επιχειρηματολογίας που ακολουθείται στο κείμενο, με το μίγμα τακτικών που χρησιμοποιούνται για την έκφραση των

γλωσσικών στάσεων καθώς και με τις αντιλαμβανόμενες στάσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπο το υποκείμενο⁹.

Δεδομένου ότι η λειτουργία της αφήγησης συνίσταται στο να κατασκευάζει μία *αφηγηματική πραγματικότητα* η οποία είναι πέρα από την αφήγηση τη στιγμή που αυτή συμβαίνει, μπορούμε να πούμε ότι συντελείται ένα χάσμα μεταξύ δύο επιπέδων. Η αλληλεπίδραση μεταξύ τους και η τοποθέτηση του «εγώ» σε αυτά, με ετερογενή ρόλο κάθε φορά, επιτρέπει στον δημιουργό να παρουσιάζεται είτε ως αφηγητής είτε ως χαρακτήρας της αφήγησης. Ο Goffman (1981) διακρίνει τέσσερις πτυχές για την παρουσίαση του εγώ (παρατίθενται στο Γεωργακοπούλου και Γούτσος, 1999):

1. *εκφωνητής*: το άτομο που παράγει την ομιλία
2. *κύριος χαρακτήρας ή δράστης στην ιστορία*: το άτομο που ανήκει στον κόσμο για τον οποίο γίνεται λόγος και όχι σε αυτόν στον οποίο εκτυλίσσεται η ομιλία
3. *συντάκτης*: ο ρόλος που είναι υπεύθυνος για το περιεχόμενο του λόγου
4. *αυτουργός*: ο ρόλος που θεμελιώνεται με όσα λέγονται και δεσμεύεται σε ό,τι λέγεται.

Στις αφηγήσεις, τους ρόλους αυτούς μπορεί να τους αναλάβει ο ίδιος ο δημιουργός ή να τους αναθέσει σε άλλους χαρακτήρες στον αφηγούμενο κόσμο. Μέσω αυτών των χειρισμών, οι αφηγητές μπορούν να ματαθέσουν την ευθυνότητα σε κοινωνικό επίπεδο και να δημιουργήσουν μία πλατιά βάση υποστήριξης των απόψεών τους – των γλωσσικών τους στάσεων εν προκειμένω – για να παρουσιάσουν πιο ευνοϊκά τον εαυτό τους. Η τοποθέτηση του εγώ, λοιπόν, και η στρατηγική ανάληψη ρόλων σχετίζεται με την *αποδεικτικότητα* και με τις τακτικές *επιχειρηματολογίας* που ακολουθεί ο ομιλητής.

Σύμφωνα με τον Goffman (1981) οι τέσσερις ρόλοι ή πτυχές του εαυτού μας είναι διαρκώς μεταβαλλόμενοι. Κάθε αλλαγή τους σηματοδοτεί την αλλαγή της στάσης του ακροατή έναντι του ακροατηρίου και συνεπάγεται την αλλαγή του αλληλεπιφραστικού πλαισίου, των νοητικών δηλαδή «εντολών» ή οδηγιών που ως

⁹ Η διαδικασία της παρουσίασης του εγώ αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του τρόπου με τον οποίο ο λόγος παραθέτει και συνθέτει το περιεχόμενό του (Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 1999, Ochs κ.α., 1992).

μεταμηνύματα σηματοδοτούν στους αποδέκτες τους ρόλους, τις σχέσεις και τους βασικούς στόχους και λειτουργίες της επικοινωνίας.

Στο παρακάτω απόσπασμα από το θεατρικό μονόλογο «Ο Ουρανός Κατακόκκινος» της Λούλας Αναγνωστάκη μπορούμε να δούμε αυτή τη εναλλαγή των ρόλων και τις σχέσεις τους με τις γλωσσικές στάσεις που εκφράζονται και τους πραγματικούς πομπούς αυτών των γλωσσικών στάσεων:

Σοφία Αποστόλου: *Εδώ και πολύ καιρό δεν του έφερνα ούτε αντίρρηση. «Θέλω, όμως, κάτι από σένα, μάνα», μου λέει. «Έχω ένα σχέδιο». «Τι σχέδιο, παιδάκι μου;» του λέω. «Θέλω να της μάθεις γαλλικά! Μπορείς να της αρχίσεις αμέσως γαλλικά; Έχω ένα σχέδιο, σου λέω, μεγάλο σχέδιο. Δε θέλω η Τάνια να ξεπέσει στα σκυλάδικα που γυρνάνε οι βλάχοι και οι μαυραγορίτες. Θα την πάω σ' ένα καλό κέντρο να τραγουδάει γαλλικά. Είναι πολύ chic», μου λέει, «τα γαλλικά. Θα της βγάλουμε κι ένα όνομα γαλλικό».*

Στο παραπάνω κείμενο, το ρόλο του αφηγητή τον έχει το πρόσωπο του μονολόγου, η Σοφία Αποστόλου. Εντός αυτού του λόγου, εντάσσονται σε διαλογική μορφή ο ξένος λόγος του γιου της και ο παρελθοντικός δικός της. Και οι δύο αποτελούν τους κύριους χαρακτήρες της αφηγούμενης πραγματικότητας. Αυτουργός, κύριως φορέας της γλωσσικής στάσης απέναντι στη γλώσσα είναι μόνο ο γιος της. Η αξιολογική του κρίση για τα γαλλικά μεταβιβάζεται από το στόμα της Σοφίας, η οποία μετέχει στην αφήγηση περισσότερο σαν συνοδευτικό πρόσωπο (πρόσωπο-κλειδί, ωστόσο) που βοηθάει στην αποσαφήνιση των προθέσεων και απόψεων του γιου της. Κάθε απόφαση ότι η Σοφία έχει την ίδια στάση απέναντι στη γαλλική γλώσσα χωρίς να λάβουμε υπόψη οποιοδήποτε άλλο συγκειμενικό στοιχείο είναι πολύ πιθανώς εσφαλμένη.

2.2 Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ»

Η μεταγλωσσολογική προσέγγιση του Μιχαήλ Μπαχτίν επάνω στο πολυγλωσσικό μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκυ θα αποτελέσει έναν ακόμη πυλώνα του μεθοδολογικού μοντέλου μέσω του οποίου θα επιχειρηθεί η ανάλυση του θεατρικού κειμένου στη συνέχεια.

Η γλωσσική διαφοροποίηση και τα έντονα «λεκτικά χαρακτηριστικά» των ηρώων αποκτούν ύψιστη καλλιτεχνική σημασία κατά τη δημιουργία τέλειων εικόνων, εικόνων-αντικειμένων των ανθρώπων (Μπαχτίν, 2000). Η εστίαση στα διακριτά λεκτικά χαρακτηριστικά του κάθε ήρωα καθώς και στις προσωπικές του απόψεις για τη γλώσσα του (ακόμη και *ποια* θεωρεί γλώσσα του), τη γλώσσα του άλλου και τον άλλο θα μας βοηθήσει να συνθέσουμε το ψηφιδωτό των στάσεών τους. Οι διαλογικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους αλλά και με τον ίδιο τους το λόγο θα αποτελέσουν από τις βασικότερες παραμέτρους εξέτασης. Οι διαλογικές σχέσεις δε μπορούν να υπάρξουν σύμφωνα με τον Μπαχτίν, ανάμεσα στα δομικά στοιχεία του γλωσσικού συστήματος (τα οποία και μελετώνται από την κλασική γλωσσολογία). Γι' αυτό και θα πρέπει να σκιαγραφηθούν σε ένα *μεταγλωσσολογικό*, και πιο συγκεκριμένα *εξωγλωσσολογικό* επίπεδο. Σε καμία ωστόσο περίπτωση αυτές οι σχέσεις δε μπορούν να αποσπαστούν από το πεδίο του λόγου, δηλαδή τη γλώσσα ως συγκεκριμένο, απόλυτο φαινόμενο (Μπαχτίν, 2000). Η γλώσσα ζει μόνο μέσα στη διαλογική επικοινωνία αυτών που τη χρησιμοποιούν και ακόμη και μέσα σε ένα μονόλογο, μία προσεκτικότερη ανάλυση θα μας αποκαλύψει και *άλλα* πρόσωπα, απόψεις, άλλους δηλαδή λόγους. Σύμφωνα με τον Μπαχτίν (2000), «η αληθινή σφαίρα της γλώσσας είναι η διαλογική επικοινωνία», και γι' αυτό το λόγο στην εκ των πραγμάτων διαλογική φύση του θεατρικού κειμένου θα αναζητηθούν βαθύτερες και λιγότερο εμφανείς διαλογικές σχέσεις.

3.2.1. Προσέγγιση μέσω της Πολυγλωσσίας

Είναι μία γλώσσα σημαίνουσα για όλους; Η γλώσσα μας ηχεί εντός του πολυγλωσσικού πολιτισμού διατρέχοντας όλες τις όψεις της κοινωνίας. Αυτό το γεγονός παύει να την καθιστά αδιαμφισβήτητη και καλεί τους ομιλητές να τη διασώσουν, να την αποκαθάρουν, να την υπερασπιστούν και να την αιτιολογήσουν. Στο πλαίσιο του αυτοπροσδιορισμού και της προστασίας του «εγώ», η γλώσσα εντάσσεται σε ένα σύστημα σχέσεων εξουσίας, συνδιαλεγόμενη με «ξένες», απειλητικές για την ύπαρξή της γλώσσες και αποκτά χαρακτήρα *πολεμικής, απολογητικό*, δηλαδή, συσχετίζεται διαλογικά με τον πολυγλωσσισμό.

Η πολυγλωσσία δεν είναι ένα αφηρημένο εξωτερικό σύστημα εξωγενούς υπόστασης αλλά υλοποιείται, αρθρώνεται και ηχεί μέσα από τα πρόσωπα. Δε θα

πρέπει να ξεχνούμε ότι ως κοινωνικά όντα, χρησιμοποιούμε γλώσσες *κοινωνικές* και όχι ατομικές διαλέκτους (που ως τέτοιες είναι αποκομμένες από κάθε περικείμενο και ιστορική εξέλιξη). Τα λόγια μας, όπως και τα λόγια των ηρώων στα μυθιστορήματα που αναλύει ο Μπαχτίν, επιδιώκουν – έστω και σε μικρο-επίπεδο – μία συγκεκριμένη *κοινωνική σημαίνουσα*, και πιο συγκεκριμένα, τη *γλωσσική διάδοση*. Αυτό θα το δούμε πολύ εμφανώς και στο «Γάλα», στα πρόσωπα της Ρήνας και του Λευτέρη, όπου ο καθένας μέσω του λόγου του επιχειρεί να ωθήσει τον διπλανό του προς τη χρήση μιας συγκεκριμένης γλώσσας (ελληνικής και ρωσικής αντίστοιχα). Αυτή η διαλογική σχέση μεταξύ συνειδήσεων και λόγων είναι που εισάγει τον *πολυγλωσσισμό*.

Ο Μιχαήλ Μπαχτίν επιμένει: η αέναη ανολοκλήρωση του ανθρώπου μας ωθεί στην πολυφωνία, στο διάλογο με την ετερότητα¹⁰. Μέσα σε αυτόν το διάλογο (με τον «ξένο», με τον εαυτό μας, με τον «ξένο» μέσα στον εαυτό μας) θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε το περίπλοκο πλέγμα των γλωσσικών στάσεων των προσώπων του θεατρικού έργου, στο Τρίτο Κεφάλαιο.

Η εποχή όπου οι γλώσσες συνυπήρχαν και επικοινωνούσαν μεταξύ τους ελάχιστα έχει παρέλθει. Οι γλώσσες φωτίζονται αμοιβαία, γιατί *μια γλώσσα δεν μπορεί να έχει συνείδηση του εαυτού της παρά μονάχα στο φως μιας άλλης* (Μπαχτίν, 2007). Η βαθιά ριζωμένη συνύπαρξη των ιδιωμάτων στο εσωτερικό μιας εθνικής γλώσσας, με άλλα λόγια των ντοπιολαλιών, των κοινωνικών και επαγγελματικών διαλέκτων και ιδιολέκτων, της λογοτεχνικής γλώσσας και των ιδιαίτερων γλωσσών που ετούτη περιέχει, έχει επίσης τελειώσει. Όλα έχουν τεθεί σε κίνηση, όλα έχουν μπει σε μια διαδικασία δυναμικής αλληλεπίδρασης, όλα φωτίζονται αμοιβαία (Μπαχτίν, 2007).

Στο δαιδαλώδη λαβύρινθο της Ανάλυσης Λόγου, δε θα πρέπει, ωστόσο να ξεχνάμε ότι ο άνθρωπος που ομιλεί δε στερείται και των υπολοίπων ιδιοτήτων του. Μαζί με την ομιλία, λαμβάνει χώρα και η δράση, οι πράξεις οι οποίες φωτίζονται ιδεολογικά και υποκινούνται από κάποιο κίνητρο *είτε αυτό αρθρώνεται μέσω του λόγου είτε όχι*. Η γλωσσική συμπεριφορά του προσώπου (το μετέπειτα στάδιο των «γλωσσικών στάσεων») είναι απαραίτητη για να *δοκιμάσει* και να *αποκαλύψει* την ιδεολογική του θέση, τις ρίζες των γλωσσικών του στάσεων του, το πιο στέρεο

¹⁰ Η ολοκλήρωση, το «τελείωμα» οδηγεί στον περιορισμό του κειμένου, του λόγου, του ανθρώπου, στην κλειστή ταυτότητα, στη μονοφωνία, στην άρνηση της ζωής (Μπαχτίν, 2007).

κομμάτι τους. Μέσω της παρατήρησης της γλωσσικής συμπεριφοράς σε ένα πολυφωνικό πλαίσιο (γλωσσική απόκλιση, γλωσσική σύγκλιση, γλωσσική διατήρηση) είναι δυνατό να εισαχθούμε στα ενδότερα των γλωσσικών στάσεων, δεχόμενοι την παραδοχή της μπιχεβιοριστικής προσέγγισης ότι η συμπεριφορά αποτελεί το παράθυρο για την ενδότερη στάση¹¹. Επιπλέον, ταυτόχρονα με την ανάλυση της συμπεριφοράς των προσώπων, δηλαδή τη διερεύνηση των καταστάσεων και κινήτρων που τους προσανατολίζουν στην επιλογή μιας συγκεκριμένης προς χρήση γλώσσας, οφείλουμε να εστιάσουμε και στον **λόγο του προσώπου για τη δική του γλώσσα καθώς και για τη γλώσσα του άλλου**. Λόγος που είναι κάτι παραπάνω από μία δήλωση για τον «λόγο του άλλου», που ενσωματώνει περίπλοκα τον «ξένο λόγο» εντός του και που θα έρθει να φωτίσει τις στάσεις των προσώπων που τον αρθρώνουν¹².

2.2.2. Στάση απέναντι στην «άλλη» γλώσσα και στον «Άλλο»

Μία άλλη διάσταση που θα μελετήσουμε στο θεατρικό κείμενο αφορά στην αλληλεπίδραση μεταξύ στη στάση απέναντι στην «ξένη» γλώσσα και στη στάση απέναντι σε αυτόν που μιλά μία «ξένη γλώσσα». Σχετικά με αυτή τη διάκριση, περισσότερα έχουν αναφερθεί στο Πρώτο Κεφάλαιο. Οι γλώσσες, ακόμη και αυτές που δεν ενσαρκώνονται μέσω ενός προσώπου, αποκτούν ένα δεδομένο χαρακτήρα που ορίζεται από το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο. Γι' αυτό και πίσω τους διαφαίνονται εικόνες ομιλούντων με συγκεκριμένα «ενδύματα», κοινωνικά και ιστορικά (Μπαχτίν, 1980). Πέρα από την εικόνα που αποκομίζουμε για το άτομο – εικόνα που θα σχηματίσει τη στάση μας αλλά και που αναπαράγεται από τη στάση μας απέναντι σε ορισμένα χαρακτηριστικά του – δομούμε ταυτόχρονα την *εικόνα της γλώσσας* του. Η γλώσσα όμως, για να αποτελέσει αυτό το αντικείμενο προς το οποίο θα κατευθυνθεί η ανθρώπινη αξιολόγηση και κρίση, θα γίνει λόγος σε χείλη που την ομιλούν, θα αρθρωθεί. Με άλλα λόγια, η γλώσσα θα λάβει σάρκα και οστά από κάποιον που την ομιλεί και, συνεπώς, η εικόνα της γλώσσας θα ενωθεί και θα είναι πάντοτε καθορισμένη από την εικόνα του ανθρώπου που τη μιλά. Κατ' αυτό τον

¹¹ Η απόκλιση του λόγου ως γλωσσική αλλαγή σε ατομικό επίπεδο (άρθρωση γλωσσικής στάσης) και της συμπεριφοράς (εγχειρηματοποίηση γλωσσικής στάσης) αποτελεί ένα πολύ πιθανό σενάριο καθώς οι άνθρωποι συνδιαλεγόμαστε σε ένα πλαίσιο όπου η ιδεολογική θέση του καθενός δεν είναι μοναδική, υπόκειται σε αμφισβήτηση και βρίσκεται σε διαλογική σχέση με την ιδεολογική θέση του «άλλου».

¹² Βλ. παρακάτω.

τρόπο, η στάση απέναντι στη γλώσσα και η στάση απέναντι στον ομιλούντα θα βρίσκονται συνεχώς σε συσχέτιση.

Σύμφωνα με τον Μπαχτίν (1980) η ενσωμάτωση των διατυπώσεων του «άλλου» στη δική μας γλώσσα, φθάνει στην καλύτερη περίπτωση σε μία *γενίκευση* των διατυπώσεων ενός «ξένου» λεκτικού τρόπου, ο οποίος καταλήγει να θεωρείται κοινωνικά τυπικός και χαρακτηριστικός. Οι μορφές του ξένου λόγου που μεταβιβάζεται δομούν με τη σειρά τους αυτό που ο Μπαχτίν αποκαλεί *η εικόνα της γλώσσας*.

2.2.3. Μεταβίβαση του λόγου του «άλλου»

Ένα από τα μείζονα θέματα στο πεδίο του λόγου του «άλλου» είναι αυτό της *μεταβίβασης* και της *αντιλογίας*. Σε όλους τους τομείς της ζωής και της ιδεολογικής δημιουργίας, τα λόγια μας περιέχουν εν αφθονία τις λέξεις «του άλλου», μεταβιβαζόμενες με εξαιρετικά ποικίλο βαθμό ακρίβειας ή μονομέρειας (Μπαχτίν, 1980). Όσο περισσότερο πολύγλωσση είναι η κοινωνία, όσο πιο διαφοροποιημένη και ετερογενής είναι η κοινωνική ζωή, τόσο περισσότερο ο λόγος «του άλλου» μεταβιβάζεται και συμμετέχει στο λόγο μας, σαν αντικείμενο μιας ερμηνευτικής, μιας αντιλογίας, μιας αποτίμησης, μιας ανασκευής, μιας υποστήριξης και μιας ανάπτυξης.

Στην καθημερινή μας ζωή αναφερόμαστε συνεχώς σε ό,τι λένε άλλοι άνθρωποι χρωματίζοντας πολλές φορές το λόγο μας με το ύφος και τη γλώσσα των άλλων. Μεταδίδουμε, συζητούμε, αναπολούμε, συμφωνούμε, αμφισβητούμε. Υιοθετούμε τη στάση τους απέναντι στα πράγματα. Ο ψυχολογικός χώρος που καταλαμβάνει ο λόγος του «άλλου» στην ύπαρξή μας είναι τεράστιος και η ερμηνεία του λόγου του σημαντική. Κάθε συνομιλία φορτίζεται με μεταβιβάσεις και με ερμηνείες των λόγων του «άλλου». Οι περισσότερες από τις πληροφορίες ή τις γνώμες μεταβιβάζονται υπό έμμεση μορφή, όχι σαν προερχόμενες από εμάς, αλλά αναγόμενες σε μία γενική πηγή, μη καθορισμένη: «Άκουσα να λένε», «Θεωρούν», «Νομίζουν» (Μπαχτίν, 1980).

Στην καθημερινή του κουβέντα ο άνθρωπος μεταβιβάζει πλειάδα λόγων που είναι του «άλλου» σε όλες τις δυνατές διαβαθμίσεις ακρίβειας, αμεροληψίας και μονομέρειας. Η συντακτική μορφοποίηση του «ξένου» μεταβιβαζόμενου λόγου δε

σταματά στις γραμματικές κοινοτοπίες περί *ευθέως* και *πλαγίου λόγου*¹³ (Μπαχτίν, 1980). Οι τρόποι εισαγωγής, επεξεργασίας και φωτισμού του είναι πολυποίκιλοι τόσο όσον αφορά την *υφολογία* του λόγου, όσο και τις μεθόδους της *ερμηνευτικής* του ένταξης: από την *άμεση μεταβίβαση* (λέξη προς λέξη) ως την *έμμεση μεταβίβαση* (παρωδιακός ή/και παραμορφωμένος μεταβιβαζόμενος λόγος).

Είναι απαραίτητο να σημειώσουμε ότι όση ακρίβεια και αν υπάρξει κατά τη μεταβίβαση του λόγου θα υφίστανται πάντοτε σε κάποιο βαθμό κάποιες μετατροπές εννοιών, λόγω αλλαγής του συγκεκριμένου εντός του οποίου τα λόγια ειπώνονται. Το συμφραζόμενο, που περικλείει το λόγο του «άλλου» δημιουργεί ένα διαλογικό προοπτικό επίπεδο του οποίου η επίδραση μπορεί να είναι σημαντικότερη (Μπαχτίν, 1980). Με τις κατάλληλες μεθόδους ένταξης του ξένου λόγου στο δικό μας είναι δυνατό, στα πλαίσια άσκησης πολεμικής, να πετύχουμε στόχους που έχουμε θέσει, παραφράζοντας το λόγο του «άλλου». Ακόμη και η πιο σοβαρή διατύπωση δύναται να καταντήσει κωμική κατά τη μεταβίβασή της. Αυτή η δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ του μεταβιβαζόμενου λόγου και του συγκεκριμένου/ πλαισίου καθιστά αδύνατη την ορθή μελέτη της επεξεργασίας (υφολογία, διαμόρφωση, ερμηνευτική ένταξη) που δεν λαμβάνει υπόψη αυτή τη *διαλογική σχέση*. Με τη μελέτη αυτών των δυνάμεων που μεταλλάσσουν τον ξένο λόγο όταν αυτός αρθρώνεται από τα χείλη μας μπορούμε να διαπιστώσουμε τόσο τον λόγο – τη στάση – του άλλου (απέναντι σε εμάς, στη γλώσσα μας, κλπ.), αλλά ταυτόχρονα και τη δική μας στάση απέναντι στο λόγο του, στη γλώσσα του, στον «Άλλο».

Η μελέτη της μεταβίβασης του λόγου του «άλλου» μέσα από τα στόματα των ηρώων του θεατρικού έργου στο Τρίτο Κεφάλαιο μπορεί να συνεισφέρει, λοιπόν, τα μέγιστα στην ανάλυσή μας. Καταρχάς, οι συνειδητές στρατηγικές ένταξης του ξένου λόγου (της εξωγενούς άποψης για τη γλώσσα) αλλά και η ασυνείδητη ενσωμάτωσή τους στα λεγόμενα των προσώπων του έργου δύνανται να φωτίσουν τόσο την προέλευση των πρώτων υλών που σχηματοποιούν τις γλωσσικές τους στάσεις (από ποια πρόσωπα και από ποιους λόγους προσώπων έχουν επηρεαστεί), καθώς και να καθορίσουν εναργέστερα τις γλωσσικές τους στάσεις απέναντι στη δική τους γλώσσα και στη γλώσσα του «άλλου», αυτού του οποίου τα λόγια του εισάγονται στο λόγο

¹³ Η αναζήτηση και ανάλυση του ευθύ ή πλαγίου λόγου θα αποτελέσει ένα από τα εργαλεία της ανάλυσης.

του πρώτου¹⁴. Επιπλέον, μέσα από τη διαδικασία επιλογής και ένταξης των λέξεων του «άλλου» στο λόγο των προσώπων του έργου θα μπορέσουμε να ανιχνεύσουμε την *διαχρονική εξέλιξη* των γλωσσικών στάσεων τους¹⁵.

2.2.4 Η σύγκρουση με τη γλώσσα του «άλλου»

Η ένταξη των λόγων σε ένα πεδίο σχέσεων εξουσίας τους φέρνει αντιμέτωπους ακόμη και αν υπάρχει ενσωμάτωση του ενός μέσα στον άλλο. Μια ομιλία, μια φωνή που είναι «δική μας», αλλά που γεννιέται από τις ομιλίες και τις φωνές των άλλων ή που διεγείρεται από αυτές, θα αρχίσει, αργά ή γρήγορα, να απελευθερώνεται από την εξουσία του «άλλου» (Μπαχτίν, 1980). Αυτή η διαδικασία περιπλέκεται από το γεγονός ότι διάφορες φωνές «ξένες» παλεύουν για να κυριαρχήσουν στη συνείδηση του ατόμου (όπως κάνουν και στην περιρρέουσα κοινωνική πραγματικότητα). Σύμφωνα με τον Μπαχτίν (1980) η γλωσσική αυτή αναμέτρηση λαμβάνει χώρα στο έργο του Ντοστογιέφσκυ σε τέσσερα επίπεδα: (α) στο επίπεδο της ζωής («ο λόγος του άλλου σχετικά με μένα»), (β) στο ηθικό επίπεδο (κρίση του άλλου, αναγνώριση ή παραναγνώριση από τους άλλους) και, τέλος, (γ) στο ιδεολογικό επίπεδο (θέαση του κόσμου των ηρώων υπό μορφή ημιτελούς διαλόγου που δεν μπορεί να τελειωθεί). Άλλωστε, όπως αναφέρει και ο ίδιος «Οι διατυπώσεις των προσώπων του Ντοστογιέφσκυ αποτελούν το πεδίο μιας απέλπιδης μάχης με το λόγο του άλλου σε όλους τους τομείς της ζωής και του ιδεολογικού έργου. Γι' αυτό, οι διατυπώσεις αυτές μπορούν να χρησιμεύσουν ως εξαιρετικά υποδείγματα για ποικιλότητες μορφές μεταβίβασης και ένταξης του λόγου του άλλου» (Μπαχτίν, 1980).

Σύμφωνα με τον Μπαχτίν (1980), στη σύνθεση όλων σχεδόν των διατυπώσεων του ανθρώπου, από έναν καθημερινό διάλογο έως ένα μεγάλο ιδεολογικό έργο (λογοτεχνικό, επιστημονικό, κλπ.) υπάρχει είτε εμφανής είτε καλυμμένος ένας σημαντικός όγκος λόγων «ξένων» που μεταβιβάζονται. Στο πεδίο της διατύπωσης, διεξάγεται μία έντονη αλληλενέργεια, μία σύγκρουση ανάμεσα στο δικό μας λόγο και στο λόγο του «άλλου», μία προσπάθεια οριοθέτησής τους μέσω μιας διαλογικής

14 «Η αφομοίωση των λέξεων του άλλου αποκτά ακόμη σπουδαιότερη και βαθύτερη σημασία, όταν πρόκειται για το ιδεολογικό γίνεσθαι του ανθρώπου, με την αληθινή έννοια του όρου. Εδώ, η ομιλία του άλλου δεν είναι πια μια πληροφορία, μια υπόδειξη, ένας κανόνας, ένα υπόδειγμα, κλπ., επιδιώκει να προσδιορίσει τις ίδιες τις βάσεις της συμπεριφοράς μας και της στάσης μας απέναντι στον κόσμο, και παρουσιάζεται σαν αυταρχικός λόγος και σαν λόγος εσωτερικά πειστικός.» (Μπαχτίν, 1980)

15 «Η ιδεολογική εξέλιξη του ανθρώπου στο πλαίσιο αυτό είναι μια διαδικασία επιλογής και αφομοίωσης των λέξεων του άλλου.» (Μπαχτίν, 1980)

σχέσης. Σε ένα τέτοιο πεδίο μπορούμε να *μιλάμε για το λόγο και τη γλώσσα*, καθιστώντας τα *αντικείμενα*. Εντάσσουμε τον ξένο λόγο στον δικό μας είτε συνειδητά, επειδή έχουμε κάποιες πολύ συγκεκριμένες προθέσεις, είτε ασυνείδητα, επειδή οι στάσεις μας απέναντι στη γλώσσα μας υπαγορεύουν να το πράξουμε.

2.2.5 Διάλογος και Καλυμμένη Διαλογικότητα

Οι διαλογικές σχέσεις απαντώνται σε ένα πολύ μεγάλο πλήθος συνδέσεων των εκφωνημάτων όπως *ταυτίσεις, σχήματα συμφωνίας-διαφωνίας, επιβεβαίωσης-συμπλήρωσης, ερώτησης-απάντησης κλπ.* και προϋποθέτουν την αποτύπωση τουλάχιστον δύο εκφωνημάτων δύο διαφορετικών υποκειμένων, τα οποία, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, μπορούν να συγχωνεύονται στο λόγο ενός και μόνο φυσικού προσώπου. Θυμίζουμε ότι ο δημιουργός του λόγου σε όλη μας την ανάλυση θα θεωρείται ο ίδιος ο ήρωας, ο *εκφωνητής* και η θέση του που θα προβάλει θα αποδίδεται στον ίδιο και όχι στον συγγραφέα του δράματος¹⁶. Για τον πραγματικό συγγραφέα του έργου, εφόσον η μορφή του υπάρχει εκτός της άρθρωσης του λόγου του ήρωα, δεν γνωρίζουμε απολύτως τίποτα και δε θα επιχειρήσουμε καμία προσπάθεια προσέγγισης των προθέσεών του. Με αυτή την έννοια, κάθε εκφώνημα έχει και τον συγγραφέα-δημιουργό του, και οι όποιες διαλογικές σχέσεις θα αναζητηθούν στις σχετίσεις των διαφόρων εκφωνημάτων, καθώς και στο εσωτερικό του κάθε εκφωνήματος. Με αυτό τον τρόπο θα έχουμε τη δυνατότητα να καταλήξουμε σε σκιαγράφιση γλωσσικών στάσεων των ηρώων που θα προβάλουν σαφέστερες μέσα από δυναμικές σχέσεις συνδιαλλαγής αλλά και σε αποτύπωση των διαφορετικών πτυχών (ακόμη και συγκρουσιακών) ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα (γνωστικό-συναισθηματικό-συμπεριφορικό) μιας εκφερόμενης στάσης. Σύμφωνα, άλλωστε, με τον Μπαχτίν οι διαλογικές σχέσεις δεν είναι δυνατές μόνον ανάμεσα σε ολοκληρωμένα (ή σχετικά ολοκληρωμένα) εκφωνήματα· η διαλογική προσέγγιση μπορεί να πραγματοποιηθεί και σε κάθε σημαίνον τμήμα ενός εκφωνήματος, ακόμα και σε κάθε λέξη ξεχωριστά εάν αυτή εκλαμβάνεται όχι ως μία απρόσωπη λέξη της γλώσσας, αλλά ως το σημάδι μιας ξένης εννοιολογικά θέσης, ως εκπρόσωπος μιας ξένης τοποθέτησης, με άλλα λόγια, εάν ακούσουμε σε αυτήν κάποια *άλλη φωνή*. Για

¹⁶ Σύμφωνα με τον Μπαχτίν (2000), «οι λογικές και διανοητικές αντικειμενικές σχέσεις πρέπει, προκειμένου να γίνουν διαλογικές, να αποκτήσουν σάρκα και οστά, να περάσουν δηλαδή σε μία άλλη σφαίρα ύπαρξης: να γίνουν *λόγος*, δηλαδή άρθρωση, να αποκτήσουν *συγγραφέα*, δηλαδή δημιουργό του δεδομένου εκφωνήματος, τη θέση και του οποίου θα προβάλουν.

το λόγο αυτό «οι διαλογικές σχέσεις μπορούν να περάσουν στο εσωτερικό του κάθε εκφωνήματος, ακόμη και στο εσωτερικό κάθε λέξης ξεχωριστά, εάν τύχει να συγκρουσθούν μέσα σ' αυτή δύο φωνές» (Μπαχτίν, 2000). Έτσι, είναι δυνατό να ανιχνευθεί ένας μικροδιάλογος ακόμη και σε μονάδες του λόγου του ήρωα ενός έργου ή ενός υπαρκτού προσώπου που φαίνονται να είναι μονολογικές. Από την άλλη πλευρά, διαλογικές σχέσεις είναι δυνατές ανάμεσα στα γλωσσικά ύφη, στα κοινωνικά ιδιόλεκτα, κλπ. εάν εκληφθούν ως διανοητικές θέσεις ή ως ιδιόμορφες γλωσσικές κοσμοθεωρήσεις, δηλαδή εάν εξεταστούν εξωγλωσσολογικά. Όπως τονίζει ο Μπαχτίν είναι αδύνατο να κατακτήσει κανείς τον έσω άνθρωπο μετατρέποντάς τον σε αντικείμενο ψυχρής και αντικειμενικής ανάλυσης ή ταυτιζόμενος και συμπάσχοντας μαζί του. Ο μόνος τρόπος για να αποκαλυφθεί ο άλλος είναι μόνο μέσα από την επικοινωνία, **διαλογικά**. Και η έντονα διαλογική φύση του δραματικού λόγου αποτελεί ένα μορφολογικό στοιχείο-κλειδί στην προσπάθεια να αποτυπωθούν οι στάσεις των προσώπων στο «Γάλα». Η απεικόνιση του έσω ανθρώπου, λοιπόν, είναι δυνατή μόνο μέσω της σχέσης του και της αλληλεπίδρασής του με τον άλλο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το φαινόμενο του **εσωτερικού διαλόγου (ή μικροδιαλόγου)**, κατά το οποίο σε έναν μονόλογο υπεισέρχονται άλλες – ξένες φωνές. Σε αυτές τις ξένες φωνές δε θα επιχειρήσουμε να ακούσουμε την καθεαυτή ξένη γλώσσα του άλλου απαραίτητα (ή, τουλάχιστον, όχι μόνο αυτή) αλλά την ξένη φωνή ως ξένη στάση.

2.2.6 Πολεμική

Στην πολεμική ο συγγραφικός λόγος κατευθύνεται προς το αντικείμενό του, αλλά ταυτόχρονα έρχεται σε σύγκρουση με την ξένη θέση για το ίδιο ακριβώς αντικείμενο. Έχοντας ως κατεύθυνση το δικό του αντικείμενο, ο λόγος συγκρούεται μέσα από το ίδιο το αντικείμενο με τον ξένο λόγο.

Η **ανοιχτή πολεμική** κατευθύνεται στον ξένο λόγο και τον ανασκευάζει, ως εάν αποτελούσε δικό της αντικείμενο. Στην **καλυμμένη πολεμική** ο λόγος κατευθύνεται προς το συνηθισμένο του αντικείμενο, ονομάζοντας, απεικονίζοντας και εκφράζοντάς το, ενώ παράλληλα θίγει δια της πλαγίου τον ξένο λόγο, λες και συγκρούεται μαζί του μόνο μέσα από το ίδιο το αντικείμενο. Εδώ η αλληλεπίδραση λαμβάνει χώρα σε ένα πολύ εσωτερικό επίπεδο καθότι η δομή του λόγου καθορίζεται από την έντονη

παρουσία του ξένου λόγου καθώς και οι δύο αναφέρονται στο ίδιο και το αυτό αντικείμενο. Ο λόγος της εσωτερικής πολεμικής είναι ένας λόγος που κοιτάει πλαγίως προς τον εχθρικό λόγο. Η αντίδραση του λόγου απέναντι στον ξένο λόγο ποικίλει από τα λόγια «καρφιά» έως τον ταπεινό λόγο που αυτοαναιρείται προκαταβολικά, που διστάζει, υποχωρεί, υπεκφεύγει. Ειδικά, το τελευταίο αυτό είδος σκύβει το κεφάλι στην παρουσία ή έστω στην υποψία παρουσίας ξένου λόγου, απάντησης και αντιλογίας. Σύμφωνα με τον Μπαχτίν (2001), «ο ατομικός τρόπος του ανθρώπου να δομεί την ομιλία του ορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τον τρόπο που έχει ο ίδιος να εκλαμβάνει τον ξένο λόγο καθώς και από τα μέσα που χρησιμοποιεί για να αντιδρά σε αυτόν».

Στο διάλογο, κάθε λέξη όταν κατευθύνεται προς το αντικείμενο του λόγου αντιδρά συγχρόνως έντονα και στον ξένο λόγο, απαντώντας και προβλέποντάς τον. Το στοιχείο της απάντησης και της πρόβλεψης διαπερνά πέρα ως πέρα τον έντονα διαλογικό λόγο. Ένας τέτοιος λόγος απορροφά και προσανατολίζεται βάσει των «ξένων» επιχειρημάτων.

2.2.7 Οι τρεις τύποι του Λόγου

Ο Μπαχτίν διακρίνει τρεις τύπους λόγους οι οποίοι θα σταθούν οδηγοί μας στην ανάλυση των γλωσσικών στάσεων των ηρώων του θεατρικού έργου. Καταρχάς, ως **πρώτο τύπο λόγου** κατονομάζει τον *ευθύ* και *άμεσο* λόγο ο οποίος *απευθύνεται στο αντικείμενο, ονομάζοντας, ανακοινώνοντας, εκφράζοντας και απεικονίζοντας* και ο οποίος προορίζεται για την άμεση αντίληψή του. Μέσω της οριοθέτησης αυτού του λόγου είναι δυνατό να κατανοήσουμε όσα ο ήρωας θέλει να εκφράσει σε ένα πρώτο επίπεδο, όχι όμως απαραίτητα όσα πραγματικά εννοεί, αισθάνεται και βιώνει εσωτερικά. Γι' αυτό το λόγο, η μελέτη αυτού του λόγου μπορεί να μας δώσει στοιχεία για τις στάσεις που ο ομιλητής θέλει να γίνει αντιληπτό ότι έχει αλλά, όχι πάντοτε, για τις στάσεις που πραγματικά έχει. Ακόμη όμως και η μελέτη αυτών των προθέσεων του ήρωα είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα, κυρίως στο πλαίσιο σύνδεσης του εκφερομένου και του αποσιωπημένου.

Δύο λόγοι που κατευθύνονται εξίσου σε ένα αντικείμενο δεν μπορούν να βρεθούν δίπλα-δίπλα στο πλαίσιο των κοινών τους συμφραζομένων χωρίς να διασταυρωθούν διαλογικά, είτε με το να επιβεβαιώσουν ο ένας με τον άλλο είτε με το

να συμπληρώσουν ο ένας τον άλλο, είτε με το να εναντιωθούν ο ένας στον άλλο ευρισκόμενοι σε κάποια διαλογική σχέση μεταξύ τους. Δύο ισοβαρείς λόγοι για το ίδιο θέμα/ αντικείμενο θα πρέπει να προσανατολιστούν ο ένας σε σχέση με τον άλλο.

Ο **δεύτερος τύπος λόγου** είναι ο *απεικονιζόμενος* λόγος, αυτός που έχει μετατραπεί ο ίδιος σε *αντικείμενο*. Ο *ευθύς λόγος του ήρωα* είναι ο πιο τυπικός και διαδεδομένος τύπος απεικονιζόμενου λόγου-αντικειμένου. Αυτός ο λόγος δεν γίνεται αντιληπτός μόνο αναφορικά με το αντικείμενο στο οποίο κατευθύνεται, αλλά είναι και ο ίδιος αντικείμενο αναφοράς ως χαρακτηριστικός, τυπικός, χρωματισμένος λόγος (Μπαχτίν, 2000). Σε αυτή την περίπτωση έχουμε την ανάδυση του λόγου του συγγραφέα στον οποίο υποτάσσεται ο λόγος του ήρωα. Ο λόγος του ήρωα γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας ως ξένος λόγος ενώ ο λόγος του συγγραφέα είναι αυτός που γίνεται αντικείμενο υφολογικής επεξεργασίας. Μέσω αυτής της υφοποίησης η δήλωση των στάσεων του ατόμου δεν γίνεται δεικτικά αλλά υπαινικτικά. Προσθέτει έτσι, ένα επιπλέον κανάλι στην ανάλυση μας.

Ο λόγος-αντικείμενο κατευθύνεται επίσης προς ένα αντικείμενο, αλλά αποτελεί και ο ίδιος αντικείμενο της ξένης, συγγραφικής κατεύθυνσης. Ο λόγος αυτός έχει μετατραπεί σε αντικείμενο εν αγνοία του. Λέει πράγματα για τον ήρωα και το λόγο του που παραμένουν ανείπωτα. Τόσο στους λόγους του πρώτου τύπου, ωστόσο, όσο και στους λόγους του δεύτερου τύπου, μία και μόνο φωνή μιλάει, πρόκειται, δηλαδή, για *μονοφωνικούς λόγους*.

Ο **τρίτος τύπος του λόγου** είναι ο *πολυφωνικός* λόγος, αυτός που προσανατολίζεται προς τον *ξένο λόγο*. Ο λόγος αυτός εμπεριέχει τις «φωνές των άλλων» οι οποίες, σκοπίμως ενσωματωμένες εντός του και αρμονικώς ενορχηστρωμένες μαζί του, συνεισφέρουν στην εκπλήρωση του στόχου του λόγου και του ομιλούντος¹⁷. Η ύστατη σημασιολογική και υφολογική αρχή συνίσταται στον ευθύ συγγραφικό λόγο. Ο συγγραφέας μπορεί να χρησιμοποιήσει τον ξένο λόγο για τους δικούς του σκοπούς, με το να δώσει νέα σημασιολογική κατεύθυνση σε έναν

¹⁷ «Ο ευθύς λόγος που κατευθύνεται προς ένα αντικείμενο γνωρίζει μόνον τον εαυτό του και το αντικείμενό του, απέναντι στο οποίο προσπαθεί να είναι απολύτως συνεπής. Αν τώρα μιμείται ευθέως κάποιον, αν αντλεί στοιχεία από κάποιον, αυτό δεν αλλάζει σε τίποτα την κατάσταση: πρόκειται για μία σκαλωσιά που δεν συμπεριλαμβάνεται στο αρχιτεκτονικό σχέδιο, παρά το ότι και απαραίτητη είναι και την έχει λάβει υπόψη του ο κατασκευαστής. Η στιγμή της μίμησης του ξένου λόγου, αν και ολοφάνερη για τον ιστορικό της λογοτεχνίας και για τον συνεπή αναγνώστη, δεν αφορά το στόχο του ίδιου του λόγου. Αν περάσει στο στόχο του ίδιου του λόγου, τότε έχουμε κάποια σκόπιμη υπόδειξη περί ξένου λόγου, οπότε μιλάμε για λόγο τρίτου, όχι πρώτου τύπου» (Μπαχτίν, 2000)

λόγο που έχει και διατηρεί τη δική του κατεύθυνση. Έτσι, σε ένα λόγο συνυπάρχουν δύο φωνές, δύο σημασιολογικές κατευθύνσεις. Ο τρίτος αυτός τύπος λόγου μπορεί να λάβει περαιτέρω *τρεις κατευθύνσεις*, ανάλογα και με την κατεύθυνση της αντίστιξης των φωνών. Αρχικά, στον **διφωνικό λόγο προς μία κατεύθυνση**, ο ξένος λόγος που έχει ενταχθεί στο λόγο του ομιλούντος υποτάσσεται σε αυτόν για να εξυπηρετήσει τους στόχους του και τα σχέδια του. Έτσι, ο μεταβιβαζόμενος ξένος λόγος προσανατολίζεται στην κατεύθυνση που έχει και ο λόγος του εαυτού και επικουρεί στην αποτελεσματικότερη επίτευξη των σκοπών του εαυτού (π.χ. αυξάνοντας την αξιοπιστία, την αποδεικτικότητα, κλπ.¹⁸ Ο **διφωνικός λόγος με δύο κατευθύνσεις** αποτελεί τη δεύτερη παραλλαγή του λόγου του τρίτου τύπου. Σε αυτόν, ο λόγος του ομιλητή και ο ξένος μεταβιβαζόμενος λόγος έχουν διαφορετική, αντίθετη σημασιολογική κατεύθυνση. Η δεύτερη φωνή έρχεται σε σύγκρουση με την πρώτη φωνή και έτσι ένας λόγος γίνεται πεδίο μάχης δύο φωνών. Είναι ευνόητο ότι αυτή η αντιπαράθεση των φωνών μέσα σε ένα και μοναδικό σύνολο εκφωνημάτων από μία πηγή εξυπηρετεί τους στόχους του «εγώ». Οι μορφές στις οποίες συνήθως ενσωματώνεται ο ξένος, αντίθετος λόγος είναι αυτός της *παρωδίας*¹⁹ και της *ειρωνείας*. Σύμφωνα με τον Μπαχτίν (2000) σε αυτή την παραλλαγή του τρίτου τύπου του λόγου ο ομιλητής ενσωματώνει την ξένη θέση στο λόγο του εκφράζοντας την αμφιβολία του, την αγανάκτησή του, την ειρωνεία, τη χλεύη ή τον εμπαιγμό του.

Ο τρίτος τύπος λόγου είναι ο **ενεργητικός τύπος** και σχετίζεται με τα φαινόμενα της καλυμμένης *πολεμικής* και του *κρυφού/ εσωτερικού διαλόγου*. Σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες παθητικές παραλλαγές κατά τις οποίες η πηγή του εκφωνήματος παίρνει τον ξένο λόγο για να του προσδώσει νέο νοηματικό περιεχόμενο και να τον αναγκάσει να υπηρετήσει τους δικούς του, νέους σκοπούς, σε αυτή την παραλλαγή ο ξένος λόγος επενεργεί στο λόγο του εαυτού πιέζοντάς τον να αλλάξει και να συμβιβαστεί με την επιρροή και την έμπνευσή του. Σε αυτή την

¹⁸ Οι έννοιες αυτές αναλύονται περαιτέρω στη συνέχεια.

¹⁹ «Ο λόγος της παρωδίας μπορεί να είναι πολυποίκιλος. Μπορεί κανείς να παρωδήσει το ξένο ύφος ως ύφος· μπορεί να παρωδήσει τον ξένο κοινωνικοτυπικό ή ατομικοχαρακτηρολογικό τρόπο θεώρησης, σκέψης και ομιλίας. Επιπλέον, η παρωδία μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο βαθιά: μπορεί κανείς να παρωδήσει μόνον τις επιφανειακές λεκτικές μορφές, μπορεί όμως η παρωδία του να φτάσει ως τις βαθύτερες, τις δομικές αρχές του ξένου λόγου. Η παρωδία μπορεί ακόμη να γίνει αυτοσκοπός (π.χ. λογοτεχνική παρωδία ως είδος), αλλά μπορεί να εξυπηρετήσει και την επίτευξη άλλων θετικών σκοπών. Ωστόσο, παρά τις όποιες πιθανές ποικιλίες του λόγου της παρωδίας, η σχέση μεταξύ της συγγραφικής και της ξένης επιδίωξης παραμένει η ίδια: οι επιδιώξεις αυτές είναι διαφορετικής κατεύθυνσης ...» (Μπαχτίν, 2000)

περίπτωση υπάρχει μία συνεχής δυναμική σχέση μεταξύ των λόγων που δεν κατευθύνονται στην επίτευξη ενός καθορισμένου στόχου.

2.3 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΛΟΓΟΥ

Ένας υποκλάδος της Ανάλυσης Λόγου ο οποίος διερευνά συστηματικά το ερώτημα της σχέσης μεταξύ κοινωνίας και λόγου αποτελεί τη Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis – CDA). Ο βασικός της στόχος συνίσταται στη διερεύνηση του ρόλου του λόγου στην αναπαραγωγή και την ενίσχυση των σχέσεων εξουσίας, ελέγχου, ιδεολογικής κυριαρχίας, ανισότητας, στερεοτυπικών αντιλήψεων, κλπ (Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 1999). Η ανάλυση αυτή περιστρέφεται γύρω από τη γενικότερη αντίληψη ότι η χρήση της γλώσσας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με ιδεολογικές συνιστώσες που αφορούν στην επιβολή εξουσίας και ελέγχου²⁰. Η σύνδεση αυτή δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτη ούτε συνειδητή και, επομένως, αποστολή της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου είναι να δια φωτίσει τις χρήσεις εκείνες του λόγου που, ενώ εκ πρώτης όψεως παρουσιάζονται πολιτικά ουδέτερες και αντικειμενικές, μπορεί να αποδειχθούν ιδιαίτερα σημαντικές για την αναπαραγωγή σχέσεων καταπίεσης και ελέγχου²¹. Η αποσαφήνιση της ιδεολογικής φόρτισης της γλωσσικής χρήσης και των σχέσεων εξουσίας που αναπαράγει συνιστούν τους βασικούς στόχους της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (Fairclough & Wodak, 1997). Γι' αυτό το λόγο, το πλαίσιο ανάλυσης που μπορεί να μας προσφέρει η Κριτική Ανάλυση Λόγου κρίνεται απαραίτητο – και γι' αυτό το λόγο ιδιαιτέρως σημαντικό – στην προσπάθεια αποκωδικοποίησης των στάσεων απέναντι στη γλώσσα του Άλλου, καθώς η σχέση μεταξύ του Εγώ και του Άλλου είναι πρωτίστως μία πολιτική σχέση, μία σχέση εξουσίας που αλληλεπιδρά με το κοινωνικό πλαίσιο. Συνεπώς, μία κοινωνιο-κεντρική προσέγγιση, μία σκοπιά που λαμβάνει υπόψη της – πέρα από την εσωτερική δομή και οργάνωση του λόγου – πλήθος περικειμενικών στοιχείων θα μας βοηθήσει σημαντικά στην κατανόηση των γλωσσικών στάσεων των ηρώων του θεατρικού κειμένου, στο Τρίτο Μέρος του παρόντος πονήματος.

²⁰ Αυτή η σχέση γλωσσικής συμπεριφοράς / χρήσης και πλαισίου σχέσεων εξουσίας μπορεί να αναλύθει περαιτέρω μέσω του εντοπισμού περιπτώσεων όπου επιτυγχάνεται εναρμονίση με την κυρίαρχη γλώσσα (*γλωσσική σύγκλιση*) ή απομάκρυνση από αυτή και χρήση της «ξένης», κυριαρχούμενης γλώσσας (*γλωσσική απόκλιση*).

²¹ Τα κείμενα των μέσων ενημέρωσης θεωρούνται ως το κατεξοχήν πεδίο ανάδειξης των ιδεολογικών αυτών σχέσεων και αντιθέσεων, γι' αυτό και αποτελούν το βασικό πεδίο εφαρμογής της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου.

Η ιδεολογικοποιημένη μελέτη του λόγου αναπτύχθηκε κυρίως στον ευρωπαϊκό χώρο και έχει αναπτυχθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια, κυρίως με τη συμβολή μελετητών Ανάλυσης Λόγου όπως ο Norman Fairclough και ο Taun van Dijk. Η προσέγγιση αυτή πολλές φορές ξεπερνά την αντικειμενική παρατήρηση και προσανατολίζεται στην ενεργό συμμετοχή, καθώς, λόγω της πολιτικής χροιάς της, πολλοί αναλυτές είναι εμπράκτως δραστηριοποιημένοι ενάντια στο ρατσισμό και το σεξισμό.

Οι Fairclough και Wodak (1997) επισημαίνουν ότι η κριτική προσέγγιση διακρίνεται κυρίως λόγω της εστίασής της (α) στη σχέση μεταξύ γλώσσας και κοινωνίας, και (β) στη σχέση μεταξύ της ανάλυσης με τις γλωσσικές πράξεις. Υπό το πρίσμα της Κριτικής Ανάλυσης, ο λόγος (προφορικός και γραπτός) αποτελεί έναν τύπο *κοινωνικής πρακτικής*. Η θεώρηση του λόγου ως κοινωνική πρακτική υποδεικνύει μία διαλεκτική σχέση²² ανάμεσα στα επιμέρους γλωσσικά γεγονότα (πράξεις) και στις καταστάσεις, τους θεσμούς και τις κοινωνικές δομές που τα πλαισιώνουν. Σύμφωνα με τους Fairclough και Wodak (1997) ο λόγος αποτελεί στοιχείο κοινωνικής δόμησης: συγκροτεί καταστάσεις, αντικείμενα γνώσης, κοινωνικές ταυτότητες και σχέσεις μεταξύ ατόμων και ομάδων. Εκτός όμως από το να διατηρεί και να αναπαράγει το κοινωνικό status quo, συμβάλλει εξ ίσου στο μετασχηματισμό και στην ανατροπή του. Η γλώσσα το καταφέρνει αυτό λόγω της *συμβολικής εξουσίας* που φέρει (Μπουρντιέ, 1999), της άρρηκτης σχέσης της με τη δύναμη, την επιρροή, την εξουσία. Έτσι, ο λόγος μπορεί να έχει μείζονες ιδεολογικές επιπτώσεις: παραγωγή και αναπαραγωγή άνισων σχέσεων εξουσίας μεταξύ κοινωνικών τάξεων, αντρών και γυναικών, εθνικών πλειονοτήτων και μειονοτήτων *τοποθετώντας* τα άτομα επάνω σε μία πολιτική σκακιέρα.

Η *Κριτική Γλωσσολογία* η οποία αναπτύχθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο τη δεκαετία του 1970 αποτελεί μία άλλη προσέγγιση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Η έμφασή της δίνεται στους πρακτικούς τρόπους ανάλυσης κειμένων, και ιδιαίτερα στην ανάλυση της *γραμματικής* ενός κειμένου ως στοιχείο που λαμβάνει ιδεολογικές προεκτάσεις. Η γραμματική φόρμα ενός κειμένου μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει δομηθεί από ένα σύνολο συνειδητών και ασυνειδητών επιλογών μέσα σε ένα σύμπαν πολλαπλών γραμματικών συνδυασμών. Συνεπώς, η γραμματική που χρησιμοποιείται

²² Η σχέση μεταξύ της γλωσσικής χρήσης/ συμπεριφοράς και του πλαισίου είναι πάντοτε αμφίδρομη. Υπό αυτή την σκοπιά το γλωσσικό γεγονός σχηματίζεται από το πλαίσιο αλλά ταυτόχρονα μορφοποιεί και το πλαίσιο.

αποτελεί φορέα νοήματος. Οι Fairclough και Wodak (1997) παραθέτουν ένα απλό παράδειγμα για την ορθότερη κατανόηση της παραπάνω θέσης. Εάν σε ένα έγγραφο για τον «Τρίτο Κόσμο», οι κάτοικοί του τοποθετούνται ως αντικείμενα μεταβατικών ρημάτων και ποτέ ως υποκείμενα ίδιου είδους ρημάτων, τότε καλλιεργείται η εικόνα της παθητικής στάσης και της υποτέλειας αυτών των κατοίκων. Συνεπώς, σύμφωνα με την Κριτική Γλωσσολογία οι γραμματικές επιλογές συνεισφέρουν στην αναπαραγωγή των σχέσεων κυριαρχίας, και συνεπώς οι γραμματική λειτουργεί σε ιδεολογικό επίπεδο.

Το *κοινωνιο-γνωστικό* πρίσμα της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου αποτελεί μία επιπλέον σκοπιά η οποία θα ενταχθεί στο μεθοδολογικό μοντέλο για την μετέπειτα ανάλυση του θεατρικού κειμένου «Το Γάλα». Ο ερευνητής με το μεγαλύτερο μερίδιο μελέτης σε αυτό το πεδίο είναι ο van Dijk. Υπό αυτή τη γωνία εστίασης μελετάται κυρίως η αναπαραγωγή των προκαταλήψεων και του ρατσισμού μέσω του ίδιου του λόγου.

2.3.1 Στρατηγικές Αναπαράστασης Προσώπων

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους τρόπους με τους οποίους αποτυπώνονται οι γλωσσικές στάσεις απέναντι στην ξένη γλώσσα και ιδιαίτερα στα άτομα που τις μιλούν έχουν και οι διαφορετικές κατηγορίες αναπαράστασης των προσώπων που ενέταξε στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου ο Theo van Leeuwen (1996). Παρακάτω παρουσιάζονται οι τρόποι αναπαράστασης των ατόμων σε ένα πολιτικό πλαίσιο σχέσεων και αποστάσεων εξουσίας:

- **Αποκλεισμός:**

Οι αναπαραστάσεις είναι δυνατό να περιέχουν ή να αποκλείουν ορισμένα πρόσωπα ή ομάδες ώστε να εξυπηρετηθούν συγκεκριμένοι σκοποί και συμφέροντα. Κάποιοι αποκλεισμοί ή αποσιωπήσεις ενδέχεται να είναι αθώοι, αλλά πλήθος άλλων φέρει πίσω του πολλαπλές σκοπιμότητες. Ο αποκλεισμός των προσώπων από το λόγο μπορεί, ανάλογα με την έντασή του να λάβει τη μορφή της *αποσιώπησης* [suppression] ή τη μορφή της *περιθωριοποίησης* [backgrounding]. Η αποσιώπηση αφορά στο ριζικό αποκλεισμό της ταυτότητας του «άλλου» από το λόγο, ενώ στην περιθωριοποίηση αν και δεν γίνεται αναφορά στον «άλλο» σε ένα δεδομένο πλαίσιο δράσης, μπορούμε να συμπεράνουμε την ταυτότητά του (με αρκετά μεγάλο, αν και

ποτέ απόλυτο, βαθμό βεβαιότητας) καθώς έχει γίνει αναφορά στο πρόσωπό του στο παρελθόν. Η αποσιώπηση σε γραμματικό επίπεδο λαμβάνει χώρα μέσω του πλάγιου λόγου (με απαλοιφή του ποιητικού αιτίου) και με απαρεμφατικές προτάσεις. Μία κοινή τακτική ανάλυσης κειμένου των μελετητών της Κριτικής προσέγγισης συνίσταται στο να μετρά τις συχνότητες και τα ποσοστά στα οποία καθορισμένες ομάδες (π.χ. πλειοψηφία, μειονότητα, κλπ) εμπεριέχονται ή αποκλείονται στο λόγο.

- **Κατανομή Ρόλων**

Μία άλλη παράμετρος που εξετάζουν οι ερευνητές στο πεδίο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου αφορά στο κατά πόσο ο ρόλος που αποδίδεται σε ορισμένα πρόσωπα/ ομάδες είναι αυτός του Δράστη [Actor] ή του Στόχου [Goal] αναφορικά με μία πράξη. Η τοποθέτησή τους σε ένα ενεργητικό ή παθητικό πλαίσιο μέσω της γραμματικής δόμησης του λόγου είναι σημαντική καθώς ενδέχεται να διαστρεβλώνει σημαντικά την πραγματικότητα. Η ενεργητικότητα εκδηλώνεται όταν τα πρόσωπα αναπαρίστανται ως ενεργητικά και δυναμικά σε μία δραστηριότητα, ενώ η παθητικότητα εκφράζεται όταν τα πρόσωπα παρουσιάζονται σα να αποτελούν τους αποδέκτες της. Και στη συγκεκριμένη περίπτωση, η γραμματική έκφραση της κατανομής των ρόλων λαμβάνει κυρίως χώρα μέσω της χρήσης του ευθύ ή πλάγιου λόγου. Εναλλακτικοί τρόποι αποτελούν η τοποθέτηση των προσώπων σε γενική πτώση έπειτα από την ουσιαστικοποίηση της δράσης (π.χ. *«η ομιλία των ρουμάνων ήταν σαν...»* αντί για *«οι ρουμάνοι μιλούσαν σαν...»*) και η χρήση επιθέτου που υπαινίσσεται το πρόσωπο (π.χ. *«η βουλγάρικη πρωτοβουλία...»*).

- **Προσωποποίηση και Αποπροσωποποίηση**

Τα πρόσωπα, ειδικότερα όταν συνθέτουν ομάδες, μπορούν να αναπαρασταθούν είτε ως ανθρώπινες υποστάσεις, με τη χρήση αντωνυμιών και ουσιαστικών, είτε με απρόσωπες έννοιες. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει το φαινόμενο της Προσωποποίησης, ενώ στη δεύτερη αυτό της Αποπροσωποποίησης. Στο δεδομένο πλαίσιο της μελέτης των γλωσσικών στάσεων, ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα παρουσιάσει η διερεύνηση της αποπροσωποποίησης των γλωσσικών στάσεων και της αναπαράστασής τους από «στάσεις απέναντι σε πρόσωπα που μιλούν μία ξένη γλώσσα» σε «στάσεις απέναντι στην ξένη γλώσσα».

- **Γενίκευση και Ειδίκευση**

Η επιλογή μεταξύ μιας γενικής ή ειδικής αναφοράς αποτελεί άλλη μία σημαντική παράμετρο στην αναπαράσταση του «άλλου». Η ειδίκευση λαμβάνει χώρα με αναφορά σε συγκεκριμένα πρόσωπα, ενώ η γενίκευση μεταθέτει χαρακτηριστικά από ένα άτομο σε μια ολόκληρη ομάδα, και έτσι προσεγγίζει τη δημιουργία των στερεοτύπων. Η έκφραση της γενίκευσης μπορεί να λάβει χώρα μέσω ονομάτων ομάδων (σε ενικό ή πληθυντικό αριθμό) καθώς και μέσω της χρήσης αριθμητικών.

2.4 ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Στην ανάλυση που θα ακολουθήσει θα αναζητηθούν στο θεατρικό κείμενο «Το Γάλα» συσχετίσεις με τη θεωρία των Γλωσσικών Στάσεων, και συγκεκριμένα στα θέματα που αναπτύσσονται στο Πρώτο Κεφάλαιο - Θεωρητικό Πλαίσιο: διαστάσεις των στάσεων, σχέση στάσεων-συμπεριφοράς, γλωσσικές στάσεις και φύλο, γλωσσικές στάσεις γονέων και παιδιών. Συνεπώς, τα βασικότερα ερωτήματα στα οποία επιδιώκουμε να απαντήσουμε μέσω της ανάλυσης που θα πραγματοποιηθεί στο Τρίτο Κεφάλαιο συνίστανται στα εξής:

- Ποιες είναι οι στάσεις των προσώπων του έργου απέναντι στη γλώσσα (τη μητρική και την «ξένη»);
- Ποια η σχέση της γλωσσικής στάσης με τους δημογραφικούς παράγοντες του κάθε προσώπου του έργου (π.χ. φύλο, ηλικία κλπ.);
- Σε ποιες περιπτώσεις παρατηρούμε γλωσσική αλλαγή (γλωσσική σύγκλιση και απόκλιση), πόσο συχνά συμβαίνει αυτό και τι υποδηλώνει για τις ενδόμυχες στάσεις τους απέναντι στη γλώσσα;

Είναι ευνόητο ότι αρωγός στην προσπάθεια απάντησης των παραπάνω ερωτημάτων θα σταθούν τα εργαλεία Ανάλυσης Λόγου για τα οποία έγινε αναφορά στο παρόν κεφάλαιο. Η χρήση τους κρίνεται απαραίτητη όχι μόνο για την πιο αποτελεσματική αποκωδικοποίηση των γλωσσικών στάσεων, αλλά, επιπλέον, επειδή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διερεύνηση των γλωσσικών στρατηγικών που χρησιμοποιεί το κάθε πρόσωπο για να αναπτύξει λεκτικά ή να αποκρύψει τις γλωσσικές του στάσεις. Γι' αυτό το λόγο, μία επιπλέον σειρά ερωτημάτων στα οποία επιδιώκεται να δοθεί απάντηση είναι τα εξής:

- Ποιες είναι οι γλωσσικές στρατηγικές αξιολόγησης, εμπλοκής, αξιοπιστίας και παρουσίας του «εγώ» στο λόγο, που χρησιμοποιούν τα πρόσωπα του έργου προκειμένου να διατυπώσουν τις γλωσσικές τους στάσεις;
- Ποια λεκτικά, γραμματικά και υφολογικά σχήματα λόγου χρησιμοποιούνται στην έκφραση των γλωσσικών στάσεων;
- Σε ποιο βαθμό ο «άλλος» που μιλάει μια ξένη γλώσσα αποπροσωποποιείται, παθητικοποιείται, αποκλείεται από το λόγο αυτού που ομιλεί τη δεσπόζουσα γλώσσα; Τι υποδηλώνει αυτό για τις στάσεις του ενός και του άλλου;

3.5 ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ

Η πολυπλοκότητα της φύσης των κοινωνιογλωσσολογικών φαινομένων και ο πολυσυλλεκτικός χαρακτήρας του πεδίου των γλωσσικών στάσεων απαιτεί ένα μίγμα ετερογενών εργαλείων ανάλυσης. Όπως προτείνει η Κωστούλα-Μακράκη (2001), οι διάφορες ποσοτικές και ποιοτικές προσεγγίσεις μπορούν να συνδυαστούν, ελαχιστοποιώντας έτσι τα μειονεκτήματα που υπάρχουν λόγω των περιορισμών που φέρει η κάθε προσέγγιση.

Η βασική προσέγγιση μέσω της οποίας θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν παραπάνω είναι αυτή της Ανάλυσης Λόγου. Τα στοιχεία και σχήματα λόγου που μπορούν να αναλυθούν σε ένα κείμενο είναι πολλαπλά. Το ενδιαφέρον μας θα επικεντρωθεί στα στοιχεία του λόγου που παρουσιάζουν συνάφεια με το θέμα των γλωσσικών στάσεων και τα οποία μπορούν να οδηγήσουν σε συμπεράσματα σε αυτό το πεδίο. Παράλληλα, τα στοιχεία αυτά θα πρέπει να εμφανίζουν μία «ικανή» συχνότητα για να μπορέσουν να αναλυθούν και να συνεισφέρουν στο σώμα των συμπερασμάτων²³. Προς αυτή την κατεύθυνση, σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρήθηκε ο ορισμός και η αποσαφήνιση βασικών όρων και εννοιών της ανάλυσης λόγου που δύνανται να φωτίσουν τις γλωσσικές στάσεις.

Όσον αφορά τις κατευθύνσεις που θα λάβει η Ανάλυση Λόγου, αυτές είναι δύο:

²³ Για παράδειγμα, αν και τα αξιολογικά επίθετα για τη γλώσσα θα μπορούσαν να μας δώσουν σημαντικές πληροφορίες για τις αξιολογήσεις και τις στάσεις των ατόμων, αυτά απουσιάζουν από το υπό μελέτη θεατρικό κείμενο.

α) Ποσοτική Ανάλυση Λόγου

β) Ποιοτική Ανάλυση Λόγου

Στα πλαίσια της πρώτης, θα λάβουν χώρα ο εντοπισμός, η καταγραφή, η ποσοτικοποίηση και η ανάλυση λεκτικών, γραμματικών και φραστικών σχημάτων τα οποία έπειτα από την ανάλυση θα μπορέσουν να μας δώσουν τις πληροφορίες που χρειαζόμαστε για να απαντήσουμε στα ερευνητικά ερωτήματα. Συγκεκριμένα, η ποσοτικοποίηση περιλαμβάνει:

α. Ξένες λέξεις στο κείμενο

β. Αναφορές στο «εμείς» σε αντιδιαστολή με το «αυτοί»

γ. Αναφορές στη γλώσσα ως «μητρική» ή ως «ξένη»

δ. Γλωσσικές Συγκλίσεις και Αποκλίσεις

Η Ποιοτική Ανάλυση Λόγου θα ακολουθήσει την Ποσοτική και κατόπιν θα αναζητηθούν πιθανές συσχετίσεις στα ευρήματά τους. Στην Ποιοτική Ανάλυση, συγκεκριμένα, θα προβούμε σε ανάλυση λόγου ενός εκτεταμένου – και κρίσιμης σημασίας – αποσπάσματος του θεατρικού κειμένου, στο οποίο τα τρία βασικά πρόσωπα του έργου που γεννήθηκαν στη Ρωσία και βρίσκονται μετανάστες στην Ελλάδα (Ρήνα, Αντώνης, Λευτέρης) συνομιλούν με μία ελληνίδα (Νατάσα, αρραβωνιαστικιά του Αντώνη), και στο οποίο τίγονται θέματα γλώσσας. Σε αυτό το πολυπολιτισμικό πλαίσιο, θα αναζητήσουμε μέσω του λόγου τις ρητές και υπόρρητες γλωσσικές στάσεις των προσώπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ - ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ

3.1 ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ

3.1.1 ΠΟΣΟΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΩΝ ΛΕΚΤΙΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Ο εντοπισμός και η καταγραφή των ξενόγλωσσων λεκτικών σχημάτων στο θεατρικό κείμενο θα αποτελέσει το σημείο εκκίνησης μας στην ποσοτική ανάλυση λόγου. Η κατοπινή εξέταση της συχνότητας εμφάνισής τους, οι γλώσσες στις οποίες οι λέξεις αυτές εκφέρονται και οι εννοιολογικές ενότητες γύρω από τις οποίες κάποιες ενδέχεται να στρέφονται θα οδηγήσουν σε χρήσιμα συμπεράσματα, ενώ ενδέχεται να δημιουργηθούν ερωτήματα των οποίων η διερεύνηση να απαιτεί περαιτέρω ποσοτική ή και ποιοτική επεξεργασία. Ο εντοπισμός και η καταγραφή της συχνότητας των ξένων λεκτικών σχημάτων, όσο απλή και αν φαίνεται σα διαδικασία, είναι δυνατό να μας παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τις θεματικές γύρω από τις οποίες στρέφεται το έργο και για τα ζητήματα που απασχολούν τους χαρακτήρες. Στην παρούσα φάση, οι ξένες λέξεις οι οποίες καταγράφονται είναι αυτές που ενσωματώνονται σε φραστικά σχήματα που, κατά τα άλλα, είναι στην ελληνική γλώσσα. Συνεπώς, ξένες λέξεις που εντοπίζονται σε ολοκληρωμένα ξένα φραστικά σχήματα δεν ποσοτικοποιούνται. Τέλος, το σύνολο των λέξεων οι οποίες δεν έχουν ελληνική ρίζα αλλά ωστόσο έχουν μπει στη γλωσσική συνείδηση και στο γλωσσικό «ρεπερτόριο» επιλογών των ελλήνων εντάσσονται, στα πλαίσια της ανάλυσης, στο πεδίο των ελληνικών λέξεων. Σε αυτό το σημείο, ειδικότερα, όπου οι λέξεις ουσιαστικά «φιλτράρονται» προτού μπου κάτω από το μικροσκόπιο της ανάλυσης, η κριτική σκέψη και η προσοχή του μελετητή είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Για τη δημιουργία ενός αξιόπιστου πλαισίου διαλογής των ξένων λέξεων, βασικό κριτήριο για το εάν θα ενταχθούν στην ανάλυση ως «ξένες» θεωρήθηκε η απουσία τους από τα λήμματα των λεξικών της ελληνικής γλώσσας²⁴.

²⁴ Για τους σκοπούς της δεδομένης ανάλυσης τα λεξικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν το «Σύγχρονο Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας», Εκδόσεις Πελεκάνος και το «Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας», Εκδόσεις Τεγόπουλου-Φυτράκη.

Διατρέχοντας προσεκτικά το κείμενο διαπιστώνουμε την αναφορά πληθώρας ξένων λέξεων από τα πρόσωπα του έργου (Ρ=Ρήνα, Λ=Λευτέρης, Α=Αντώνης) οι οποίες καταγράφονται με τη σειρά της εμφάνισής τους, στον παρακάτω πίνακα:

	Ξένη Λέξη	Σημείο στο Κείμενο
P	Γκριέκ	Εικόνα 1 ^η – σελ. 19
P	Πιλμένι	Εικόνα 2 ^η – σελ. 23
P	Γκριέκι	Εικόνα 2 ^η – σελ. 28
P	Τζιερμό	Εικόνα 2 ^η – σελ. 30
A	Γκριέκι	Εικόνα 2 ^η – σελ. 33
P	μιλιτσίες	Εικόνα 2 ^η – σελ. 35
Λ	γκιέτσισκιγιε	Εικόνα 3 ^η – σελ. 39
Λ	Τζετελμέν	Εικόνα 3 ^η – σελ. 44
Λ	Χαφ	Εικόνα 3 ^η – σελ. 45
A	Στόπερ	Εικόνα 3 ^η – σελ. 45
Λ	Μπακ	Εικόνα 3 ^η – σελ. 45
A	Λίμπερο	Εικόνα 3 ^η – σελ. 45
A	Γκριτσιάνκα	Εικόνα 3 ^η – σελ. 46
P	τασκεμπάπ	Εικόνα 4 ^η – σελ. 56
Λ	ζνταρόβνιγιε	Εικόνα 4 ^η – σελ. 59
Λ	Τζετελμέν	Εικόνα 5 ^η – σελ. 65
Λ	στιφτέλιαμι	Εικόνα 5 ^η – σελ. 70
P	Σουπ	Εικόνα 5 ^η – σελ. 70
P	Στιφτέλιαμι	Εικόνα 5 ^η – σελ. 70
Λ	Κομπλέ	Εικόνα 5 ^η – σελ. 73
Λ	Πορτ μπεμπέ	Εικόνα 5 ^η – σελ. 74
Λ	Χαφ	Εικόνα 5 ^η – σελ. 75
A	Στόπερ	Εικόνα 5 ^η – σελ. 75
Λ	Μπακ	Εικόνα 5 ^η – σελ. 75
A	Μπακ	Εικόνα 5 ^η – σελ. 75
Λ	Μάματσκα	Εικόνα 6 ^η – σελ. 78
P	Πουλιάς	Εικόνα 7 ^η – σελ. 94

Λ	Τζετελμέν	Εικόνα 7 ^η – σελ. 96
P	Γκριέκι	Εικόνα 8 ^η – σελ. 102
A	Γκριέκι	Εικόνα 9 ^η – σελ. 108
A	Γκριέκι	Εικόνα 9 ^η – σελ. 108
A	Γκριέκι	Εικόνα 9 ^η – σελ. 108
Λ	Μπρατ μόνι	Εικόνα 10 ^η – σελ. 111
Λ	Μπρατ μόνι	Εικόνα 10 ^η – σελ. 111
Λ	Μαλακό	Εικόνα 10 ^η – σελ. 115
Λ	Μαλακό	Εικόνα 10 ^η – σελ. 115
Λ	Χαφ	Εικόνα 10 ^η – σελ. 116
A	Μπακ	Εικόνα 10 ^η – σελ. 116
Λ	Λίμπερο	Εικόνα 10 ^η – σελ. 116
Λ	μπρατ μόνι	Εικόνα 10 ^η – σελ. 117
Λ	μπρατ μόνι	Εικόνα 10 ^η – σελ. 118

Πίνακας 3.1

Από τη συγκέντρωση των ξένων λέξεων που περιέχονται στους λόγους των ομιλητών προκύπτουν ομάδες λεκτικών σχημάτων στη *ρωσική* και την *αγγλική γλώσσα*. Αρχικά, οι λέξεις στην αγγλική γλώσσα, αν και δε βρέθηκαν στα λήμματα των ελληνικών λεξικών που χρησιμοποιήθηκαν, έχουν επικρατήσει στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας κυρίως επειδή αφορούν λεκτικές μονάδες μιας συγκεκριμένης ορολογίας. Έτσι, παρατηρούμε αγγλικές λέξεις όπως χαφ, στόπερ κλπ. που παραπέμπουν στην ποδοσφαιρική ορολογία.

Το πιο ενδιαφέρον για τους σκοπούς της ανάλυσής μας σύνολο ξένων λέξεων είναι αυτές που εκφωνούνται στη ρωσική γλώσσα. Οι λέξεις αυτές μπορούν να χωριστούν σε δύο υποσύνολα: α) ρωσικές λέξεις που δεν έχουν ελληνικό αντίστοιχο και συνεπώς δεν τίθεται θέμα επιλογής στην περίπτωση που ο ομιλητής έχει πρόθεση να αναφερθεί σε συγκεκριμένο σημαινόμενο, και β) ρωσικές λέξεις που έχουν ελληνικό αντίστοιχο αλλά, παρ' όλα αυτά, εκφέρονται στα ρωσικά. Οι ρωσικές λέξεις που ανήκουν σε αυτά τα δύο υποσύνολα και η συχνότητα εμφάνισής της καθεμίας στο θεατρικό κείμενο παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα:

Ρωσικές λέξεις που δεν έχουν αντίστοιχες στα ελληνικά	Συχνότητα Εμφάνισης	Ρωσικές λέξεις που έχουν αντίστοιχες στα ελληνικά	Συχνότητα Εμφάνισης
Πιλμένι	1	Γκριέκ/ Γκριέκι	7
Τζιερμό	1	Γκιέτσισκιγιε	1
Μιλιτσίες	1	Γκριτσιάνκα	1
Στιφτέλιαμι	2	Ζνταρόβνιγιε	1
Πουλιάς	1	Μάματσκα	1
		Σουπ	1
		μπρατ μόι	4
		Μαλακό	2

Πίνακας 3.2

Από την παραπάνω ποσοτική ανάλυση παρατηρούμε τη συχνή χρήση της λέξης *Γκριέκ* (*Γκριέκι* στον πληθυντικό αριθμό) για την αναφορά στους έλληνες, με σύνολο 7 αναφορών. Παράλληλα, άλλες λέξεις που σχετίζονται με την εθνική ομάδα των ελλήνων είναι η *γκιέτσισκιγιε* (ελληνική γλώσσα) και η *γκριτσιάνκα* (ελληνίδα). Η χρήση λέξεων που αφορούν στην εθνική ομάδα της χώρας υποδοχής των προσώπων του έργου αναδεικνύει ένα από τα βασικά θέματα του έργου, αυτό της ενσωμάτωσης του ξένου μέσα στην ελληνική κοινωνία. Πάνω απ' όλα, ωστόσο, εγείρει θέματα ταυτότητας και αυτοπροσδιορισμού μέσω του «άλλου». Η λέξη *Γκριέκι* αναφέρεται στην εθνική ομάδα των ελλήνων υποδηλώνοντας απόσταση από την ομάδα στην οποία ανήκουν τα πρόσωπα του δράματος. Αν για τη Ρήνα, το Λευτέρη και τον Αντώνη οι *Γκριέκ* αποτελούν την εξω-ομάδα, τότε οι ίδιοι αποτελούν μέλη της ρωσικής εσω-ομάδας. Σύμφωνα με την Κωστούλα-Μακράκη (2001), αν θεωρήσουμε τη γλώσσα ως μία μορφή συμβολικής συμπεριφοράς, αντιλαμβανόμαστε ότι αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας. Παράλληλα, η έννοια της ταυτότητας είναι μία διάσταση που προκύπτει μέσω διαφόρων τρόπων περιγραφής σε σχέση με τους

άλλους, αφού η διάκριση μεταξύ «εαυτού» και «άλλου» αποτελεί μία από τις βασικότερες κατηγοριοποιήσεις του κοινωνικού κόσμου. Το ερώτημα που εγείρεται είναι το εξής: γιατί Γκρίεκι και όχι Έλληνες, όταν μάλιστα το σύνολο σχεδόν των εκφωνημάτων είναι στα ελληνικά; Για να απαντηθεί αυτό θα πρέπει να διερευνήσουμε εάν ότι η λέξη γκρίεκι (και τα παράγωγά της) χρησιμοποιείται περισσότερο ή λιγότερο από τον όρο έλληνες (και τα αντίστοιχα παράγωγα). Στο σημείο αυτό λοιπόν καταλήγουμε στον παρακάτω πίνακα:

	N		N		N
Γκρίεκι	6	Έλληνας	3	ρώσικα (ουσ.)	5
Γκρίεκ	1	ελληνικά (επιθ.)	3	ρώσικο (επιθ.)	3
Γκιέτσισκιγιε	1	ελληνικά (ουσ.)	2	ρώσικα (επιθ.)	2
Γκριτσιάνκα	1	Έλληνες	2	Ρωσία	2
		πουστροέλληνες	2	Ρωσάκια	1
		Ελλάδα	1		
		Ελληνίδα	1		
		Ελληνάκια	1		

Πίνακας 3.3

Η ύπαρξη λέξεων που χαρακτηρίζουν τα άτομα βάσει συγκεκριμένης εθνικότητας είναι εμφανής στο κείμενο. Η συχνότητες των λέξεων που φαίνονται στον πίνακα που προηγήθηκε αναδεικνύουν εξ ίσου τις βασικές θεματικές του θεατρικού έργου: την ενσωμάτωση του μετανάστη στην ελληνική κοινωνία την αναζήτηση ταυτότητας ανάμεσα στην κουλτούρα της χώρας προέλευσης και στην κουλτούρα της χώρας προορισμού.

3.1.2 «ΕΜΕΙΣ» ΚΑΙ «ΑΥΤΟΙ»

Οι στάσεις έχουν τις ρίζες τους στις αντιλήψεις των ατόμων για τα πράγματα. Σύμφωνα με την Αράπογλου (2002) είναι πολυεπίπεδες, και εκτός από στάσεις απέναντι στο γλωσσικό σύστημα είναι και στάσεις απέναντι στους ομιλητές των γλωσσών. Παράλληλα, οι στάσεις απέναντι στη γλώσσα σχετίζονται με τις στάσεις απέναντι στον «άλλο» στο κοινό πεδίο της *ταυτότητας*.

Στο παρόν σημείο της ανάλυσης επιχειρείται η ποσοτικοποίηση φραστικών σχημάτων που εκφωνούν τα πρόσωπα του θεατρικού έργου και τα οποία αναφέρονται στις δύο εθνικές ομάδες, την ελληνική και τη ρωσική, ως έσω-ομάδα ή ως εξω-ομάδα. Μέσω δηλαδή των γλωσσικών τους επιλογών που πλαισιώνει τη ρητή ή υπόρρητη αναφορά τους σε μία εκ των δύο κοινοτήτων (ελληνική ή ρωσική) διερευνάται η αυτοαντίληψη τους ως προς την υπαγωγή σε κάποια από αυτές τις ομάδες. Έτσι λοιπόν, τέσσερις είναι οι πιθανές περιπτώσεις που προκύπτουν και οι οποίες θα διερευνηθούν στη συνέχεια:

1. «Εμείς οι Έλληνες» (έσω-ομάδα ελλήνων)
2. «Αυτοί οι Έλληνες» (εξω-ομάδα ελλήνων)
3. «Εμείς οι Ρώσοι» (έσω-ομάδα ρώσων)
4. «Αυτοί οι Ρώσοι» (εξω-ομάδα ρώσων)

Πέρα από τις άμεσες αναφορές σε αυτές τις ομάδες, θα αναζητηθούν, επιπλέον, συγκεκριμένα γραμματικά σχήματα που θα μας υποδεικνύουν την υπαγωγή ή όχι στην κάθε ομάδα. Αυτά είναι τα εξής:

- Η χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου στο ρήμα της πρότασης για την αναφορά στα μέλη της έσω-ομάδας και η χρήση του τρίτου πληθυντικού προσώπου στο ρήμα της πρότασης για την αναφορά στα μέλη της εξω-ομάδας.
- Προσωπικές και κτητικές αντωνυμίες στο πρώτο πρόσωπο του πληθυντικού αριθμού (εμείς, εμάς, μας, δικός μας) για την αναφορά στην έσω-ομάδα και

- στο τρίτο πρόσωπο του πληθυντικού αριθμού (αυτοί, αυτούς, τους) για την αναφορά στην έξω-ομάδα.

«Εμείς οι Έλληνες»	«Αυτοί οι Έλληνες»	«Εμείς οι Ρώσοι»	«Αυτοί οι Ρώσοι»
PHNA: ...εμείς στο σπίτι μόνο ελληνικά.	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Με τους κωλογκριέκι	PHNA: Σαν ξένοι είμαστε εδώ	PHNA: Τι θέλεις μ' αυτούς εσύ; Με τα Ελληνάκια να κάνεις εσύ παρέα στο σχολείο. Γκριέκ να είσαι, εσύ να γίνεις Έλληνας, δε βλέπεις ο Αντώνης;
	PHNA: Κι ο πατέρας σου στο κάτω κάτω απ' αυτούς εδώ ήτανε.	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Κάτι λέγανε για τα Ρωσάκια ότι τον παίρνουμε. Μαζευτήκαμε κι εμείς...	
	PHNA: Γκριέκι να γίνετε, κι εσύ κι ο μικρός	ΑΝΤΩΝΗΣ: ...πάνε αυτά τώρα. Κανείς δε μας γυρνάει πίσω	
	ΑΝΤΩΝΗΣ: Κάτι δικοί μας, μαζί και Γκριέκι	PHNA: Κι εγώ τόσα χρόνια δεν ξέρω πώς είμαστε εδώ πέρα.	
	PHNA: ...θα μας διώξουν όλους από εδώ, θα μας κηρυγήσουνε	PHNA: ...θα μας διώξουν όλους από εδώ, θα μας κηρυγήσουνε	
	PHNA: Βρε θα μας διώξουν, θα μας στείλουν...	ΑΝΤΩΝΗΣ: Αυτή πράγματι ήτανε δικιά μας. Από το Τμπιλίσι κιόλας.	
	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Θα τους...Πουστροέλληνες!	ΑΝΤΩΝΗΣ: Κάτι δικοί μας, μαζί και Γκριέκι	
	ΑΝΤΩΝΗΣ: Ποιοι να σε κάνουν παρέα άμα δεν είσαι δικός τους;	PHNA: Βρε θα μας διώξουν, θα μας στείλουν...	
	ΑΝΤΩΝΗΣ: Τους κοιτάω στα μάτια.	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Δικιά μας είναι;	
	ΑΝΤΩΝΗΣ: Έχω παρέες. Έλληνες. Με παίρνουν τηλέφωνο, με φωνάζουν στο σπίτι τους, στις γιορτές τους, βγαίνουμε έξω.	ΑΝΤΩΝΗΣ: Όμως και τους δικούς μας δεν τους ήθελα.	
	ΑΝΤΩΝΗΣ: ...εσείς να γίνετε Γκριέκι!		

Πίνακας 3.4

Όπως παρατηρούμε από τον ανωτέρω πίνακα, η πλειονότητα των φραστικών σχημάτων που υποδεικνύουν την εσω-ομάδα και την εξω-ομάδα συγκεντρώνονται σε δύο κατηγορίες: στην ελληνική εξω-ομάδα και στην ρωσική εσω-ομάδα. Στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας, ο αυτοπροσδιορισμός των προσώπων του έργου ως «ξένοι» είναι σαφής. Αυτό συμβαίνει ανεξαιρέτως και για τα τρία βασικά πρόσωπα του έργου και καταδεικνύει την αντίληψή τους για τη σαφή διάκριση μεταξύ της ρωσικής εσω-ομάδας και της ελληνικής εξω-ομάδας, μία αντίληψη που

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο το οποίο έρχεται στο φως μέσω της ανάλυσης αποτελεί και το μέρος του λόγου που είναι η εσω-ομάδα και η εξω-ομάδα στα φραστικά σχήματα όπου συναντώνται. Έτσι, λοιπόν, η ρωσική εξω-ομάδα συχνά αποτελεί το αντικείμενο ενός μεταβατικού ρήματος του οποίου το υποκείμενο είναι η ελληνική εσω-ομάδα. Χαρακτηριστικά, παρατίθενται τα εξής:

- «...θα μας διώξουν όλους από εδώ, θα μας κηρυγήσουνε»
- «Βρε θα μας διώξουν, θα μας στείλουν...»
- «Κανείς δε μας γυρνάει πίσω»

Σύμφωνα με τον van Leeuwen (1996), οι ρόλοι και οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ δύο ομάδων/ προσώπων αντικατοπτρίζονται και αναπαράγονται στο κείμενο μέσω της τοποθέτησης της κάθε ομάδας ως Δράστη [Actor] ή ως Στόχο [Goal] μιας συγκεκριμένης δράσης. Αυτός ο διαχωρισμός των ρόλων και η κατανομή της εξουσίας λαμβάνει σάρκα και οστά στο κείμενο μέσω της τοποθέτησης του Δράστη ως υποκείμενο ενός ρήματος (Δράση), του οποίου το αντικείμενο αποτελεί η ομάδα Στοχος. Έτσι λοιπόν, θέση της ρωσικής εσω-ομάδας ως αντικείμενο σε μία σειρά προτάσεων που εκφωνεί η Ρήνα καταδεικνύει την αντίληψή της αναφορικά με την υποτέλεια αυτής της ομάδας απέναντι στην ελληνική εξω-ομάδα, η οποία μπορεί να δρα επιφέροντας συνέπειες για τη ρωσική εσω-ομάδα.

3.1.3 ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΛΕΚΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΤΗ “ΓΛΩΣΣΑ”: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΩΣ ΜΗΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΩΣ ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

Σύμφωνα με τη νοησιαρχική προσέγγιση των στάσεων (Fasold, 1991) η στάση είναι μία εσωτερική κατάσταση που προετοιμάζει τον άνθρωπο για να αντιδράσει σε ένα δεδομένο ερέθισμα που δέχεται, με μία συγκεκριμένη κατεύθυνση. Βάσει αυτής της θεώρησης η γλωσσικές στάσεις των ανθρώπων εντοπίζονται μέσα από τα λεγόμενά τους για τη γλώσσα. Προς αυτή την κατεύθυνση, η ανάλυση συνεχίζεται με την ποσοτικοποίηση των άμεσων αναφορών στις δύο γλώσσες, τα ελληνικά και τα ρωσικά. Η ποσοτικοποίηση αυτή συνοδεύεται από το χαρακτηρισμό της κάθε αναφερόμενης γλώσσας ως «μητρικής» ή ως «ξένης», βάσει των λόγων των προσώπων του έργου. Συγκεκριμένα, η κατάταξη μίας γλώσσας ως μητρική η ως ξένης γίνεται με ποιοτικά κριτήρια και στην συγκεκριμένη ανάλυση βασίζεται κυρίως στις γλωσσικές πράξεις των ομιλητών:

1. *Δηλωτικές Γλωσσικές Πράξεις*: η ελληνική ή η ρωσική γλώσσα χαρακτηρίζονται ως μητρική ή ξένη ανάλογα με τις δηλώσεις και τους ισχυρισμούς του κάθε ομιλητή. Για παράδειγμα, με τη δήλωση «Δε μιλάω ρώσικα» που κάνει ο Αντώνης στην Εικόνα 10 του θεατρικού έργου, κατατάσσει τη γλώσσα αυτή στην πλευρά των ξένων γλωσσών. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι ο χαρακτηρισμός της ρωσικής γλώσσας ως ξένης από τον Αντώνη (που στην πραγματικότητα γνωρίζει να τη χειρίζεται) οδηγεί στο συμπέρασμα ότι θεωρεί την ελληνική μητρική του, τη στιγμή μάλιστα που δεν καταγράφεται μία τέτοια δηλωτική πράξη. Συνεπώς στο συγκεκριμένο πλαίσιο, δεν θα θεωρήσουμε ότι υπάρχει απαραίτητως η συνεπαγωγή: ρωσική ξένη ↔ ελληνική μητρική (και το αντίστροφο). Η αντιδιαστολή των ζευγών ρώσικη-ξένη και ελληνική-μητρική (καθώς και των αντίστροφων ζευγών ρώσική-μητρική, ελληνική-ξένη) θα λάβει στην ανάλυση το δικό της χώρο, στη συνέχεια.

2. *Κατευθυντικές Γλωσσικές Πράξεις*: Όπως είδαμε κυρίως στη σχέση των γλωσσικών στάσεων των γονέων με τις στάσεις των παιδιών, συχνά οι γονείς προβαίνουν σε κατευθύνσεις της γλωσσικής τους επιλογής και χρήσης των παιδιών τους. Οι κατευθύνσεις αυτές αποτελούν δείκτη των στάσεών τους απέναντι στο γλωσσικό σύστημα και στη γλωσσική διατήρηση ή μετακίνηση των παιδιών τους. Σύμφωνα με τον Yule (2006), οι κατευθυντικές πράξεις είναι εκείνο το είδος των

γλωσσικών πράξεων που οι ομιλητές χρησιμοποιούν όταν θέλουν να κάνουν κάποιον να κάνει κάτι. Εκφράζουν αυτό που το ομιλούν άτομο θέλει, μέσω προσταγών, διαταγών, αιτημάτων, κλπ. Επιτελώντας μια κατευθυντική πράξη, το ομιλούν άτομο προσπαθεί να κάνει τον κόσμο να ταιριάζει με τις λέξεις (Yule, 2006), δίνοντας μία κατεύθυνση στο απέναντί του που είναι σύμφωνη με τα δικά του πιστεύω, και εν τέλει τις δικές του στάσεις απέναντι στα αντικείμενα. Στα πλαίσια της παρούσας ανάλυσης στοιχείων του θεατρικού κειμένου, η φράση του Αντώνη «Άσ' τα ρώσικα, σου είπα» αποτελεί μία κατευθυντική πράξη με σαφές απολεκτικό αποτέλεσμα, το οποίο αντανακλά την αρνητική του στάση απέναντι στη ρωσική γλώσσα τη δεδομένη στιγμή.

Στον παρακάτω Πίνακα συγκεντρώνονται οι άμεσες αναφορές στη γλώσσα κατά σειρά εμφάνισής τους στο θεατρικό κείμενο. Η συγκέντρωση των αναφορών συνοδεύεται από τα πρόσωπα που τις εκφέρουν και τον χαρακτηρισμό που αποδίδουμε στη γλώσσα, βασιζόμενοι στο εάν η κάθε αναφορά στη γλώσσα ενσωματώνεται μέσα σε μία δηλωτική ή κατευθυντική πράξη, κατά τον τρόπο που παρουσιάστηκε παραπάνω.

Πρόσωπο	Γλώσσα	Λεκτικό σχήμα αναφοράς	Ως μητρική ή ξένη γλώσσα	Απόσπασμα
Ρήνα	Ρώσικη	<i>ρώσικα</i>	Ουδέτερο	« <i>Το ίδιο κάνει, και τα δύο ρωσικά είναι.</i> » εικόνα 2 ^η – σελ. 29 ^η
Λευτέρης	Ελληνική	<i>γκριέτσισκιγιε</i>	Ξένη	« <i>Νόμιζα ότι σ' αρέσουνε τα γκριέτσισκιγιε.</i> » εικόνα 3 ^η – σελ.39
Αντώνης	Ρώσικη	<i>ρώσικα</i>	Ξένη	« <i>Άσ' τα ρωσικά σου είπα</i> » εικόνα 3 ^η – σελ.42
Ρήνα	Ελληνική	<i>ελληνικά</i>	Μητρική	« <i>Και στο σπίτι, μόνο ελληνικά μιλούσαμε</i> » εικόνα 4 ^η – σελ.56
Λευτέρης	Ρώσικη	<i>ρώσικα</i>	Μητρική	« <i>Όχι, εγώ ρώσικα μίλαγα</i> » εικόνα 4 ^η – σελ.56
Ρήνα	Ελληνική	<i>ελληνικά</i>	Μητρική	« <i>Όχι, τι, εμείς στο σπίτι μόνο ελληνικά</i> » εικόνα 4 ^η – σελ.58
Αντώνης	Ρωσική	<i>ρώσικα</i>	Ξένη	« <i>Και γιατί μου το λες στα ρώσικα;</i> » εικόνα 10 ^η – σελ.111

Αντώνης	Ρωσική	ρώσικα	Ξένη	«Δε μιλάω ρώσικα » εικόνα 10 ^η – σελ.111
Λευτέρης	Ρωσική	ρώσικα	Μητρική	«Θα τα μαθαίνω ρώσικα » εικόνα 10 ^η – σελ.113

Πίνακας 3.5

Απαριθμώντας τις συχνότητες εμφάνισης της εκάστοτε γλώσσας ως μητρικής ή ως ξένης προκύπτει ο παρακάτω συγκεντρωτικός πίνακας.

	Ως Μητρική	Ως Ξένη
Αναφορές στην ελληνική	2 (Ρήνα)	1 (Λευτέρης)
Αναφορές στη ρώσικη	2 (Λευτέρης)	3 (Αντώνης)

Συγκεντρωτικός Πίνακας Συχνοτήτων

Ο Λευτέρης κάνει δύο αναφορές στη ρωσική γλώσσα ως μητρική του (n=2), και μία αναφορά στην ελληνική ως ξένη (n=1), γεγονός που υποδεικνύει μία σαφή στάση απέναντι στις δύο γλωσσικές ποικιλίες.

Η Ρήνα και στις δύο περιπτώσεις που αναφέρεται στη γλώσσα, το κάνει για να υποδείξει την ελληνική ως τη μητρική της («Και στο σπίτι, μόνο ελληνικά μιλούσαμε» και «Όχι, τι, εμείς στο σπίτι μόνο ελληνικά»), μία λεκτική στρατηγική που εκφράζει την επιθυμία της για ενσωμάτωση στο γλωσσικό σύστημα της χώρας υποδοχής. Σύμφωνα με τον Edwards (1985, στο Κωστούλα-Μακράκη 2001), η γλωσσική υποχώρηση ενεργοποιείται από τους μετανάστες λόγω της επιθυμίας τους να ενταχθούν στη χώρα υποδοχής. Εδώ, βέβαια, δε μιλάμε για γλωσσική υποχώρηση αλλά για επικαλούμενη γλωσσική υποχώρηση. Συνυπολογίζοντας το πλαίσιο στο οποίο έλαβαν χώρα αυτά τα δύο εκφωνήματα της Ρήνας, στην ομάδα ακροατών υπήρχε μία ελληνίδα, η αρραβωνιαστικιά του Αντώνη, Νατάσα. Οι λόγοι της Ρήνας κατευθύνονται προ τη Νατάσα με σκοπό να την πείσει για την ελληνική ταυτότητα της οικογένειας. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, οι στάσεις απέναντι στη γλώσσα αντικατοπτρίζουν την επιθυμία για ενσωμάτωση, για ένταξη σε μία συγκεκριμένη ομάδα, για τη διαμόρφωση μιας καθαρής και όχι υβριδικής ταυτότητας. Σύμφωνα με την Κωστούλα-Μακράκη (2001), η γλώσσα αποτελεί έναν από τους εμφανείς δείκτες διακριτότητας μεταξύ των ορίων της έσω-ομάδας και της έξω-ομάδας.

Στον αντίποδα, ο Αντώνης, σε όλες τις περιπτώσεις που αναφέρεται στη γλώσσα, αυτή η γλώσσα είναι η ρωσική και αυτή του η αναφορά γίνεται με το σκοπό να δημιουργήσει μια απόσταση μεταξύ του εαυτού του και του συγκεκριμένου γλωσσικού συστήματος και κατόπιν να αυτοπροσδιοριστεί μέσω αυτής της απόστασης. Και για τον Αντώνη η γλώσσα είναι συστατικό της ταυτότητάς του, και αυτό το γεγονός επηρεάζει τις γλωσσικές του στάσεις. Λεκτικά, ωστόσο, και σε αντιδιαστολή με τη Ρήνα, ακολουθεί μία στρατηγική αποστασιοποίησης από το ρωσικό γλωσσικό σύστημα εμμένοντας σε επαναλήψεις («δε μιλάω ρώσικα»), γεγονός που υποδεικνύει το φόβο στιγματισμού του από τη συγκεκριμένη γλώσσα. Συνυπολογίζοντας διάφορα άλλα δημογραφικά χαρακτηριστικά για το πρόσωπο του Αντώνη μπορούμε να φωτίσουμε περισσότερο αυτή του τη στάση. Νέος, υγιής, στα πρόθυρα γάμου με ελληνίδα, ένας γάμος που θα του εξασφαλίσει μία καλή δουλειά αποτελούν παραμέτρους που φέρνουν τον Αντώνη όλο και πιο κοντά στην ένταξή του στους κόλπους της ελληνικής ομάδας.

Συμπερασματικά λοιπόν, από το συγκεκριμένο κομμάτι της ανάλυσης μπορούμε να καταλήξουμε, αρχικά, στο γεγονός τα πρόσωπα μπορούν να χρησιμοποιήσουν τέσσερις στρατηγικές δείξης των γλωσσικών τους στάσεων στα πλαίσιο δίγλωσσων κοινοτήτων. Αυτό μπορεί να αναγνωριστεί μέσω της ενσωμάτωσης της αναφοράς στη γλώσσα σε δηλωτικές και κατευθυντικές γλωσσικές πράξεις που χρωματίζουν κάθε φορά τη γλώσσα ως «δική μας» ή ως «ξένη». Οι συνεπείς αναφορές στην ξένη γλώσσα ως ξένη και στη «δική μας γλώσσα» ως «δική μας» υποδεικνύει τις γλωσσικές στάσεις των προσώπων οι οποίες κυμαίνονται από την απόσταση, την απώθηση, το φόβο στιγματισμού για την πρώτη περίπτωση, έως την επιθυμία για ενοποίηση στη δεύτερη περίπτωση.

3.1.3 ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ

Η σύνδεση της στάσης και της συμπεριφοράς έχει γίνει αντικείμενο εκτεταμένης μελέτης (βλ. Γλωσσικές Στάσεις και Συμπεριφορά). Σύμφωνα με τη συμπεριφορική προσέγγιση των γλωσσικών στάσεων, η παρατήρηση και καταγραφή της γλωσσικής συμπεριφοράς μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα για τις στάσεις των ανθρώπων απέναντι στη γλώσσα (Fasold, 1991). Η ποσοτική εξέταση των

γλωσσικών επιλογών των προσώπων του έργου ανάμεσα στην ελληνική και τη ρωσική γλώσσα στη διαδικασία της μεταξύ τους διεπίδρασης, θα αποτελέσει ένα μέσο που θα μας καταδείξει τον προσανατολισμό της γλωσσικής τους συμπεριφοράς και των γλωσσικών τους στάσεων.

Όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο (Θεωρητικό Πλαίσιο), οι γλωσσικές στάσεις αντικατοπτρίζονται στη γλωσσική συμπεριφορά των ανθρώπων, οι οποίοι στην επαφή τους με μία «άλλη» γλώσσα καλούνται να επιλέξουν μεταξύ ενός ορισμένου «ρεπερτορίου» συμπεριφορών. Οι εναλλακτικοί τρόποι αντίδρασής τους κατηγοριοποιούνται κυρίως σε αυτούς της *γλωσσικής σύγκλισης* και της *γλωσσικής απόκλισης* (Giles, Bourhis & Taylor 1977). Η *γλωσσική σύγκλιση* αναφέρεται στις προσαρμογές των ομιλητών στη γλώσσα του «άλλου», ενώ η *γλωσσική απόκλιση* αφορά στην απομάκρυνση του ομιλητή από τη γλώσσα του «άλλου» και στη χρήση μιας διαφορετικής γλώσσας. Ένα είδος γλωσσικής απόκλισης είναι η *γλωσσική διατήρηση* κατά την οποία ο ομιλητής διατηρεί τη γλώσσα του στην διάρκεια της συνδιαλλαγής του με ομιλητές μιας διαφορετικής γλώσσας (Giles, 1977 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001).

Τα τρία βασικά πρόσωπα του θεατρικού έργου, η Ρήνα, ο Αντώνης και ο Λευτέρης συνδιαλέγονται κατά κύριο λόγο στην ελληνική γλώσσα. Στα πλαίσια των μεταξύ τους συνομιλιών, η χρήση της ρωσικής γλώσσας από αυτά τα πρόσωπα, αποτελεί, ως εκ τούτου, γλωσσική απόκλιση από την κυρίαρχη γλωσσική νόρμα. Το σημείο στο οποίο θα εστιάσει η ποσοτική Ανάλυση Λόγου συνίσταται στη μέτρηση των συχνοτήτων γλωσσικής απόκλισης από την ελληνική, καθώς και των διαφορετικών αποκρίσεων απέναντι στο εκάστοτε ρωσικό εκφώνημα: γλωσσική σύγκλιση με τη ρωσική γλώσσα ή γλωσσική διατήρηση της ελληνικής (και άρα, απόκλιση από τη ρωσική). Η εύρεση, η ποσοτικοποίηση και η ανάλυση των αντιδράσεών τους απέναντι στο ρωσικό εκφώνημα θα συμβάλλει στον καθορισμό της γλωσσικής συμπεριφοράς των προσώπων. Επιπλέον, μία περαιτέρω ανάλυση της συσχέτισης των μεταβλητών συμπεριφοράς με τις μεταβλητές των στάσεων απέναντι στη γλώσσα (αναφορές στη ρωσική ως ξένη ή όχι, κλπ.) θα δώσει απαντήσεις στο κρίσιμο ζήτημα της σύνδεσης στάσης-συμπεριφοράς (βλ. παρακάτω).

Στον πίνακα που παρατίθεται παρακάτω συγκεντρώνονται όλες οι ευρεθείσες στο κείμενο γλωσσικές επιλογές-αποκρίσεις των προσώπων κάθε φορά που τους απευθύνεται κάποιος στη ρωσική γλώσσα. Συγκεκριμένα, ο πίνακας περιλαμβάνει

τον πομπό του εκφωνήματος στα ρωσικά, το δέκτη του εκφωνήματος, τη γλωσσική επιλογή στην οποία προβαίνει ο δέκτης για την απόκρισή του. Επιπλέον, παρατίθενται τα σχετικά αποσπάσματα του έργου στο οποία διακρίνονται τα εν λόγω γλωσσικά φαινόμενα.

Πομπός εκφωνήματος στη ρωσική γλώσσα	Δέκτης εκφωνήματος	Γλωσσική Επιλογή Απόκρισης του Δέκτη (Σύγκλιση/ Απόκλιση)	Απόσπασμα
Ρήνα	Λευτέρης	Σύγκλιση	ΡΗΝΑ: Έτσι παντόνσκι σ' κατόρυμι τυ βατζίβσια. ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Ι για τόζζε παντόνακ.
Λευτέρης	Αντώνης	Απόκλιση	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Ιζβινί μενιά μπρατ μόι. ΑΝΤΩΝΗΣ: Τι; Μίλα κανονικά.
Λευτέρης	Αντώνης	Απόκλιση	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Τι μενιά σαφσιέμ νιε λιούμπις. ΑΝΤΩΝΗΣ: Τι λες πάλι εκεί πέρα;
Λευτέρης	Αντώνης	Απόκλιση	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Σκόλκα βρέμενι γκαβαρίλα ταλστάγια Λιούμπα, στόλκα γκαρέλα σέρτσε μάλενκι κόμου, Λεφτέρι. ΑΝΤΩΝΗΣ: Άσ' τα ρωσικά, σου είπα.
Ρήνα	Λευτέρης	Σύγκλιση	ΡΗΝΑ: Ζβοτάγιετ πιτ βίνο. ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Ντα μνιε ναπλιεβάτ.
Λευτέρης	Ρήνα	Απόκλιση	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Α τσεμ μπόλσε μπεγκάλ μάλενκου Λεφτέρι. ΡΗΝΑ: ...Κι έτρεχε ο μικρός μου Λεφτέρι, έτρεχε;
Λευτέρης	Ρήνα	Απόκλιση	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: ...τσεμ μπήλας ου νιεβό σέρτζιε κακ ου μάλενκου πτήτσου! ΡΗΝΑ: ...και χτύπαγε η καρδούλα του;

Λευτέρης	Αντώνης	Απόκλιση	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: <i>Ιζβινί μενιά, μπρατ μόνι.</i> ΑΝΤΩΝΗΣ: <i>Τι είπες;</i>
Λευτέρης	Αντώνης	Απόκλιση	ΛΕΥΤΕΡΗΣ: <i>Μπρατ μόνι;</i> ΑΝΤΩΝΗΣ: <i>Λευτέρη.</i>

Πίνακας 3.6

Στον παρακάτω πίνακα συγκεντρώνονται οι συχνότητες με τις οποίες τα πρόσωπα του έργου απευθύνονται στους συνομιλητές τους μέσω φραστικών σχημάτων στη ρωσική γλώσσα:

Όνομα Πομπού	Συχνότητα εκφώνησης φραστικού σχήματος στα ρωσικά
Ρήνα	2
Λευτέρης	7
Αντώνης	0

Πίνακας 3.7

Ένα αρχικό συμπέρασμα στο οποίο προβαίνουμε είναι ότι το άτομο που νοσταλγεί περισσότερο την πατρίδα του, αυτό που διατηρεί ενδόμυχα άρρηκτους δεσμούς μαζί της θα προβαίνει σε χρήση της μητρικής του γλώσσας στα πλαίσια της διεπίδρασής του με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας πιο συχνά απ' ό,τι τα άτομα που έχουν αποδυναμώσει εντός τους μία τέτοια σχέση. Ο Λευτέρης προβαίνει συνεχώς σε συμπεριφορές που καταδεικνύουν την ύπαρξη μίας ταυτότητας καθαρά ρωσικής: συνεχείς μνήμες από το παρελθόν, αναφορά σε ρωσικά φαγητά, ονόματα, όλα σε ένα ύφος άκρατης νοσταλγίας. Μεταξύ της γενικότερης στάσης του Λευτέρη απέναντι σε καθετί ρωσικό και της γλωσσικής του στάσης και συμπεριφοράς υπάρχει μία αμφίδρομη δυναμική σχέση. Η χρήση της γλώσσας αντανακλά τους δεσμούς αυτούς, και παράλληλα η στάση απέναντί της αποτελεί μέρος αυτών των δεσμών.

Στο άλλο άκρο, ο Αντώνης δε χρησιμοποιεί κανένα ρωσικό φραστικό σχήμα κατά τη συνομιλία του με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του. Η μοναδική φορά που εκφωνεί μία ρωσική φράση είναι στο τέλος του έργου, αποτελεί μεταβιβαζόμενο

λόγο (βλ. Μπαχτίν, 2002) του Λευτέρη που του τον έχει απευθύνει σε προηγούμενη φάση και γίνεται για δραματικούς καθαρά σκοπούς.

Περνώντας από τη γλωσσική συμπεριφορά του πομπού στη γλωσσική αντίδραση του δέκτη, προκύπτουν εξ ίσου ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Για τη διευκόλυνση της ανάλυσης, στον παρακάτω συγκεντρωτικό πίνακα παρατίθενται ο αριθμός (συχνότητα) των γλωσσικών συγκλίσεων και αποκλίσεων από τη ρωσική γλώσσα ανά πρόσωπο.

Αποκρινόμενος	Γλωσσική Σύγκλιση	Γλωσσική Απόκλιση/ Διατήρηση
Ρήνα	0	3
Λευτέρης	2	0
Αντώνης	0	5
ΣΥΝΟΛΟ	2	8
Πίνακας 3.8		

Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει από τον ανωτέρω πίνακα είναι ότι το κάθε πρόσωπο έχει μία συνεπή συμπεριφορά όσον αφορά τη γλωσσική του αντίδραση απέναντι σε ένα ερέθισμα στη ρωσική γλώσσα. Αυτό είναι εμφανές από την ανά πρόσωπο ανυπαρξία διασποράς ανάμεσα στις δύο κατηγορίες συμπεριφοράς «γλωσσική σύγκλιση» και «γλωσσική διατήρηση/ απόκλιση».

Συγκεκριμένα, σε όλες τις περιπτώσεις που απευθύνονται στο Λευτέρη στη ρωσική γλώσσα, ο ίδιος απαντάει στα ρωσικά ($n=2$). Μάλιστα, αυτές οι δύο γλωσσικές συγκλίσεις στη ρωσική γλώσσα είναι και οι μοναδικές που παρατηρούνται σε όλο το κείμενο. Αντιστοίχως, όλες ανεξαιρέτως τις φορές που η Ρήνα και ο Αντώνης είναι δέκτες ενός ρωσικού εκφωνήματος, οι ίδιοι επιλέγουν να διατηρήσουν την ελληνική γλώσσα (γλωσσική διατήρηση) και να αποκλίνουν γλωσσικά από το συνομιλητή τους (γλωσσική απόκλιση). Μάλιστα, ο Αντώνης δεν λαμβάνει ούτε μία φορά μέσα στο κείμενο την πρωτοβουλία να απευθυνθεί στη ρωσική γλώσσα, αλλά επίσης καμία φορά δε συγκλίνει γλωσσικά με τη ρωσική όταν ο συνομιλητής του του απευθύνεται σε αυτή. Αυτή η γλωσσική συμπεριφορά συνοδεύεται και από λόγους περί της ρωσικής γλώσσας, οι οποίοι υποδεικνύουν, παράλληλα με τις γλωσσικές

επιλογές του, την αρνητική του στάση απέναντι στη ρωσική του γλώσσα («Τι; Μίλα κανονικά», «Τι λες πάλι εκεί πέρα», «Ας' τα ρώσικα, σου είπα», «Τι είπες;...Και γιατί μου το λες στα ρώσικα;...Δε μιλάω ρώσικα») μέσω συνεχών παραβιάσεων των αξιωμάτων της ποιότητας και της συνάφειας στην επικοινωνία.

Σύμφωνα με τον Baker (1992) αν και η εξαγωγή συμπερασμάτων για τη στάση μέσω της παρατήρησης της συμπεριφοράς είναι πολλές φορές επισφαλής, συμπεριφορές που είναι συνεπείς μεταξύ τους διαχρονικά αποτελούν σαφώς δείκτη της γλωσσικής στάσης. Συνεπώς, από την παραπάνω κατανομή των αντιδράσεων απέναντι στη ρωσική γλώσσα συμπεραίνουμε την ύπαρξη μιας θετικής στάσης του Λευτέρη απέναντι στη μητρική του γλώσσα η οποία εκφράζεται γλωσσικά με 2 τρόπους αλλά και αντικατοπτρίζεται μέσα αυτών: α) γλωσσική απόκλιση από την ελληνική γλώσσα και β) γλωσσική σύγκλιση κάθε φορά που στα πλαίσια μιας συνδιαλλαγής αποτελεί τον δέκτη ενός ρωσικού εκφωνήματος. Αντίστροφα, η αρνητική στάση του Αντώνη απέναντι στη γλώσσα αλληλεπιδρά με τη συμπεριφορά του η οποία κινείται γύρω από τον άξονα της γλωσσικής διατήρησης της ελληνικής γλώσσας.

Από την ανάλυση της συσχέτισης μεταξύ εκφώνησης ρωσικού φραστικού σχήματος και αντίδρασης απέναντι σε ένα ρωσικό εκφώνημα προκύπτει μία έντονη σχέση. Συγκεκριμένα, ανάμεσα στα πρόσωπα του έργου υπάρχει μία συνέπεια μεταξύ των συμπεριφορών τους: ο πομπός των ρωσικών εκφωνημάτων (που αποκλίνει από τη νόρμα της ελληνικής γλώσσας) θα συγκλίνει και γλωσσικά με τη ρωσική ως γλωσσική αντίδραση απέναντι σε ένα ρωσικό εκφώνημα. Αντιθέτως, η συμπεριφορά της γλωσσικής διατήρησης φαίνεται ανεπηρέαστη στις περιπτώσεις που υπάρχει ένα ερέθισμα στη ρωσική γλώσσα.

3.2 ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ

Στο παρόν μέρος της εργασίας λαμβάνει χώρα η ποιοτική ανάλυση λόγου ενός εκτεταμένου αποσπάσματος στο οποίο γίνονται αναφορές στη γλώσσα και συνεπώς αντανακλούνται σε αυτά οι γλωσσικές στάσεις των βασικών προσώπων του θεατρικού έργου. Καθότι η ανάλυση των γλωσσικών μέσων δεν μπορεί να είναι εξαντλητική και θα πρέπει να είναι εναρμονισμένη με τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, θα εστιάσουμε μόνο στις στρατηγικές εκείνες οι οποίες αποτελούν χαρακτηριστικούς τρόπους με τους οποίους οι γλωσσικές στάσεις των προσώπων συνδέονται με τις επιλογές τους στο επίπεδο του λόγου. Συγκεκριμένα, λοιπόν, τα παρακάτω αποσπάσματα αναλύονται ως προς τα *λεκτικά, γραμματικά και υφολογικά σχήματα* που χρησιμοποιούνται για να αναδείξουν ή να υπονοήσουν τον προσανατολισμό των γλωσσικών στάσεων. Επιπλέον, στην ανάλυση διερευνάται η χρήση στοιχείων υποκειμενικότητας (εμπλοκή, αποδεικτικότητα, κλπ.). Τέλος, η ανάλυση πραγματοποιείται σε συνάρτηση με το περιεχόμενο, δηλαδή τις ταυτότητες των προσώπων που παίρνουν μέρος στο διάλογο, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους, την ηλικία, το φύλο τους, τις εθνικές τους ρίζες, κλπ.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 1

ΝΑΤΑΣΑ: Θα ήθελα όμως, θα ήθελα να μου μαθαίνετε μερικά από εκείνα τα ωραία φαγητά της πατρίδας σας.

(Σιωπή)

ΡΗΝΑ: Της πατρίδας μας... Εμείς τόσα χρόνια που είμαστε εδώ... Σάμπως τα θυμάμαι, νομίζεις;

ΝΑΤΑΣΑ: Ε, πώς, όλο και κάτι...

ΡΗΝΑ: Και στο σπίτι, μόνο ελληνικά μιλούσαμε. Και τα παιδιά, από μικρά...
Ο μπαμπάς τους, Έλληνας, βλέπεις.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Όχι, εγώ ρώσικα μίλαγα.

ΡΗΝΑ: (λοξοκοιτάζοντάς τον επιτιμητικά): Και τα φαγητά μου, όλα ελληνικά...

ΝΑΤΑΣΑ: Θα ήθελα πάντως, πραγματικά...

PHNA: Μόνο ελληνικά...Ιμάμ μπαϊλντί, γιαλαντζί ντολμάδες, γιουβέτσι, μπριάμ, τασκεμπάπ...

(Πάυση)

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: ...Τουρλού...

PHNA: ...Ναι.

(Κι άλλη παύση. Αμηχανίας)

PHNA: Ε...ώστε φιλολογία λοιπόν.

ΝΑΤΑΣΑ: Θεολογία.

PHNA: Το ίδιο δεν είναι;

ΑΝΤΩΝΗΣ: Όχι, ρε μάνα.

PHNA: Καλά, παιδί μου, αφού τα ξέρεις εσύ.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Στη Θεολογία ψάχνουν να βρουν το Θεό.

PHNA: Έτσι είναι, Νατάσα μου;

ΝΑΤΑΣΑ: Ε, ας πούμε, κάτι τέτοιο.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Οι άνθρωποι που καίγονται είναι ο Θεός.

ΑΝΤΩΝΗΣ: Έλα ρε, μην αρχίζεις πάλι.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Γιατί, ρε, δεν είπα για τον Παραστάτωφ πάλι. *(Παύση)*. Όχι, σοβαρά τώρα, θέλετε να ξέρετε;

ΝΑΤΑΣΑ: Τι να ξέρουμε;

ΑΝΤΩΝΗΣ: Εγώ δε θέλω να ξέρω.

PHNA: Άσ' το παιδί να πει τι ξέρει.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Λοιπόν, εγώ ξέρω... Που ήμουνα μικρός, ξέρω. Πολύ μικρός και είχα αρρωστήσει, θυμάσαι, μαμά; Και οι γιατροί είχανε πει να με πάτε στην εξοχή. Όμως αυτό δε γινότανε, πώς να πηγαίναμε... Κι έτσι εσύ μ' έβγαζες στο μπαλκόνι τ' απόγευμα να παίρνω λίγο αέρα. Όχι σ' αυτό που έβλεπε στο δρόμο... Στο άλλο, πίσω, εκείνο που έβλεπε πέρα μακριά, έξω από το Τμπιλίσι. Με τύλιγες με μια κουβέρτα εκεί στο καρεκλάκι μου και μου 'δινες και μια φέτα τυρί... Και μασούλιζα

λοιπόν εγώ το τυράκι μου και κοιτάζα πέρα εκείνα τα δέντρα, τις κορφές τους στον ουρανό...

ΡΗΝΑ: ...Σημύδες.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Τι;

ΡΗΝΑ: Τίποτα.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: ...Τα πουλιά που περνούσαν από πάνω. Ταξίδευαν. Κοπάδια αγριόπαπιες... Κι εσύ από μέσα έκανες δουλειές, θυμάσαι; Και τραγουδούσες.

ΡΗΝΑ: Ναι τραγουδούσα.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Τραγουδούσες ωραία. Γλυκά.

(Σιωπή)

ΝΑΤΑΣΑ: Και;

ΑΝΤΩΝΗΣ: Και τι; Αυτό είναι ο Θεός;

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Όχι, ρε, πώς σου' ρθε; Αυτό που λέω, αυτό είναι μόνο.

ΝΑΤΑΣΑ (στη ΡΗΝΑ): Και τι έλεγε αυτό το τραγούδι; Θυμάστε;

ΡΗΝΑ: Μπα, ποιος να ξέρει. Αυτά είναι... του Λευτέρη τώρα, ιστορίες. Όλο κάτι τέτοια πάει και σκαλίζει.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Ψέματα λέει. Θυμάται.

ΝΑΤΑΣΑ: Ρωσικό ήταν;

ΡΗΝΑ: Όχι, τι, εμείς στο σπίτι μόνο ελληνικά...

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Ρωσικό.

ΝΑΤΑΣΑ: Α, και πόσο μ' αρέσουν αυτά τα τραγούδια. (Παύση) Ελάτε!

ΡΗΝΑ: Τι; Α πα πα!

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Έλα, ρε μαμά.

ΝΑΤΑΣΑ: Και θα μου το μεταφράζει ο Αντώνης. Ε, Αντώνη μου;

ΑΝΤΩΝΗΣ: Εγώ, σου είπα, δεν ξέρω ρωσικά. Δηλαδή...τα 'χω ξεχάσει.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Θα σ' τα λέω εγώ, Νατάσα. Εγώ τα ξέρω.

ΝΑΤΑΣΑ: Μα πώς γίνεται αυτό; Θέλω να πω, ο μικρός να τα θυμάται κι ο μεγάλος, που έχει ζήσει πιο πολύ εκεί, να τα' χει ξεχάσει;

ΑΝΤΩΝΗΣ: Ε, τις έπαιρνε τις ξένες γλώσσες πιο πολύ ο μικρός, τι να κάνουμε τώρα.

Γλωσσικές Επιλογές των Ομιλητών

Εστιάζοντας αρχικά στο λόγο της Ρήνας, η χρήση της προσωπικής αντωνυμίας «εμείς» και η χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου («...μιλούσαμε...») προβάλλει ένα συλλογικό διαχωρισμό του «εμείς» από «αυτούς», τους «άλλους», δηλαδή, που μιλούν τη ρωσική γλώσσα. Σύμφωνα με την Κωστούλα-Μακράκη (2001), η κοινή γλώσσα ως μορφή συμβολικής συμπεριφοράς αποτελεί σημαντικό συστατικό της κοινής ταυτότητας. Η γλώσσα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κοινωνικής διαφοροποίησης και δείκτες διακριτότητας μεταξύ της έσω-ομάδας και της έξω-ομάδας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η χρήση της αντωνυμίας και του προσώπου υπογραμμίζει την ταύτιση του ομιλητή (Ρήνας) με μια ορισμένη ομάδα. Η ταύτιση της Ρήνας με αυτή την ομάδα, σημαίνει αυτομάτως ότι κάποιος άλλος έχει μια άλλη ταυτότητα βάσει της κοινωνικής κατηγοριοποίησης «εαυτού» και «άλλου» (Κωστούλα-Μακράκη 2001, Tabouret-Keller 1997) δηλαδή ο σαφής διαχωρισμός μεταξύ της εσωομάδας και της εξωομάδας.

Επιπλέον, η χρήση της ενεργητικής φωνής (έστω και με την παράλειψη του ρήματος) αποδίδει τη δράση στην οικογένεια της Ρήνας (το «εμείς») καθιστώντας τους υπεύθυνους για αυτή την επιλογή («εμείς στο σπίτι [μιλούσαμε] μόνο ελληνικά...» και «...μόνο ελληνικά μιλούσαμε»). Η δυναμική στάση της οικογένειας της Ρήνας απέναντι στο θέμα της γλωσσικής διατήρησης της ελληνικής γλώσσας σε ένα αλλόφωνο πλαίσιο χρησιμεύει ως αποφασιστικό κριτήριο υπαγωγής στην ομάδα των ελλήνων.

Η λέξη «μόνο» έρχεται να προσδώσει έμφαση στην αποκλειστικότητα και να αυξήσει ακόμη περισσότερο την απόσταση μεταξύ της εσωομάδας («εμείς» που μιλούσαμε ελληνικά) και της εξωομάδας («αυτοί» που μιλούσαν ρωσικά). Η Ρήνα χρησιμοποιεί τη λέξη αυτή και τις δύο φορές που αναφέρεται στο γλωσσικό σύστημα που μιλούσε η οικογένεια στο σπίτι («Και στο σπίτι, μόνο ελληνικά μιλούσαμε» και «Όχι, τι, εμείς στο σπίτι μόνο ελληνικά»).

Επίσης, οι αναφορές στα διαφορετικά γλωσσικά συστήματα («ρωσικό», «ελληνικά») διαχωρίζουν κατά τρόπο άμεσο τα πρόσωπα που χρησιμοποιούν τα ελληνικά από τους «άλλους» που μιλούν τα ρωσικά (*-Ρωσικό ήταν; -Όχι, τι, εμείς στο σπίτι μόνο ελληνικά..., «Και γιατί μου το λες στα ρώσικα;»*).

Η στρατηγική αποδεικτικότητας που ακολουθεί η Ρήνα για να αποδείξει στη Νατάσα την εγκυρότητα του λόγου της για τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στο σπίτι τους, στη Ρωσία, βασίζεται στο ότι επικαλείται την ελληνική καταγωγή του συζύγου της: «Ο μπαμπάς τους, Έλληνας, βλέπεις». Η ελληνική καταγωγή του γονέα, σε αυτή την περίπτωση αποτελεί κριτήριο αξιοπιστίας των ισχυρισμών της. Σε αυτό το σημείο η Ρήνα επικαλείται τη στάση του πατέρα απέναντι στη μητρική του γλώσσα (ελληνική) η οποία έδρασε ως παράγοντας γλωσσικής διατήρησης της γλώσσας αυτής μέσα στο σπίτι, σε ένα αλλόγλωσσο πλαίσιο. Σύμφωνα με τους Wong Fillmore (2000) και Lao (2004) ο ρόλος και η δέσμευση των γονέων στη διατήρηση της μειονοτικής μητρικής γλώσσας από μέρους των παιδιών τους είναι κρίσιμος τόσο για λόγους διατήρησης της πολιτισμικής ταυτότητας (Cavallaro, 2005), όσο και για λειτουργικούς σκοπούς (Lao, 2004). Επιπλέον, σε πολυγλωσσικά πλαίσια, το πιο σημαντικό περιβάλλον όπου προωθείται η γλωσσική διατήρηση της μειονοτικής γλώσσας είναι το ίδιο το σπίτι (Park & Sarkar, 2007). Η γλωσσική συμπεριφορά που περιγράφει, ωστόσο, η Ρήνα ενδέχεται να μην υπήρχε, γεγονός που αν ισχύει καθιστά τον λόγο της απέναντι στη Νατάσα αναληθή. Στην Εικόνα 7 του θεατρικού κειμένου, οι διαλογικές σχέσεις εντός τους μονολόγου της Ρήνας αποκαλύπτουν έναν πατέρα που μιλούσε ρωσικά. Σε αυτόν τον μονόλογο, οι λόγοι του πατέρα μεταβιβάζονται αυτολεξεί από τη Ρήνα. Η χρήση των εισαγωγικών από τον συγγραφέα του θεατρικού κειμένου κάνει τον λόγο του πατέρα ευδιάκριτο:

α) *Ήταν κι ο μακαρίτης εκεί, ο Αντρέι. «Νιτσεβό στράσναβα μαγιά, Ιρίνουσκα», μου 'λεγε, «Νιτσεβό στράσναβα»...*

β) *Ε βέβαια, αυτόν τι τον πείραζε; Να του 'λεγες «νιε βότκα», θα τον πείραζε, αλλά που δεν είχε η γυναίκα του γάλα για το παιδί του, τι τον ένοιαζε.*

Αξιοπρόσεκτο είναι, επιπλέον, το γεγονός ότι η εκφώνηση των ονομάτων γίνεται στα ρώσικα: Ιρίνουσκα αντί για Ρήνα και Αντρέι αντί για Αντρέας.

Ο λόγος του Αντώνη περιλαμβάνει επίσης κάποιες ενδιαφέρουσες προς μελέτη παραμέτρους. Αρχικά, στο πρώτο του εκφώνημα (*«Εγώ, σου είπα, δεν ξέρω ρωσικά»*)

ακολουθεί μία έντονη στρατηγική εμπλοκής. Αυτό είναι εμφανές από ένα πλήθος γλωσσικών επιλογών που εντοπίζουμε στη συγκεκριμένη περίπτωση και που, σύμφωνα με τους Γεωργακοπούλου και Γούτσο (1999) αποτελούν δείκτες εμπλοκής:

α) η χρήση της *πρωτοπρόσωπης αντωνυμίας* («Εγώ, σου είπα, δεν ξέρω ρωσικά»). που εντείνει τη διάκριση «εαυτού» και «άλλου», εσω-ομάδας και εξω-ομάδας.

β) η αναφέρουσα πρόταση «σου είπα» και ο αναφερόμενος λόγος, (ευθύς λόγος «Εγώ, -- δεν ξέρω ρώσικα») που *επαναλαμβάνει* παλαιότερο λόγο του ίδιου πάνω στο ίδιο θέμα, λειτουργεί ως δείκτης της προσλεκτικής δύναμης της φράσης του: η Νατάσα πρέπει να το καταλάβει ότι ο Αντώνης δεν μιλάει ρωσικά.

γ) ο ευθύς λόγος και η εστίαση μέσω αυτού στη *δράση*.

Η αντιμετώπιση της μητρικής του γλώσσας ως ξένης κατονομάζεται και από τον ίδιο στο τελευταίο του εκφώνημα στον διάλογο που παρατίθεται (*Ε, τις έπαιρνε τις ξένες γλώσσες πιο πολύ ο μικρός, τι να κάνουμε τώρα*). Στην αμυντική αυτή απάντηση απέναντι στη Νατάσα ο ίδιος θέτει ακόμη ένα φραγμό επικοινωνίας με τη φράση «*τι να κάνουμε τώρα*» που υποδηλώνει την επιθυμία του για τη μη συνέχιση της συζήτησης.

Ο λόγος του Λευτέρη που αφορά στη γλώσσα είναι άμεσος και κοφτός. Εναντιώνεται στα λεγόμενα της μητέρας του ότι στη Ρωσία μιλούσαν ελληνικά και μέσω μιας δηλωτικής πράξης εκφωνεί «Όχι, εγώ ρώσικαμίλαγα». Μέσω της προσωπικής αντωνυμίας σε πρώτο πρόσωπο προβάλλει την ατομική του ταυτότητα και τοποθέτηση. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το συντακτικό σχήμα αντιστροφής του αντικείμενου και του ρήματος. Η δομή της ονομαστικής πρότασης Υποκείμενο-Ρήμα-Αντικείμενο γίνεται στη δήλωση του Λευτέρη Υποκείμενο-Αντικείμενο-Ρήμα, φαινόμενο που υπογραμμίζει και τονίζει το «ρωσικά», τη γλώσσα μέσω της οποίας αυτοπροσδιορίζεται. Επιπλέον, δύο βασικά γλωσσικά στοιχεία αναδεικνύουν την εμπλοκή του Λευτέρη με το θέμα της γλωσσικής χρήσης είναι α) η πρωτοπρόσωπη αντωνυμία, β) ο ευθύς λόγος που χρησιμοποιεί και γ) το συντακτικό σχήμα της «έλλειψης» («Ρωσικά» αντί «Μιλούσαμε ρωσικά»).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η παρούσα μελέτη επεχείρησε να προσεγγίσει το πολυσυλλεκτικό πεδίο των γλωσσικών στάσεων τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εφαρμοσμένο επίπεδο. Μέσω της ποσοτικής ανάλυσης λόγου που εφαρμόστηκε στο σύνολο του θεατρικού κειμένου «Το Γάλα» του Βασίλη Κατσικονούρη, και της ποιοτικής ανάλυσης λόγου σε επιμέρους αποσπάσματά του, αναζητήθηκαν απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία αφορούσαν στην πολύπλευρη αποσαφήνιση των στάσεων και στην εύρεση των γλωσσικών επιλογών και στρατηγικών μέσω των οποίων τα πρόσωπα του έργου τις εξέφραζαν.

Οι στάσεις των προσώπων απέναντι στη δική τους γλώσσα και στη γλώσσα του άλλου δε σκιαγραφήθηκαν μόνο στο αξιολογικό πλαίσιο του θετικού-αρνητικού, αλλά αναζητήθηκαν σχέσεις των στάσεων με την ταυτότητα των προσώπων. Όπως προέκυψε από την ανάλυση, η ταυτότητα που επιθυμούν να αποκτήσουν τα άτομα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις γλωσσικές τους στάσεις. Για παράδειγμα, ο Αντώνης, στα πρόθυρα ενός γάμου που θα τον καταξιώσει κοινωνικά και επαγγελματικά, αντιμετωπίζει τη ρωσική γλώσσα – που είναι και η μητρική του – ως ξένη. Γι' αυτόν, η ρωσική γλώσσα φέρει το στιγματισμό και η χρήση της τοποθετεί τον ομιλητή στην ομάδα των ξένων. Σύμφωνα, άλλωστε, και με την Κωστούλα-Μακράκη (2001), η γλώσσα αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες που κατηγοριοποιεί τον ομιλητή ως μέλος ή όχι της έσω-ομάδας. Ο Αντώνης επιλέγει την πιο ακραία οδό από τους υπόλοιπους, αυτή της *γλωσσικής υποχώρησης*. Τα ελάχιστα φραστικά σχήματα στη ρωσική γλώσσα που εκφωνεί, η ανυπαρξία γλωσσικής σύγκλισης με τη ρωσική και οι επαναλήψεις της φράσης «δε μιλάω ρωσικά» το καταδεικνύουν. Σύμφωνα και με τον Lewis (1980 στο Κωστούλα-Μακράκη 2001: 113) ο πιο κατηγορηματικός δείκτης στάσης είναι η γλωσσική υποχώρηση, γεγονός που διαφαίνεται και από την παρούσα μελέτη.

Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει τις γλωσσικές στάσεις των προσώπων είναι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά. Αυτό γίνεται εμφανές κυρίως στο πρόσωπο της Ρήνας, η οποία διατηρεί μία στάση προτίμησης της κυρίαρχης ελληνικής γλώσσας. Πολλές έρευνες, άλλωστε, καταλήγουν στη σχέση φύλου – γλωσσικών στάσεων και στην τάση των γυναικών να αξιολογούν θετικότερα την υψηλή ποικιλία (Trudgill 1972 & 1974, Gal 1978, Vassberg 1993, Tabouret-Keller 1972, Αράπογλου

2002). Επιπλέον, η ηλικία αποτελεί άλλον ένα κρίσιμο παράγοντα. Σύμφωνα με την Day (1982), στα παιδιά των μειονοτήτων συμβαίνει το εξής φαινόμενο: ενώ σε μικρότερες ηλικίες έχουν θετικές στάσεις απέναντι στη μητρική τους γλώσσα, καθώς μεγαλώνουν οι στάσεις τους γίνονται περισσότερο θετικές απέναντι στην κυρίαρχη κουλτούρα και κοινωνία. Η ηλικιακή διαφορά του μικρότερου Λευτέρη και του μεγαλύτερου Αντώνη καταλήγουμε ότι παίζει κάποιο ρόλο στη διαφοροποίηση των γλωσσικών τους στάσεων.

Η πολυπλοκότητα και η πολυμορφία της σχέσης μεταξύ γλωσσικής στάσης και συμπεριφοράς, όπως καταδεικνύεται από έναν αριθμό ερευνητών (Lewis 1980, Baker, 1992) αναπαριστάται στο θεατρικό κείμενο μέσω των διαφοροποιημένων γλωσσικών και συμπεριφορικών τοποθετήσεων των προσώπων του έργου. Έτσι, υπάρχουν περιπτώσεις όπου η αρνητική στάση απέναντι σε μία γλώσσα συνοδεύεται από αποφυγή της χρήσης της και αποφυγή γλωσσικής σύγκλισης με αυτή (Αντώνης), ενώ σε άλλες περιπτώσεις παρατηρείται ασυμφωνία μεταξύ αυτών που λέγονται για τη γλώσσα και αυτών που τελικά πράττονται σε επίπεδο γλωσσικής συμπεριφοράς (Ρήνα). Η επίδραση του πλαισίου στη σύνδεση γλωσσικής στάσης – συμπεριφοράς παραμένει σημαντική. Για παράδειγμα η Ρήνα τοποθετεί την ελληνική γλώσσα ως μητρική της κατά τη συνδιαλλαγή της με την ελληνίδα Νατάσα. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις ωστόσο, και σε πολύ προσωπικές στιγμές, προβαίνει στη χρήση της ρωσικής γλώσσας.

Τέλος, στην παρούσα μελέτη αναζητήθηκαν οι γλωσσικές επιλογές και στρατηγικές που ακολουθούν τα πρόσωπα του έργου προκειμένου να διατυπώσουν τις γλωσσικές τους στάσεις. Αρχικά, η υπόθεση της έντονης χρήσης υποκειμενικότητας (στρατηγικές εμπλοκής, αξιολόγησης, αποδεικτικότητας) στο λόγο για τη γλώσσα επιβεβαιώθηκε. Άλλωστε, σύμφωνα με τους Γεωργακοπούλου και Γούτσο (1999) η διάσταση αυτή συμπυκνώνει τις γλωσσικές στρατηγικές που κωδικοποιούν τις στάσεις, τα συναισθήματα, τη σχέση του ομιλητή με το παραγόμενο κείμενο και τη διαδικασία αλληλεπίδρασης του κειμένου με τους αποδέκτες. Η χρήση επιμέρους λεκτικών, γραμματικών και υφολογικών σχημάτων υπογράμμισαν τη σημασία της γλώσσας για τον αυτοπροσδιορισμό των προσώπων.

Το σκηνικό που δημιουργεί ο Βασίλης Κατσικονούρης γοητεύει με την αναπαράσταση της πολυπλοκότητας του ψυχισμού των ανθρώπων που είναι ανάμεσα σε δυο πατρίδες, των ανθρώπων που είναι χωρίς πατρίδα. Η γείωση του κειμένου στο

μεθοδολογικό πλαίσιο της ανάλυσης φωτίζει τις γλωσσικές στάσεις των προσώπων, θέτει αντιστοιχίες με την πραγματικότητα και εν τέλει αναδεικνύει την κοινωνιοκεντρική και ευφυή γραφή του δημιουργού του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Αμπατζόγλου, Γ. (2001), “Γλώσσα και Μετανάστευση: Ψυχολογικές Διαστάσεις”, στο Α.-Φ. Χρηστίδης (επιμέλεια), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Αράπογλου, Μ. (2002), “Δημοτική, Καθαρεύσουςα και οι στάσεις των δύο φύλων”, στο Θ.-Σ. Παυλίδου, *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής

Αρχάκης, Α. & Κονδύλη, Μ. (2002), *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*, Αθήνα: Νήσος

Γεωργακοπούλου, Α. & Γούτσος, Δ. (1999), *Κείμενο και Επικοινωνία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Γεωργιάς, Δ. (1986), *Κοινωνική Ψυχολογία*, 1ος τόμος, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κακριδή-Φερράρι, Μ. (2006), Στάσεις Απέναντι στη Γλώσσα, Στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα www.greek-language.gr
[http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_03/index.html]

Καρυολαίμου, Μ. (1993), “Μεταγλωσσικά σχόλια και γλωσσικές στάσεις”, *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, Πρακτικά της 14ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 27-29 Απριλίου 1993), 459-473, Θεσσαλονίκη

Κωστούλα-Μακράκη, Ν. (2001), *Γλώσσα και Κοινωνία. Βασικές Έννοιες*, Αθήνα: Μεταίχμιο

Μπαχτίν, Μ. (1980), *Προβλήματα Λογοτεχνίας και Αισθητικής*, σε μετάφραση Σπανού, Γ., Αθήνα: Πλέθρον

Μπαχτίν, Μ. (2000), *Ζητήματα της Ποιητικής του Ντοστογιέφσκι*, σε μετάφραση Ιωαννίδου, Α. Αθήνα: Πόλις

Μπαχτίν, Μ. (2007), *Έπος και Μυθιστόρημα*, σε μετάφραση Κιουρτσάκη Γ., Αθήνα: Πόλις

Ντάλτας, Π. (2003), *Πραγματολογία και Επικοινωνία*, Αθήνα: Μεταίχμιο

Παπαστάμου, Σ. (2001), *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία: Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις*, Τόμος Α', Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Παπαστάμου Σ. & Μαντόγλου Α. (1995), *Σύγχρονες Έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία: Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας

Ροζάνης, Σ. (2002), “Φασισμός-Ρατσισμός, Ξενοφοβία και Γλώσσα”, *Ο Αδιανόητος Θάνατος*, Αθήνα: Ερατώ

Τσιτσιπής, Λ. (2001), “Στάσεις Απέναντι στην Γλώσσα”, στο Α.-Φ. Χρηστίδης (επιμέλεια), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Kristeva, G. (2004) *Ξένοι μέσα στον Εαυτό μας*, σε μετάφραση Πατσογιάννη, Β. Αθήνα: Scripta Manent

Yule, G. (2006), *Πραγματολογία*, σε μετάφραση Αλβανούδη, Α. & Καπελλίδη, Χ, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη)

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Abric J.-C. (1987), “Cooperation, competition et representations sociales”, Cousset, Del Val

Baker, C. (1992), *Attitudes and Language*, Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters

Barks, J.B. & Robertson, M.A. (2004), “Attitudes toward women mediate the gender effect on attitudes toward sexist language”, *Psychology of Women Quarterly*, 28, 233-239

Bloomfield, L. (1933), *Language*, New York: Holt, Rinehart and Winston

Bradac, J. J. (1990), “Language Attitudes and Impression Formation”. In Giles, H. & Robinson, W. P. (eds.), *Handbook of Language and Social Psychology*, pp. 387-412, Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons

Bradac, J.J. & Wisegraver, R. (1984), Ascribed status lexical diversity and accent: Determinants of perceived status, solidarity and control of speech, *Journal of Language and Social Psychology*, 3, 239-255

Brennan, E.M., Ryan, E.B. & Dawson, W.E. (1975), “Scaling of apparent accentedness by magnitude estimation and sensory modality matching”, *Journal of Psycholinguistic Research*, 4, 27-36

Brown, R. (1965), *Social Psychology*, New York: Free Press

Buck, J. (1968), “The effects of Negro and white dialectal variations upon attitudes of college students”, *Speech Monographs*, 35, 181-186

Cantril, H. and Allport, G. W. (1935), *The psychology of radio*, New York: Harper

- Cavallaro, F. (2005), "Language maintenance revisited: An Australian perspective", *Bilingual Research Journal*, 29 (3), 561-582
- Cheyne, W. (1970), "Stereotyped reactions to speakers with Scottish and English regional accents", *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9, 77-79
- Cooper, R. & Fishman, J. (1974), "The study of language attitudes", *International Journal of the Sociology of Language*, 3, 5-19
- Cho, G. & Krashen, S. (1998), "The negative consequences of heritage language loss and why we should care". In S. Krashen, L. Tse and J. McQuillan (eds), *Heritage Language Development*, pp.31-39, Culver City, CA: Language Education Associates.
- De la Zerda, N. & Hopper, R. (1979), "Employment interviewers' reactions to Mexican American speech", *Communication Monographs*, 46, 126-134
- Deprez, K. & Persoons, Y. (1987), "Attitude", in U. Ammon, N. Dittmar & K.J. Mattheier (eds), *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society*, 125-132, Berlin: de Gruyter
- Doise W. (1978), *Groups and Individuals: Explanation in social psychology*, Cambridge : Cambridge University Press
- Edwards, J. (1999), "Refining our understanding of language attitudes", *Journal of Language and Social Psychology*, Vol.18, No.1, 101-110
- Fasold, R. (1991), *The Sociolinguistics of Society*, Oxford: Basil Blackwell
- Gal, S. (1978), "Peasant men can't get wives: language change and sex roles in a bilingual community", *Language in Society*, 7, 1-16
- Garcia, P. (2005), "Case Study: Parental Language Attitudes and Practices to Socialise Children in a Diglossic Society", *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, Vol. 8, No. 4, 328-344
- Gardner, R. (1985), *Social psychology and social language learning*, London: Arnold
- Garrett, P. (2001), "Language attitudes and sociolinguistics", *Journal of Sociolinguistics*, Vol.5, Issue 4, pp.626-631
- Giles, H. (1970), "Evaluative reactions to accents", *Educational Review*, 22, 211-227
- Giles, H. (1972), "The effects of stimulus mildness-broadness in the evaluation of accents", *Language and Speech*, 15, 262-269
- Giles, H., Bourhis, R.Y. & Taylor, D.M. (1977), "Towards a theory of language in ethnic group relations", H. Giles (eds), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, London: Academic Press
- Giles, H. & Johnson, P. (1981), "The role of language in ethnic group relations", In J. Turner and H. Giles (Eds), *Intergroup Behaviour*, pp. 199-243, Oxford: Blackwell

Giles, H. & Powesland, P. (1975), *Speech style and social evaluation*, London: Academic Press

Giles, H. & Ryan, E.B. (1982), "Prolegomena for developing a social psychological theory of language attitudes", in E.B. Ryan and H. Giles (Eds), *Attitudes toward language variation: Social and applied contexts*, pp. 208-223, London: Arnold.

Giles, H. & Sassoon, C. (1983), "The effect of speaker's accent, social class background and message style on British listeners' social judgements", *Language and Communication*, 3, 305-313

Guardado, M. (2002), "Loss and maintenance of first language skills: Case studies of Hispanic families in Vancouver", *The Canadian Modern Language Review*, 58 (3), 341-363

Guimelli C. (1999), *La pensée sociale*, Paris: Presses Universitaires de France

Houck, C.L. & Bowers, J.W. (1969), "Dialect and identification in persuasive messages", *Language and Speech*, 12, 180-186

Kalin, R. (1982), "The social significance of speech in medical, legal and occupational settings", In E.B. Ryan and H. Giles (Eds), *Attitudes towards language variation: social and applied contexts*, pp. 148-163, London: Arnold

Kalin, R. & Rayko, D. (1980), "The social significance of speech in the job interview". In R.N. St Clair and H. Giles (Eds), *The social and psychological contexts of language*, pp. 39-50, Hillsdale, NJ: Erlbaum

Key, M.R. (1975), *Male/female language*, Metuchen, NJ: Scarecrow Press

Kramerae, C. (1977), "Perceptions of male and female speech", *Language and Speech*, 20, 151-161

Labov, W. (1966), *The social stratification of English in New York City*, Washington, DC: Center of Applied Linguistics

Lai, M. (2007), "Gender and Language Attitudes: A Case of Postcolonial Hong Kong", *International Journal of Multilingualism*, 4, 2, 83-116

Lao, C. (2004), "Parents' attitudes toward Chinese-English bilingual education and Chinese language use", *Bilingual Research Journal*, 28 (1), 99-121

Lakoff, R., (1975), *Language and woman's place*, New York: Harper and Row

Lambert, W.E., Anisfeld, M. & Yeni-Komshian, G. (1965), "Evaluational reactions of Jewish and Arab adolescents to dialect and language variation", *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 84-90

Lambert, W.E., Hodgson, R., Gardner, R.C., & Fillenbaum, S. (1960), "Evaluational reactions to spoken languages", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 44-51

Lasagabaster, D. (2005), "Attitudes towards Basque, Spanish and English: An analysis of the most influential variables", *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 26, 296-316

Milroy, L. (1980), *Language and social networks*, Oxford: Blackwell

Moscovici S. (1981), "On social representation" στο J.-F. Forgas (Ed), *Social cognition. Perspectives on every day understanding*, pp. 181-209. London, Academic Press

Moscovici S. (1976), "Psychologie des representations sociales", *Cahiers Vilfredo Pareto*, pp. 14, 409-416

Mulac, A. (1975), "Evaluation of the Speech Dialect Attitudinal Scale", *Speech Monographs*, 42, 182-189

Mulac, A. (1976), "Assessment and application of the Revised Dialect Attitudinal Scale", *Communication Monographs*, 43, 238-245

Mulac, A., Lundell, T.L. & Bradac, J.J. (1986), "Male/ female language differences and attributional consequences in a public speaking situation: Toward an explanation of the gender-linked language effect", *Communication monographs*, 53, 115-129

Newcombe, N. & Arnkoff, D.B. (1979), "Effects of speech style and sex of speaker on person perception", *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1293-1303

Park, S.M. & Sarkar, M. (2007), "Parents' attitudes toward heritage language maintenance for their children and their efforts to help their children maintain the heritage language: A Case Study of Korean-Canadian immigrants", *Language, Culture and Curriculum*, Vol.20, No.3, pp. 223-235

Pear, T.H. (1931), *Voice and personality*, London: Wiley

Riggins, S.H. (1997), *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse*, Thousand Oaks: Sage Publications

Ryan, E.B., Carranza, M. & Moffie, R.W. (1977), "Reactions towards varying degrees of accentedness in the speech of Spanish-English bilinguals", *Language and Speech*, 20, 267-273

Sankoff, G. (1975), *The social life of language*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press

Strongman, K. & Woosley, J. (1967), "Stereotyped reactions to regional accents", *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 6, 164-167

Tabouret-Keller, A. (1972), "A contribution to the sociological study of language maintenance and language shift", In J. Fishman (ed.), *Advances in the sociology of language*, 2, 365-376, The Hague: Mouton

Tannenbaum, M. & Howie P., (2002), "The association between language maintenance and family relations: Chinese immigrant children in Australia". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 23 (5), 408-424

Taylor, A.C. (1934), "Social agreement on personality traits as judged from speech", *Journal of Social Psychology*, 5, 244-248

Trudgill, P. (1972), "Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich", *Language in Society*, 1, 179-195

Trudgill, P. (1974), *The social differentiation of English in Norwich*, Cambridge: Cambridge University Press

Tucker, G.R. & Lambert, W.E. (1969), "White and Negro listeners' reactions to various American-English dialects", *Social Forces*, 47, 463-468

Williams, F. (1974), "The identification of linguistic attitudes", *International Journal of the Sociology of Language*, 3, pp. 21-32

Wong Fillmore, L. (2000), "Loss of family languages: Should educators be concerned?", *Theory Into Practice*, 39 (4), 203-210

Vassberg, L.M. (1993), *Alsatian acts of identity: Language use and language attitudes in Alsace*, Clevedon: Multilingual Matters Ltd

Zahn, C.J. & Hopper, R. (1985), "Measuring language attitudes: The speech evaluation instrument", *Journal of Language and Social Psychology*, 4, 113-123

ΘΕΑΤΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Κατσικονούρης, Β. (2006), *Το Γάλα*, Αθήνα: Κέδρος

Αναγνωστάκη, Λ. (2007), *Η Νίκη - Ο Ουρανός Κατακκόκινος - Σ' Εσάς που με Ακούτε*, Αθήνα: Κέδρος

Βασιλείου, Λ. (2007), *Ένας στους Δέκα*, Παράσταση Βασισμένη σε Εμπειρίες Μεταναστών, Αθήνα: Θέατρο του Νέου Κόσμου

Κατσικονούρης, Β. (2006), *Το Γάλα*, Αθήνα: Κέδρος

Schneider, R. (1997), *Βρομιά*, Αθήνα: Θέατρο του Νέου Κόσμου

Αισχύλου, Ικέτιδες, μτφ. Κ.Χ. Μύρη, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1997

* Η εικόνα του εξωφύλλου αποτελεί πρωτότυπο σχέδιο του επιμελητή της παρούσης εργασίας εμπνευσμένη από «Το Γάλα»: *Ρήνα*, σκίτσο με μολύβι (λεπτομέρεια).